OPISANIE
WOD
KRZESZOWICKICH.

OPISANIE

Skutków y używania ciepłych śiarczyſtych, y źi-
mnych żelaznych Kompieli.

w KRZESZOWICACH.

PRZEZ

LEOPOLDA DE LAFONTAINE
Leibchirurga Aktualnego J. K. Mći.

UCZYNIONE.

w Krakowie 1789.
Koſztem y Drukiem Ignacego Grebla Typografa
J. K, Mći.

DO

JASNIE OSWIECONEY

IZABELLI

z XIĄŻĄT CZARTORYSKICH

XIĘŻNEY

LUBOMIRSKIEY.

Marszałkowey Wielkiey Koronney, Wislickiey, Lubocheńskiey Wisniowczykowskiey etc: Starościny. Hrabstwa Tęczyńskiego z przyległościami, Dziedziczki y Pani.

JASNIE OSWIECONA MOSCIA

XIĘŹNA DOBRODZIEYKO

Opisanie Kompieli Krzeszowickich y moie nad niemi lekarskie uwagi osmielam się JOW Xięcey Mći Dobrodzieyce ofiarować.

W tey zdrowia Swiątnicy z dobroczynney szczodroty WX Mći Dobrodzieyki w Krzeszowicach wystawioney tysiące cierpiących znayduią ulgę y przywrocenie sił błogosławiąc zawsze wspaniałą Dobrodzieyczynę.

Poratowana ludzkość składa

WX Mći Dobrodzieyce przez dzieło to szczupłe nayżywszey wdzięczności hołd, a mnie przy złożeniu mey pracy u nog Jey pozwala zaszczytu zwać się

JOWX. Mći Dobrodzieyki

nayniższym Sługą

Leopold de Lafontaine

Leybchirurg aktualny

J. K. Mći.

PRZEDMOWA.

Kilkoletni czas bawienia moiego w Krzeszowicach y szczęsliwe w tem mieyscu wielu chorych leczenie których w dozorze miałem, nakłoniły mię do napisania dzieła tego y wydania go na widok. Powszechne reguły przy używaniu kompieli, y niektore nad chorobami uwagi są osnową rzeczy zawartey w tem dziele, które acz mniey ważne być zdaie ſię, słuſznie iednak uwagę y zaſtanowienie Publicznosci sciąga na siebie, gdy w nim Autor oddaie ſprawiedliwość temy tak znakomitemu w Polszcze mieyscu celem pomnożenia dobra tych, ktorzyby dla poratowania zdrowia do tego zrzódła udawać się mieli.

Posia-

Posiadaiący wiadomość sztuki Lekarskiey łatwo osądzą, co z moiego, á co z innych Autorow zdania piszących o kompielach w tem dziele umiesciłem, używaiąc stosownie do Kompieli Krzeszowickich uwag Makarda, Hoffmanna Seypa y innych, ktore czynili nad sławnieyszemi w Europie Kompielami, podchlebiam sobie przeto, iż dla przysługi cierpiącey Ludzkosci, co naypotrzebnieyszego y nayinteressownieyszego iest, to wyłuszczyłem.

Krzeszowice z całą swą okolicą że w Kopersztychu wieleby mieysca zabrały, chcąc dokładne wyobrażenie tego mieysca uczynić dla tych ktorzy go nie widzieli; przeto to tylko odsztychowane widzieć się dáie; co własciwie do Kompieli potrzebne iest.

CZĘSC I.

O SIARCZYSTYCH KOMPIELACH.

O

Położeniu Krżeszowic, y Rozrządzeniach tyczących się Kompieli.

Krzeszowice iest duża z Kościołem Wieś do Hrabstwa Tęczyńskiego należąca, trzy mile ná Zachod od Krakowa; z trzech stron iest w nierowney odległości gorami rożney wysokości opasana i zdaie się w dole leżeć, właściwie zaś leży pod gorami, ktore od Tęczynka, Miękin, Nowey Gory, i innych mieysc aż do wielkiey

doliny Rzeki Rudawa, powoli i nieznacznie się ciągną, tu iest właściwie to mieysce gdzie śiarczysta kompiel, i żelazista woda się znayduie. Prawda ta iuż iest dawno wiadoma: ale od dziesięciu dopiero lat przyszła do powszechnego odgłosu, gdy Jmć P. Doktor *Leonhardi* ktoren tam mięszkał, zrzodło to ocembrować, i do powszechnego używania urządzić kazał. Po iego wczesney śmierci nastąpił moy godny Przyiaciel JP. Konsyliar *Khittel*, teraznieyszy Leyb Doktor Jaśnie Wielmo: JP. Ogińskiey Hetmanowey. Jego starania o dalszą wziętość kompieli i wiele szczęśliwie tam odprawionych leczeń, ziednały tey kompieli co raz więcey sławy i okazałości, i co rocznie pomnażała się znacznie liczba Pacyentow.

Nakoniec Jaśnie Oświecona Dziedziczka Hrabstwa Tęczyńskiego, Xiężna Lubomirska, Marszałkowa Koronna, popieraiąc zaczęte dzieło nie-

śmier-

śmiertelney pamięci Oyca swego J.O. Xcia Woiewody Ruſkiego, który iuż ku wygodzie Pacyentów różne budowy wystawić kazał, ozdobiła to mieysce wſpaniałemi y wygodnemi domami, przez co nietylko Cudzoziemcy, ale y Kraiowe Osoby pierwszego Rzędu pobudzeni byli to mieysce bytnością swoią częścią dla Rozrywki częścią też y dla Kompieli zaszczycać.

Przy Kościelnym pagórku ſtoi właściwie zrzódło Siarczyſte, drewnianą Wieżą okryte, wpodle tego ſtoią w iedney linii wzdłuż pięc domow, z ktorych dwa większe są. Pierwsze dwa maią wygodny ſtołowy y drugi Sypialny Pokóy, Pokoy do kompania, Gabinecik, y Kuchnią z innemi potrzebami. Pokoie są potrzebnieyszemi Meblami opatrzone.

Trzy inne domy maią tylko po iednym Pokoiu, w tych ſtoi Wanna w którą zimna Siarczyſta woda od zrzodła proſto przez rury prowadzona

dzona wpada. Od dwóch większych domow płaci się na dzien sześć, od trzech mnieyszych cztery Polskie Złote iuż y Kompiel w to rachuiąc.

Potém są trzy długie Domy z różnemi przedziały ku wygodzie Pacyentow, w iednym z tych, którenn tak iako y innedwa, przechod w samym szrodku ma, iest ośm pomieszkań, każde się składa z iednego dość obszernego Pokoju z Kominem y Piecem, y Pokoy w Ktorym wraz Wanna stoi, do ktorey dwoma Rurami kurkami opatrzonemi woda prowadzona iest, że Każdy Pacyent podług upodobania swego wodę do Wanny wpuszczać może, każde z tych pomieszkań kusztuie na dzien trzy Złote, w innych dwóch długich domach z których ieden dwanascie, á drugi nowy Czternascie poiedynczych pomnieyszych ma Pokojów bez komina y Pieca; stoi w każdym Wanna, Łożko, dwa stołki y Stoł. Takowe pomieszkania kosztuią na dzień dwa złote z Kompielą.

Oſtatni ieden Dom przeznaczyła JO. Xiężna Jmć Lubomirſka ná Szpital ubogiey cierpiącey ludzkości, i opatrzyła ten dom funduszem, że każdy Pacyent nie tylko że darmo mięszka i kompie ſię, ale ieszcze i pieniędzy ná potrzeby doſtaie. Utrzymuie ta Pani Cyrulika który Pacyentow darmo opatruie, i wszyſtkie lekarſtwa ná Regeſtr Xiężny im dodaie, zaczym co Rok wielka liczba nędznych chorych tu ſię przyimuie, którzy za tak wſpaniałe i dobroczynne dzieło błagaią Boga o obfite błogosławieńſtwa ná Ten wysoki Dom;

Oprocz tych wyrażonych Domów, wyſtawiony ieſt dla zabaw i rozrywek Pacyentow przez Architekta Królewſkiego Jmć Pana *Humbert* nowy cale murowany Dom, czyli Foxhal. Ten ma ná dole i w górze Salę wielką we srzodku, i niektóre poboczne pokoie z obu ſtron, w których Bilàrd ſtoi; i rożne w nich doſtać można pośiłki, iako to kawę, herbatę,

czeko-

czokolatę, rożne gatunki wina, owoce, lemoniadę, orszadę, puncz i. t. d. Często w tych Salach iest muzyka, i Pacyenci wraz z temi ktòrzy przyieżdzaią ich nawiedzić, bawią się tańcami.

Tu iest dla Mieszkańcow Krakowskich miłey zabawki mieysce, bo co Niedziela i Swięto, wszyscy ztamtąd tu ciągną, częścią dla przeiażdzki, częścią też i dla zabawy. Przy tym Foxhalu iest Ogrod kasztanami założony, ktòry w czasie gdy drzewa się rozrosną, i cień wydadzą, miłym spoczynkiem i zabawą dla każdego będzie.

Blisko Foxhalu iest dom dla Traktyera, ktòry za przyzwoitą Cenę dobrze gościom usługuie, można samemu lub też w kompanii iadać, kto w swoim Pokoiu iadać chce, każe sobie od Traktyera przynosić, lecz każdemu Pacyentowi wolno iest swoią własną kuchnię mieć.

Oprocz tego są dwa nowe murowane obszerne Gościenne Domy, w każdym są pomieszkania dla przybyłych Pacyentow lub Gości, dla koni i powozów wszelka wygoda.

Droga do tego mieysca była przedtém w złym, teraz zaś w nader dobrym stanie, w prostey Linij, i z obodwoch stron rowami i drzewami wysadzona, drogi w samém mieyscu są przez zniesienie pagórków zrownane i naprawione. Mieysca więc nierówne i niewygodne między pomieszkaniami są dla zabawy Pacyentow drzewami wysadzane, i ławkami do siedzenia opatrzone.

W środku samym przez wieś płynie struga, która w górze i ná dole młyny pędzi, wylew siarczystey i żelazney wody, iako i z wanien przez kanały tam prowadzony z sóbą zabiera. Nowy dobrze zbudowany most, który z obu stron ławkami do siedzenia wygodnemi opatrzony, gdzie się często Pacyenci zgromadzaią. Lecz osobom Rheumatyzmem obciążonym, ży-

czy śię aby tam rzadziey á osobliwie wieczorem uczęszczali.

Wzdłuż strugi ku zachodowi iest Promenada wygodna, która wprzód ná zieloną drzewami wysadzaną Niwę, á z tamtąd różnemi krętemi drożkami, dzikiemi Promenadami, małemi spadkami wód, i innemi przez sztukę poprawionemi częściami, aż do odnogi gór prowadzi: zkąd można do przed sobą stoiących krzaków, lub przytykaiącey Niwy, i w bliskości leżących Wiosek iść, albo też niektóremi odmiennemi ścieszkami nazad śię powrócić, á wszędz e znayduie spaceruiący drewniane lub murowane Ławki, podług okoliczności mieysca. W pośrod tey dzikiey Angielskiey Promenady stoi Altanna, która ná żywych drzewach i spoczywa, ta służy ku spoczynkowi ochłodzeniu spaceruiącym, po części też do tańców i innych rozrywek Pacyentow.

To iest właściwe ulubione mieysce Pacyentow, iest mieysce tkliwości dla czułego Serca, trzymaiąc tkliwego

go Autora w ręku, w łagodnych rozwagach zagłębia ſię: Gdy inni poiedynczo lub w parze przechodząc uwagami ſię bawią, lub poufale pod zasłoną gęſtych cieni zabawiaią ſię.

Przy oſtatnim końcu tey dzikiey Promenady, ieſt Młyn Papierny, ztąd ſię ciągnie przez całe to mieyſce powyżey Wśi przez wſzyſtkie Ogrody tamecznych mieſzkańcow nowa droga ſpaceru, do kompieli nazad; aż do iedney góry która nakſztałt wału Krzeſzowice niby otacza, i ná którey znowu pół Altanny ſtoi, która oku nayokazalſzy widok natury wyſtawia.

Lubo te Promenady dość daleko ſię ciągną, mogłyby przecież powiękſzone ieſzcze być, ponieważ tuteyſza okolica małey pomocy od sztuki potrzebuie dla wyſtawienia Labiryntu. Jaśnie Oświecona Właścicielka tych piękności natury, nieſtrudzona ieſt w dodaniu temu mieyſcu coraz wiekſzey ozdoby, ponieważ drewniane chaty pier-

wſzych mieſzkańcow w kamienne i wygodne domy przeiſtaczać uśiłuie, i tym ſpoſobem Krzeſzowice w kilku latach w małe Spa przeiſtoczone będzie.

Bliſko Traktu Krakowſkiego ieſt zrzodło żelazney wody, drewnianym niby moſtem okryte, od którego podziemnym kanałem woda w sam środek mieyſca do ſtudni prowadzona ieſt, z ktorey każdy prawie Pacyent wody do napoiu i gotowania używa.

Cała Okolica Krzeſzowicka ieſt w w naywyższym ſtopniu Romansa, iak tylko oko ludzkie uyzrzeć może. Ponieważ ieſt złożona z naypięknieyſzych uprawnych ról, gór drzewami okrytych, ſkał, i opok gołych, toż z dolin, pagórków i płaſzczyzn, w których rodzayne pola, obfite Niwy i Łąki od krętych z gór płynących ſtrumyków oblane są. Co wſzyſtko przez poiedynczo ſtoiące Romantyczne chaty, lub małe pogorne wioſki, przez paſzące ſię bydło, i ná polu robiącego Rolnika ożywione ieſt.

Co

Co tu za potrzeba ieſt ſztuki, i łożenia koſztownych wydatków, ná wyſtawienie żywych wieyſkich obrazów, kiedy sama natura o wydoſkonalenie tego Romansu w tey okolicy ſtarała ſię, gdyż tu mały ſzumiący ſpad wody, tam wiſzącą ſkałę, tu małą gęſtwinkę, w pośrzód którey wſpaniała Sosna głowę ku obłokom podnośi, owdzie Loch ſkaliſty umieściła, á indziey znowu świetno-zielony kobierzec z murawy przy srebrném zrzodle rozpoſtarła.

Oprocz Papierni, ieſt ieſzcze w Krzeſzowicach Tartak i melny Młyn, á o ćwierć mile ztąd przy gościeńcu Krakowſkim ku zachodowi ieſt Młyn do Prochu. Nie daleko od tego Młyna ieſt piękna Skała, w którey z okazyi uciech które Jaśnie Oświecona Xiężna Adamowa Czartoryſka pod czas bytności swoiey w Krzeſzowicach dawała; naſtępuiący napis wyryty ieſt.

Izab: z H: F: Czartoryſka G. Z. P.

Marya y Zofia Córki.

O! wy ſkały przedwieczne pięknych Jeſteſtw Swiadki
Kto z dzieci był pięknieyszy? kto z pięknieyszey Matki?
Wdzięk miłość, dobroć duszy poſtacią ich były,
Szczęśliwy kto was widział, Ciż co z wami żyły.

Alex: y Kons: Narbuttowny Roku 1784.
dnia 2. Sierpnia.

Niedaleko tego napisu ieſt drugi

J L.

Infortunés, qui venez en ces lieux
à ce Nom livrez vous à la reconnoiſsance,
il rapelle à nos coeurs, il peint à tous les yeux,
l' eſprit, le sentiment, la tendre bienf isſ..e

Trzeci napis ieſt pol mile od Krzeszowic na Krakowſkim Trakcie tak iak pierwsze dwa.

J. C.
A. N. M. C. C. N.

Depuis que le soleil feſtelise ces plaines,
jamais de noms plus chers n' ont frappé ces è chos.
les Bois & les rochers, les prés & les fontaines
les lediront sans ceſse aux bords de ce ruiſseau.

XIV Juillet MDCCLXXXIV.

Eko-

Ekonomia Krzeszowicka ieſt Jmći P. Ekonomowi Tęczyńſkiemu oddana, który nad wszyſtkim ma dozor co do tego mieysca przynależy. Ten ma pod sobą Pisarza, który wszyſtko co tylko do Kompieli właśnie ściąga ſię w dozorze ma, ten Pisarz mieszka tylko w Mieśiącach tych w których Kuracya śię odprawuie, y do niego trżeba się względem pomięszkania, Kompieli, *y drzewa udać.*

O WODZIE SIARCZYSTEY,

Jey własności Skutki i użycie w rożnych chorobach.

WOda Siarczysta ma większy, lub mnieyszy zapach śiarczysty, iak śiarka, wątroba, lub zgniłe jaja, ten zapach tey wody, iest różny, podług różności pogody. Tak iak przy zagrzaniu iey, przykry iey zapach znacznie się pomnaża. Przy zimném Powietrzu i deszczu iest ona naymocnieysza, ponieważ przez zimnosć, powietrze gęśnieie, i przeto parowanie wody nie może tak wysoko wznieść i rozszerzyć się, lecz więcey w kupie się trzyma. Przeciwnie zaś w ciepłym czasie Exhalacya czyli para śiarczysta bardziey się rozszerza i rozchodzi, z tey przyczyny maią takowe wody słabszy ná ow czas zapach.

Nie

Nie rzadko ſię przytrafia że pod czas zimnego, grubego, dzdzyſtego Powietrza można parę oczami widzieć zważałem to częſto w Krzeſzowicach że pod czas burzy gdzie powietrze grubſze i cięższe było, tę parę czyli Exhalacyą naywięcey widzieć można było, á iak tylko burzá mineła, tak zniknęła. Jey nie miły zapach, każdemu okazuie ſię, kto ſię do ſtudni zbliża, bo z iey Exhalacyi Powietrze ciężeie, grube i tęgie ſię robi. Widziałem częſto, że Osoby tkliwych węchu nerwów, i słabych pierśi, ani minutę przy zrzodle tey Wody wytrwać mogły bez uczucia nayniemilſzych tkliwości. Od siarczyſtey pary śniedzieje powoli srebro naybardziey zaś gdy ſię w śiarczyſtą wodę kładzie. A to ieſt naypewnieyſzy znak, że woda śiarczyſta ieſt. Kiedy ſię woda śiarczyſta *cum Solutione Sacchari Saturni aquosa* mięsza, to otrzymuie czerwoniawy albo czarny kolor, á ołow pada nakſztałt proſzku podobnegoż koloru ná dno.

Wody

Wody Hepatyczney Krzeszowickiey Rozkład czyniony, za pomocą letkiego ognia, okazuie naſtępuiących części właściwych w niey przytomność. Powietrza Hepatycznego, soli obospolnych ziemnych z kwasu koperwasowego i z kwasu soli kuchenney złożonych i magnezyi, á rachunek tych części właściwych uczyniony, wyiawia, że każdy funt wody Hepatyczney Krzeſzowickiey ma w sobie materyi tych razem odważonych gr. 5 i części 9. Przeſzły Profeſsor Akademii Krakowſkiey i P. Doktor i Konsyliarz Jaśkiewicz ieden z naywiękſzych Naturaliſtow i uczony tego Kraiu, wyda w czaſie dla Lubownikow Naturalney Hiſtoryi i Hemii obſzernieyſzą Dyſsertacyą tego Przedmiotu, gdyż on różnemi czasy Wody Krzeſzowickie analizował.

Siarka ieſt pewną iſtnością, która subtelny tłuſzcz krew i soki czyści i osładza, gdyż ona oſtre i zbyteczne solne części Ciała obwija, tępi, i po otwo-

rzeniu

rzeniu dziurek potowych czyli porow one przez poty wyprowadza. W mocnych częściach ciała ma ona rozwalniaiącą i giętkość czyniącą moc, tak iako i naylepszym bole uśmierzaiącym lekarstwem iest. Woda siarczysta iest zatém w następuiących chorobach naylepszym leczenia sposobem, to iest: we wszystkich gatunkach skorney choroby, á osobliwie w świerzbie, kołtunie, żołtaczce, szkorbucie, kurczach, kolkach, bladości, pedogrze, chiragrze, *artrisis*.

W Reumatyzmach *Anchilosis*, apoplexyach, zatkanych Hemorroidach, miesięcznem czyszczeniu, białem płynienia u niewiast, zgagach, żołądkowych kurczach, drzeniu, niewstrzymaniu uryny, kamieniu, niepłodności, wychodzeniu macicy i tylney kiszki, wzdymaniach, zawrocie, zapchaniu, na siedzionę choruiącym, w zewnętrznych chorobach iest skuteczna, we wszystkich zadawnionych kalectwach, ranach, wrzodach, przydławieniach,

lisza-

liszaiach, okulawieniach, trędach, ospie, odrze, świerzbieniu skory wyprysczach, krostach, brodawkach, i. t. d

Nakoniec ieszcze we wszystkich tych następuiących Wenerycznych chorobach, iako to: Wenerycznych tryprach, paleniu uryny, zatrzymaniu uryny, osypce krzysztalney, raku członka męskiego, wrzodach w kanale uryny, nabrzmieniu obłonki, zapaleniu obłonki, ztwardzeniu jąder, zatwardzeniu gruczołków, brodawkach, dymienicach, plamach, świerzbie, skurczeniu skory, guzach kościstych, puchlinie kościstey, nadpruciu kości, w sztywności stawow, sztywności członkow, w wrzodach członków różniących płeć, wrzodach macicy, okulawieniach, w pół naruszeniu członków *Rheumatis*, w bolu biodrow, kości, zgoła w wielu ieszcze innych wenerycznych chorobach, tak iako i tym którzy w wenerycznych chorobach za-

wiele

wiele Merkuryuſzu zażywali. Jeżeli zaś śiarczyſta Woda po częsci wewnątrz należyty leczénia ſkutek ſprawić ma, to mocne części Ciała i wnętrzności nie muszą tak znacznie nadpſute bydź, żeby do odprowadzenia nieczyſtości i innych naturalnych ſprawności które picie wody albo kąpiele ſprawuią i pomnażaią i bez których choroba nie zginie, niezdolnemi były, ci których ciało w takowey było akcyi, lub ſię znayduie, gubią ſię nieodwłocznie przez zażywanie mineralnych wod, Tak uważano, że mineralne wody, i Kąpiele, wcale tam nie służą, gdzie wnętrzności nadto i dawno zatwardziałe są, gdzie wewnątrz coś zerwanego, gdzie krew, i inne wilgoci wyſtąpiły, gdzie wrzody w płucach, śledzionie, wątrobie i innych wnętrznościach ſię znayduią, które już ciało przez poty i niſzczące febry enerwowały i osłabiały.

Daley ſzkodzą te Wody tym, którzy *Aſthma Convulsivum* cierpią, albo

Wodę

wodę w pierśiach maią, ogulnie Wodnicz maiącym Ludziom są one ſzkodliwe, kiedy wnętrznośći nadpſute *scirhos*, albo kiedy symphatyczne naczynia zdarte lub pękły. Bo przez używanie Wod pomnaża ſię wychod i oddział wodniſtych częśći ze krwi tém bardziey, á złe powiękſza ſię. Jak wiele usługi śiarczyſte Kąpiele tym ſprawuią, ktorzy ná Pedogrę, Chiragrę, i *arwilis* choruią, tak szkodliwe są ná ow czas, gdy ręce, nogi i ſtawy gruczołami obsadzone są, lub w każdey Chiragrze i Pedogrze gdy właśnie czas napaśći iey ieſt, muśi czas Paroxyzmu wprzod ominąć, kiedy Pacyent Kompiele uzywáć ma.

W bólach kamienia, ſprawuią prawda Kompiele i picie mineralney wody wielką ulgę, ale to tylko tam gdzie małe kamyki, piaſek, i ziemiſty muł tę chorobę wznieca. Jeżeli zaś kamień zbyt duży i pęcherz i nerki już zamocno od tego osłabione, to ſposob ten leczenia nie ieſt doſtarczaiący te złe

wygu-

wygubić, i tym osobom ten ſposób leczenia ſzkodliwy, którzy częſto i ciągle płynienie krwi znoſzą, naywięcey zaś ſtarym i osłabionym Ludziom nayglównieyſzą potrzebą ieſt, aby Pacyent siły ciała ieſzcze miał, dla wytrzymania tęgości i ſkutków Wody. Kto więc Kompiele używać chce, niech ſię sam dochodzi, lub przez doſkonałego Doktora, lub Chirurga examinować daie, czyli iego choroba takowa ieſt że pomyślny ſkutek z Kompieli obiecywać może sobie, czy iego wnętrzności niezbyt uſzkodzone i ciało iego niezesłabłe i bezśilne ieſt.

Ktoby więc wierzyć chciał, że Kompiele i wody mineralne na wſzyſtkie choroby, ſtosowne, użyteczne i leczące są, tenby ſię mocno mylił i nadzieja iego w oczekiwaniu szczęśliwego ſkutku byłaby zawiedziona. Bo aż dotąd nie ſkutkuie uniwersalne Lekarſtwo, którym wſzyſtkie choroby leczyć można.

Tak

Tak naprzykład przybyli do Krzeſzowic ślepi z kataraktą, którzy przez Kompiel wzrok swoy odzyſkać nadzieję mieli, co fizycznie niepodobno było, tym Pacyentom kazałem zamiaſt używania Kompieli do operacyi przygotować ſię i operowałem tych, którzy kataraktę mieli, i dopomogłem im przez Sztukę Chirurgiczną do ich wzroku, który przez Kompiel odzyſkać ſpodziewali ſię.

O Kompielach w Szczególności.

Nim ſię Człowiek ieſzcze urodzi, leży iuż niby w ciepłey Kompieli, á ledwie świat uyzrzy, iuż ſię widziemy w potrzebie włożenia go w Kompiel. Pierwſza tedy rzecz co ſię z tym nowym Obywatelem świata czyni, ieſt oczyſzczenie ciała przez Kompiel.

Gdy pierwśi Rodzice Ludzkiego Rodzaju w południowey części ziemi swoie mieſzkanie założyli, muſiało uczucie palącego słonecznego gorąca

i wysu-

i wysuszaiącego powietrza, wodę iako odwilżaiący ſposob odkryć, i iak łatwo mogli ſię ná obiawionych iey przymiotach poznać, iak wcześnie muſieli bydź oni pociągnieni do używania kompieli gdy boso chodzili, i bardzo lekką odzieżą ciało ich okryte było.

Mieſzkańcy więc pierwſzego świata nie potrzebowali przy zdrowym życiu innego ſposobu ná utrzymywanie długiey trwałości ich zdrowia, nad iedne Kompiele. Nie były prawda w ów czas żadne łaźnie ani wanny, lub inne iakie wygodne kompiele, ale nie wykſztałcona natura używała rzek, zrzodeł, ſtawu ieziora.

Po Potopie nawet utrzymywały ſię kompiele, i każdy po tym powſzechnym zburzeniu choć w naydalſzey odległości będąc, utrzymywał zwyczay kompieli, że ſię nakoniec po wſzyſtkich częściach swiata rozkrzewiły.

Z naydawnieyſzych Dziejów ieſt

nam wiadomo że 1200. lat przed narodzeniem Chryſtusa, za czasów Argonautów, *Medea* wſpołeczna, *Æſculapii*, przy wykonywaniu Doktorſtwa i Chirurgii, ciepłych Kompieli u swoich Pacyentow używała.

Delikatna Kleopatra kazała rożane liście w ſtawy sypać, aby kompiąc ſię, miły zapach róży miała. Popea utrzymywała dla piękności swoiey 500. oslic, aby ſię w mleku ich kompała.

Pocock nas zapewnia, że ſię w Kairo wiele publicznych kompieli znayduie, które bardzo dobrze założone i opatrzone są, i że ich częſto dla nabożeńſtwa i dla zabawy używaią.

W Cesarſtwie Indoſtańſkim, ieſt tak wielka liczba Kompieli że w samym tylko Agra 800. liczą. Teraźnieyśi Machometanie Właściciele Egiptu, trzymaią kompiele dotąd ieszcze za naywiękſzą roſkoſz, Turcy, Murzyni,

ni, i Arabowie kompią ſię podług swoiey Religii dzień i noc.

Dzikie Brazyliany nie noszą dla tego ſzczególnie sukien, że ſię w każdey rzece i ſtudni aż nad głowę zanurzaia, zaczym przy ich codziennie częſtym kompaniu byłoby im rozbieranie i ubieranie ſię przykrością.

W Powszechnych Dziejach o Ameryce czytamy, że każden Zamek Mexykańſkich Cesarzow, osobliwe łaźnie wielką złotą lub srebrną wannę miał, w którey ſię Cesarz kompał, á woda miała złotemi rurami prowadzona bydź. Kompanie ſię w ciepłey wodzie, od naydawnieyſzych iuż czasów u Chińczyków zwyczayne było, maią oni wiele zrzodeł z których ciepła woda wychodzi, takowa kompiel ieſt nie daleko Pekingu, gdzie ſię Ceſarz częſto w niey kompie.

Nie tylko w tych Kraiach ale i w Peru, Potosi ná Karabayſkich i Fili-

pińſkich wyſpach i w Mamilla używaią ſię dotąd kompiele, iako naylepſzy ſposob utrzymywania uſtawicznego zdrowia.

W Króleſtwie Nowa Granada, w południowey Ameryce i na Wyſp.e *Jamaika* znayduie ſię wiele ciepłych zrzodeł, gdzie ſię chorzy zgromadzaią i przez kompiele w ciepłey wodzie, utracone zdrowie odzyſkiwaią.

Wiadomo ieſt w iak wielkim używaniu Grecy, Egipcyanie, Rzymianie kompiele mieli. Między Publicznemi Domami któremi Rzym i inne sławne Miaſta dawniey ſię ſzczyciły, nie były może żadne ozdobnieyſze, większe, wielkość i bogactwo ludu bardziey okazuiące, iak publiczne kompiele, i dotąd ieſzcże możemy o ich wielkości i wſpaniałości z pozoſtałych ich murów sądzić, które w Rzymie i we Włoſzech tu i owdzie widzieć ſię daią. Za czasów Auguſta liczono ich w Rzymie 970. publicznych łażni, a w któ-

w których ściany szkłem lub marmurem przyozdobione nie były, i nie srebrnemi naczyniami woda czerpana była, te nazywano ubogiemi. Tak daleko nawet przepych szedł, że podłogi kamieniami drogiemi wysadzane były. *Plinius* powiada że piękna Płeć żadnych innych iak srebrnych wanien tylko, używać nie chciała, i dodaie, że nawet podłogi srebrem wysadzano.

Procz tych były w Rzymie ieszcze *Therma* czyli publiczne łaźnie, w których można było ciepłych i paruiących kompieli używać.

Takowe łaźnie były niezmierney wielkości, tak iak w Antonińskich łaźniach ná 1600. osob, które się w nich kompały, ławy i stołki z marmuru polerowanego znaydowały się. Można ich wielkość ztąd osądzić że przy wspániałym gmachu Dyoklecyańskiey łaźni 4000. Chrześcian robiło, którzy na ten koniec w niewoli trzymani byli. Takowe łaźnie były codziennie

nie otwarte i każdego ſtanu ludzie mieli do nich wolny wſtęp, tak iak mamy przykłady, że sami Ceſarze tąm ſię udawali i wraz z ludem ſię kompali. Ci którzy ſię częſto w doſkonaleniu ciała, iako to władaniu orężem, rzucaniu piłki lub w czem podobnym ćwiczyli, używali ná dzień po kilka razy kompieli; Ceſarz *Commodus* kompał ſię codzień ſiedm razy i tak wielkie znalazł w tym ukontentowanie, że i kolacyą nawet w kompieli iadał. Ceſarz Alexander naznaczył funduſz ná oley do iamp, aby łaźnie co noc otwartemi były. Ci którzy ſię kompali, mieli przez wyraźnie ná to wyznaczonych publicznych niewolników usługę. Ci niewolnicy muſieli ſię dniem i nocą w łaźniach znaydować, dla posługiwania tym, którzy przyszli i kompać ſię chcieli podług upodobania.

Balnea i *Therma* czyli łaźnie, różniły ſię u Starożytnych tym, że Balneów używali ſzczególnie dla obmycia i czyſzczenia ſkory ciała, *Therma* zaś

zaś miały inne zamiary i cel, dla tego innych układów potrzebowały, gdyż nie tylko obszernieyszemi, ale wraz drogami do spaceru, Salami do iedzenia, mieyscami do ćwiczenia ciała iako to pałsowania się, fechtowania, i innych zabawek młodzieży opatrzone bydź musiały.

W Europie znayduią się niezliczone naturalne ciepłe i zimne Kompiele, o których wielebym mówić mógł, gdybym to nie sądził za zbyteczne do mego zamiaru, dosyć znane one są, i nie tylko każdy Kray, ale każda prawie Prowincya iest onemi opatrzona, tylko szkoda że te kompiele zamało ieszcze używane są. A ná tym niech będzie dosyć do okazania, że kompanie się, gdy od naydawnieyszych czasow w używaniu było, i teraz ieszcze u wszystkich Narodów ná okręgu ziemi w używaniu iest, nie tylko za naypowszechnieyszy, ale i za naypierwszy i naydawnieyszy sposob trzymane być może, tak zdro-

wie trwałe utrzymywać i od chorób zabeſpieczyć, iako i utracone zdrowie odzyſkać, i choroby leczyć.

Jak wiele Włochy, Francya, Anglia, Szwaycarya i Niemcy kompieli i mineralnych wod maią, tak mało Południowe Kraie niemi opatrzone są, przecież dobroczynna natura nie wcale o nich zapomniała, w Krzeſzowicach w Króleſtwie Polſkim ieſt woda nay-lepſza, nayprzednieyſza i nay znaiomſza nad wſzyſtkie kompiele tego Kraju.

O *Kompielach Paruiących czyli Suchych Wannach.*

Ten rodzay Kompieli był u Rzymian bardzo powſzechny, mieli oni swoie potnice, do czego im może naturalne z ciepłych zrzódeł pochodzące, poty ſprawuiące lochy, które w swoich Państwach mieli, i które dotąd ieſzcze we Włoszech znayduiemy, okazyą były. Lecz to były naywięcey suche Kompiele. W Niem-

czech nie są niezwyczayne wilgotne paruiące kompiele. Robią się one prawda z wody zwyczayney, ale są też do niektórych kompieli á osobliwie w Achen wprowadzone. Nie wszystkie mineralne wody zdadzą się do tego. Bo te które zamkniętym mineralnym powietrzem opatrzone, rozdzielaią prawda wodne partykułki w parę, ale ta para nie może nic mineralności w siebie brać, te więc pozostaią. Takowa więc mineralna woda, nie skutkuie więcey w suchych wannach, czyli paruiących kompielach nad inną zwyczayną wodę.

Ale śiarczysta woda w Krzeszowicach iest szczegulna, z którey nader dobre suche wanny sprawić można: ponieważ ona nie tylko z exhallacyą czyli parą wodną, ale też przytym i w górę wychodzącemi partykułami czyli cząstkami śiarczystemi skutkuie. Wszystko co o skutkach ciepłych kompieli mówić można, sciąga się i ná suche wanny. Skutkuią one ogólnie prędzey

i dziel-

i dzielniey nad kompiele zwyczayne. Kiedy para ná ciele osiądzie, to się znowu po części w wodę przeistacza, gdy tym czasem druga iey część w dziurki potówe czyli pory wkracza. Jeżeli tedy para około ciała, albo iakiey iego części zamknięta, to tym większą siłą muśi skutkować. Ná ow czas ogrzewa, rozwalnia, otwiera, i przechodzi nayodleglеyszę kanały, rozwalnia kleiste i zimne wilgoći, rozrzadza, i sposobi ie, po części w kompieli ieszcze, częścią i w łożku przez wolny pot, do odchodzenia z ciała Pacyenta. Przez to paralityczne przypadki które z kleistosci soków powstały, Odematyczne wrzody ná całym ciele lub tylko ná iakiey iego części, bole i kulenia w członkach i stawach, *Gummata*, *Tophi Exstoses*, i inne niezliczone złe podobnego rodzaiu, znośić i leczyć się daią.

Do suchey Wanny używa się Izby lub skrzyni. Te muszą osobliwie z desek ná takim mieyscu zbudowane być, gdzie zrzodło ciepłe wytryska,

albo

albo nad kotłem w którym woda śiarczysta śię grzeie. Spod tey Izdebki czyli skrzyni muśi dziurkami opatrzony bydź, przez które para ciepłey wody w górę idzie i te skrzynie ciepłą wilgocią napełnia. Przy takiey potney kuracyi trzeba uważać co następuie.

Nayprzod: krwiste Osoby muszą krotko przed zaczęciem suchych wanien krew puścić. Jeżeli śię nieczystości w wnętrznościach znayduią, trzeba ie laxuiącemi lekarstwy wyprowadzić.

Powtore potrzeba to wszystko zachować co się o używaniu powszechney kompieli mówiło.

Potrzecie można zwyczayną kuracyą kompieli wprzod i przy suchych wannach używać, kiedy kleiste soki i mocne części ciała nadto wytężone, zazwyczay śię wprzody kilka kompieli bierze, aby śię ciało tym łatwiey

do

do mocnieyszych paruiących kompieli przyzwyczaiło. Można też członki krotko przed położeniem ſię ſpać serwetą, albo flanellą nacierać, aby przez to soki do ſkóry ściągnąć i aby ſię dziurki w niey lepiey otworzyły.

Po czwarte: Kiedy ſię w suchą wannę wchodzi, ubiera ſię bardzo lekko, płocienny płaſzcz będzie do tego doſtarczaiący, aby wilgotna śiarczyſta para bez przeſzkody ſkórę ogarneła, i pot ſprawiła.

Po Piąte: Możnaby pot poprzedzić, przez poruszenie ciała w potnicy, kilku filiżankami ciepłey herbaty.

Po Szoſte: Jak długo ſię w suchey wannie bawić, nie można doſkonale wyznaczyć, z początku można 10. do 15 minut w niey zoſtawać, potym poł, i całą godzinę, podług śił ciała.

Po Siodme. Dosyć ieſt raz ná dzień suchą wannę brać, to ieſt kiedy

całe

całe ciało w niey ieſt, ieżeli zaś tylko iedna część, to i dwa razy na dzień używać można. Naylepszy czas ieſt po południu o 4tey godzinie do 5tey godziny, bo ciało przez pokarm ieſt zmocnione. Słabe ciała powinny przez drugi dzień tylko suche wanny brać, tak iak mocne i dwa razy ná dzień brać ie mogą.

Po Osme: Cały czas kuracyi suchych wanien ieſt dość 12. godzin. Jeżeli choroba bardzo uporna ieſt, to 20. i 30 godzin.

Po Dziewiąte: po wyiściu z suchey wanny trzeba ſię dobrym czyſtym szlafrokiem odziać, i dobrze ſię od powietrza zachować, w łożku położyć, i w niem reszte potów oczekiwać, á potym powoli przeſtać pocić ſię.

Jeżeli iedna część tylko ciała suchey wanny potrzebuie, to ſię ta trzyma nad naczeniem w którym ciepła ſiarczyſta woda ieſt.

O Mu-

O Mulistych czyli Gliniastych Kompielach.

Muł albo kompielna sadz, ieſt dolna część w kompieli, ieſt to, lgnące pomięſzanie tłuszczu wody, i ziemi, która oſtatnia ieſt Alkaliczna gliniaſta, albo marcyalna, podług rożności tey ziemi, rózni ſię i ſkutek z mułu. Ogólnie zaś ma ta iſtność moc, sztywne członki i nerwy giętkiemi czynić, i ich zmiękczyć. Na ten koniec okładaią niem zwichniete ſtawy, sztywne ſkurczone i chrome członki, i ztwardniałe nabiegłości. W zaſtarzałych wrzodach, albo w cieczących ranach ma ten muł (kładąc go iako kataplazmę, dla swoiey ziemiſtości, czyſzczącą i wilgoć suſzącą moc.

Namaſzczenie zewnątrz ciała mułem czyli iłem osobliwie z śiarczyſtych i żelaznych zrzódeł, ieſt wynalazek, którego od dawnych wiekow używaią. *Plinius* powiada w 6tym Rozdziale w 31. Xiążce o Naturalnościach, że bardzo ſkutecznie ieſt namaścić

ścić się mułem z żrzódeł, i potym ná słońcu wysuszyć się. *Jan de Dondis* w Roku 1370 przypisywał mułowi, któren w ciepłych kompielach przy Padwie znaleziono, moc rozdzielaiącą przeciw takim chorobom, które swoie siedlisko za skorą miały, więcey go ieszcze zaleca *Gratarolo*, który w Roku 1553 w Baśel w Szwaycaryi żył, ten mówi aby brać tłusty stary muł, któren z iego śliskości i miękkości poznać można, chory niech się na słońcu wystawi i mułém namaści, á gdy ten ná ciele oschnie, ciepłą wodą go obmyć. Takowe używanie mułu muśi cztery razy ná dzień powtorzone bydź, aż do zupełnego wyléczenia.

U nas muśiał ten dawny zwyczay od dawnych czasów pozostać, ponieważ wielu ná chrome członki używaią mułu dla przywrócenia im ruchu, pospolity człowiek naciera się mułem gdy go pszczoła ukąsi, i mięsza go z octem ná zatrzymanie zbytecznego kichania.

Osobli-

Osobliwie używaią mułu z mineralnych ſtudzien i kompieli ná zewnętrzne choroby.

Król Szwedzki *Adolf Fryderyk* w Roku 1762 przy długo trwaiącey migrenie z używania kompielnego mułu w Loka, dobry ſkutek uczuł. Założony od Królowey *Lowizy* Ulryki kamień ná pamiątkę ſzczegulney kuracyi Króla, który od przykrey choroby uwolnionym zoſtał, ieſt wieczyſtą pamiątką dobrych ſkutków tego zbawiennego lekarſtwa.

Kto chce mułu używać, muſi wprzod ciało w ciepłey wodzie obmyć potym bierze się muł świeży i tak zimny iak go tylko doſtać można, naciera się onym ciało rękami bez wody, i wysuszy się go, gdzie ſię ciało zdawać będzie tłuſte i iak gdyby oleiem namaſzczone było. Ciepłą wodą wſzyſtko ſię potym zmywa i ociera, w łożko ſię kładzie gdzie potym lekki pot naſtępuie.

W Niem-

W Niemczech dwie tylko takie kompiele znayduią się; *Schlangenbad* i *Mochinerbad*, gdzie zbieramy muł z kanałów na kontraktury czyli ochromienia, w zastarzałych chorobach, i ná zapalenie w oczach używa się. Osobliwie w Lotaryngij iest woda mineralna w *Plombiers* bardzo sławna, która się teraz nazywa *l'eau Saronneuse de Plombiers*, wiele mulistych kompieli znayduie się w Francyi, iako to *w St: Amand, Bourbonne, Berreges* i *Dique*. Do tych mulistych kompieli przybywaią z całey Francyi ludzie, ktorzy przez złe wyleczenie nabyli krzywych sztywnych, chromych członków i stawow, i tam bole i słabość pozbywaią.

Szkoda że wielu Lekarzów przy kompielach, takowy muł iako na nic nie zdatny wyrzut, uważaią, i dla tego nie dochodzą skutków iego.

Miałem w Krzeszowicach okazyą używania u z obudwoch studzien. muł D między

między choremi którym tego mułu używać kazałem, był ieden, maiący śiedm już lat zaftarzałe *tefticulum* które ani przez lekarftwa, ani kompiele nie mogło bydź wyleczone. Kazałem mu muł z ftudni śiarczyftey wprzod bez dodatku, á potym troche maśći Neapolitańfkiey przymiefzawfzy używać ciepło, iak ciepły kataplazm, w kilku dniach uczuł moy Pacyent ulgę, á ośiemnaftego dnia zaczęła twardość, puchlina, i wielkość zmnieyfzać śię, w 26 dniach zakończyła śię kuracya, á Pacyent zupełnie ozdrowiał. Ná końcu kuracyi kazałem przychodzącemu do śiebie Pacyentowi dla zmocnienia tey osłabioney części mułem zimnym z żelaziftey ftudni okładać, co tak dobry fkutek fprawiło, że ten Pacyent dotąd zupełnie zdrowym ieft. Więcey podobnych weneryczných teftyculów tym fpofobem leczyłem: tylko u iednego fzczególnie Pacyenta muśiałem inokulacyą zrobić, ponieważ śię nie mogł długo w Krzefzowicach bawić, i wnet po

tym

tym ozdrowiał, coby przy dłuższym iego zabawieniu się i bez inokulacyi nastąpiło.

O Kompielach Kroplistych.

Pod nazwiskiem kroplistey kompieli rozumie się ten sztuczny wynalazek, gdzie się woda w niejakiey odległości, ná całe ciało, albo też ná iednę iego część, po kropli sączy, kapie, albo spada. Naylepszy sposób takowe kompiele sprawić, iest, że przez pompę czyli inną zdatną machinę woda z naturalney lub przez sztukę zrobioney łaźni w naczynie należytey wielkości i wysokości doprowadza się, to naczynie musi iedną lub więcey rurami bydź opatrzone, w których kurki różnego oka, i różnego kształtu są, aby tym sposobem wodę ciepłą w potrzebney wielości, prostomierności i sile, ná chorą część ciała spuszczać. Skutek takiey kroplistey kompieli będzie przez tarcie tey do leczenia wyznaczoney części, pomnożony. Ta-

kowa kompiel wielce służy, w ſtârych, zatwardziałych, i innych puchlinach, w sztywności i chromości członków, rwaniu łamaniu kości i bólu krzyża. Moc wody może (dla rozcierania lepſzego boleiącey części) bardzo wiele być pomnożona, kiedy przez pompę w mośiężną lub miedzianą banię pędzona będzie, przy którey kurek z rurą giętką ſkórzaną umocowany, bo przez to przybywa do ciężaru wody ieſzcze moc ſprężyſta powietrza w bani zamkniętego, która wodę przez rury pędzi.

Jeżeli kto chce kropliſtą kompiel z mnieyszą trudnością zrobić, to ſię bierze duże buchaſte cynowe naczynie, z iedną lub dwiema rurami, to zawieſza ſię przy słupie tak, że rura z którey ſię woda sączy, dwa, trzy, cztery, lub pięć łokci od członka który ſię nakrapiać ma, wiśi. Prawda że tym tkliwiey i nieznośniey dla członka takowe kroplami ſpuſzczanie ieſt, lecz okoliczności częſto zawieſzania takowego wyciągaią.

Poniewaź w Krzefzowicach żadnego osobliwego pomieszkania albo wieży do brania kroplistey kompieli nie ma, kazałem więc moim Pacyentom którzy takowych kompieli potrzebowali, w ich ftancyach ie używać. Kazałem naczynie z wodą z początku ieden łokieć, potym dwa, trzy, cztery, i pięć łokci, nakoniec tak wysoko iak pokóy był zawieszać.

Naylepszy sposób używania tych kroplistych kompieli opisuie uczony *Theden* w Berlinie. Powiada on; bierze się wygodne naczynie z dwoma antabami lub dziurami do których się dwa równe powrozy przywięzuią, te się w górze do kupy wiążą, przy tym węzle w górze przywięzuie się znowu drugi powróz, który dwa razy tak długi iak wysokość z którey krople wody spadać maią, przy tey obraney wysokości przymacnia się w górze kołko, przeciąga się przezeń ten powróz, á koniec iego wiśi ná dół. Dopiero napełnia się wodą naczynie, otworzy

się

ſię kurek, tak aby iedna kropla po drugiey naſtępowała, zaciąga ſię cała machina czyli naczynie w górę, umocni ſię koniec powrozu dołem, i posadzi ſię Pacyenta pod ſpadek kropliſty tak że krople proſto ná boleiącą część ciała ſpadaią, którą część po iednym calu tam i nazad, po każdych 50. kroplach które ná iednym mieyſcu ſpadły, posuwa ſię. Ten ſposób ſzczegulniey ſię zaleca, ponieważ tę kropliſtą kompiel, można zaraz ná mieyſcu podług potrzeby podwyżſzyć lub zniżyć.

Naſtępuiące reguły są przy używaniu kropliſtey kompieli potrzebne, nayprzód: Przygotować ciało przez puſzczenie krwi albo laxowanie, gdy tego potrzeba.

Powtore: Kładzie ſię lub ſiada pod naczynie, ciało okryte będzie sukniami, tylko ta część ciała która ſię nakrapiać ma, trzyma ſię pod rurą, w ktorey kurek tak muśi być usadzony, aby woda kroplami tylko ſpadała.

Potrzecie:

Potrzecie: trzeba ná to zważać, ażeby ſpadaiąca woda zawsze létnia była, nigdy zimna. Nikt nie ieſt w ſtánie wytrzymania długo tey kropliſtey kompieli bez ſzkody. U tych Pacyentow ktòrym z miedzianego naczynia kompiele kropliſte dawałem, kazałem zarzące węgle ſtáwiać, tym ſpoſobem zoſtawała woda w rownym zawſze cieple.

Poczwarte: Kropliſta kompiel wyciąga wiele oſtrożności, bo wolne ſpadanie wodnych kropli, ieſt tak tkliwe, że nikt nad pòł lub trzy ćwierci godziny łatwo nie wytrwa. Dla tego ſprawuie osobliwą odmianę w wyprężeniu nerwiſtych żyłek, że ſię czasem osobliwe przypadki ukazuią. Gdyby część ciała ktòrey ſię kropliſta kompiel daie zbyt zatwardniona była, trzeba dłużey iak zwyczaynie brać kompiel. Można beſpiecznie dwa razy ná dzień tey kompieli używać przez trzy lub cztery tygodnie, bo lubo ta kompiel tkliwa ieſt, przecież nie

osła-

osłabia ciało tak iak paruiąca lub połna kompiel. Ta kroplista kompiel może bydź z kompielą zwyczayną wraz używana, to iest raz zwyczayna ciepła kompiel, á drugi raz kroplista z tey samey wody.

Po piąte: Gdyby spadnienie kropel nadto tkliwe i nieznośne było, to można ná boleiącą część cienkie płotno lub serwetę położyć, przez co moc spadaiącey wody zmnieysza się. Lepiey zaś iest kiedy krople ná cierpiącą część bezsrzędnie spadaią.

Po *szoste:* Po kroplistey kompieli kładzie się w łożko i oczekiwa się lekkich potow.

Po *siodme:* Nikt nie może taką część pokrapiać, która ma zapalenie czyli inflammacyą, rożę, lub chiragrę. To się tycze i takowego mieysca, gdzie wnętrzności, które takie szkody maią, leżą. Boby można ztąd wielkiego złego nabawić się, i w niebęśpieczeństwo życia się wprawić.

O Regułach przy używaniu Kompieli.

Kto kompieli Krzeſzowickiey używać chce, muśi naybardziey ná porę czasu uważać. Naylepſzy czas ieſt bez wątpienia póżno ná wiosnę i w lecie, albo ogolnie, czas między wiośiennym i ieśiennym *æquinoctium*, porownaniem dnią z nocą.

Ciepłość powietrza, balsamiczną wonność roślin, ożywiaiąca móc słońca, ſkutek z ruchu ciała ná wolnym powietrzu, zielone pola, ogrody i niwy przyczyniaią wſzyſtko do pomyślnych ſkutków kompieli. Ciało nabywa pośiłku i czerſtwości, i ſposobnieyſzym do uczynienia wyrzutów śię ſtaie, Duszá śię rozwesela. Lubo zaś z tych wſzyſtkich przyczyn, mieśiące od Maia aż do Septembra naydogodnieyſze do kompanią są, przecież można w każdey roku porze gdy tego potrzeba, wyciąga kompieli używać, ponieważ woda w każdym czaśie ieſt mocna i ſkuteczna.

Wielu

Wielu Lekarzy żąda aby się pod czas kanikuły od kompieli wstrzymywać, lecz szczęściem iest że u nas w Polszcze dni kanikuły nie tak są gorące, żeby dla nich od kompania się wstrzymywać potrzeba. Przeciwnie te dni są często nadto zimne, i ogólne reguły, które starożytni Arabscy i Greccy Lekarze, względem wstrzymania się od lekarstw, w ich nader gorących kraiach ustanawiać musieli, nie znaczą nic w naszym zimnym klima. Widziałem ia przez wiele lat, moich Pacyentów używaiących kompieli w takowych dniach, z naylepszym dla nich skutkiem. Gdyby zaś w takowym czasie nadzwyczayne gorąco było, to się można ná krótki czas od kompieli wstrzymać.

Prawdziwy czas kompania, iest rano albo w wieczor, nigdy zaś w południe, bo na ów czas powietrze za gorące iest. Nie wszyscy Pacyenci zwyczayni są rano wstawać, lub w rownym czasie obiadować. Wieluby

się

ſię ciężko zdawało gdyby im pewne godziny do kompania wyznaczono.

Naylepſzy czas do tego ieſt rano wpoł do piątey, szoſtey, wpoł do siodmey, albo śiodmey godzinie, zawſze ieſt dobrze kiedy od czasu poranney kompieli aż do obiadu, czterypięć albo sześć godzin wypada, ponieważ w tym czaſie po kompieli można ſię na poł lub całą godzinę w łożko położyć, dla ſprawienia należytey tranſpiracyi, czyli potow, śniadanie zieść, i potym przez nieiaki czas w zdrowym i wolnym powietrzu ſpacerem i agitacyą zabawić ſię.

Wieczorem zwyczayna kompiel o piątey, w poł do szoſtey, o szoſtey, albo śiodmey godzinie, ale ten czas nie ieſt doſtarczaiący dla tych, ktorzy poźno obiaduią, ponieważ ſtrawność potraw ieſzcze nie dokończona, więc i tu ieſt dobrze kiedy czas po obiedzie aż do wieczorney kompieli pięć lub sześć godzin zabiera.

Ci Pacyenci ktòrzy nie są zwyczayni kolacyą iadać, uczynią naylepiey, kiedy o godzinie w pòł do osmey, osmey, w pòł do dziewiątey, i dziewiątey w kompiel weydą, á po ſkończoney kompieli iuż w łożku zoſtaną. Naywiękſza część Pacyentów idą o czwartey lub piątey godzinie wieczorem w kompiel, á po zakończeniu oney wſtaią ubieraią ſię znowu ná nowo i wyſtawiaia ſię chłodnemu wieczornemu powietrzu, z czego częſto kataru i kaszlu, i ſluſu nabywaią. Gdy Pacyent więc o piątey wieczorem wchodzi w kompiel i zoſtaie do śiodmey w niey, potym ná pòł godziny w łożko ſię dla tranſpiracyi kładzie, to naſtąpi godzina osma, lub wpòł dziewiątey, á zaczym iuż zachłodno ieſt, wyſtawiać ſię powietrzu. Tym więc, co ſię wieczorem o piątey, szoſtey, lub śiodmey godzinie kompią, radzę bardzo aby po zakończoney kompieli ze swoich ſtancyi iuż nie wychodzili. Ci zaś co ſię bez kolacyi obeyść nie mogą, uczynią dobrze, gdy po odprawio-

nym

nym o godzinie 12 obiedzie, o piątey poł do szoſtey, lub szoſtey godzinie cokolwiek z lekkich potraw ziedzą, á potym o osmey w pół do dziewiątey lub dziewiątey w kompiel poydą, poźniey zaś kompać ſię ieſt szkodliwie, ponieważby czas do ſpania aż nazajutrz do piątey zakrotki był, gdy do zwyczaynego ſpania szesć, ſiedm, lub ośm godzin czasu potrzeba.

Ci którzy ſię o czwartey lub piątey godzinie wieczorem kompią, iedzą zazwyczay po kompieli, ci uczynią dobrze kiedy po kolacyi w swoim pokoju przez chodzenie, agitacyą sobie przed ſpaniem ſprawią, bo inaczey przy pełnym żołądku nie naymilszy sen bywa, iednym słowem, muszą takowi naymniey ná kolacyi iadać.

Niektórzy z ſtarożytnych Lekarzow czynili uwagi nad kompielami przy odmianach Xiężyca, chcieli naprzykład ná tydzień, lub ná trzy cztery dni przed Pełnią kuracyą zaczynać,

aby

aby tą potym przy ostatniey kwadrze gdzie wilgoć ciała naylżey zmnieyszać się zdaie, zakończoną bydź mogła. Ale ná tym nic nie zależy, ponieważ procz tego nie zawsze wprzody wiedzieć można, iak długo lub wiele dni kompiel odprawować trzeba, lecz po otrzymanych z kompieli skutkach o tym się sądzi.

Nim się kompiel zacznie, bierze się ná laxowanie, á ieżeli Pacyent krwisty, to mu się i krew puszcza, lecz to ostatnie bardzo rzadko się czyni, te dwie poprzedzaiące rzeczy nie czynią się iednym dniem za drugim, ponieważby Pacyent osłabił się, tak iako i po laxowaniu albo po krwi puszczeniu, nie zaraz pierwszego dnia kompać się ma zaczynać.

Z początku kompie się tylko po razu, á po kilku dniach po dwa razy; Można też z razu dwa dni się kąpać á trzeciego spoczywać tak iak siły kompiącego się pozwolą, i dosyć z początku

ieſt

ieſt poł godziny lub godzinę w kompieli siedzieć, nad dwie, puł trzeciey, á naywięcey trzy godziny wciąż nie trzeba w kompieli zoſtawać, boby Pacyent nadto osłabiony i omdłony zoſtał.

Z razu trzeba się śrzednią albo letnią, á ná koniec ciepłą ale nigdy gorącą wodą kompać, bo w takowym oſtatnim razie gdy się gorąco kompie, nadyma się zbyt krew, i nadto mocno cyrkuluie czyli obiega, á że przez to żyły się oraz osłabiaią, krew większa otrzymuie śiłę, wkracza wſzyſtkiemi grubemi partykułami w żyły zaſkorne, i ſprawuie zapalaiące zatykanie, i wypryſzcze, gdy po ſkończoney kompieli żyły się znown zciągną i w pierwszy swoy ton czyli ſtan wſtąpią. Dla tego naſtępuie po zbyt gorącey kompieli, ból głowy, zębów, bezsenność, ciecżenie krwi z nosa, plucie krwią, zbyteczne upławy Hemerroidów, lub mieſięcznego czyſzczenia, osłabienie głowy, zawrót, zapalenie, roza, i więcey złych przypadków. Gdyby więc z kom-

kompieli zbyt gorącey z takowych chorob która nastąpiła, to trzeba wprzody Pacyenta z niey wyprowadzić, nimby o dalszych kompielach myslić miał. Z tego się okazuie wyraźnie, że kompiel więcey lub mniey ciepła być musi, podług różnych zamiarów które się czynią. Flegmę że krwi i grube soki wyprowadzić, kanały otworzyć, poty i wyrzuty poprzedzić, zbyt wytężone części zmiękczyć, i rozwolnić. Czym suchsze iest ciało, im wypręże ńsze ma błonki, tym letnieysza musi być kompiel. Tak i odmiana powietrza sprawuie że ciepłość ciała nie zawsze iednakowa iest.

Można prawda w każdym do kompieli wyznaczonym pokoju gradusy gorącości i zimna przez Termometer oznaczyć, podług którego kompieli potrzebne ciepło dać można. Nayprzyzwoitsze iednak ciepło kompieli naywiększey liczbie naturom iest, od 26. aż do 30 gradusu Reaumurskiego, á od 60. aż do 65. gradusu Farenheilskiego

heiſkiego Termometru. Zoſtaie zatém powſzechną regułą przy używaniu kompieli, żeby nikt nie wchodził w kompiel, którey gorącość 94, gradusów, podług których, według Farenheilſkiego Termometru ciepłość krwi w naturalnym ſtanie człowieka zoſtaie, nie przechodzi. Gdyby zaś osobliwſzy przypadek wyciągał, aby ten gradus ciepła powiękſzonym być muſiał, to trzeba dla beſpieczeńſtwa Pacyenta kompiącego ſię, zawſze lekarza doſkonałego do rady przybrać.

Że zaś nie każdy Pacyent Termometrem opatrzony ieſt, to ſię można naylepiey o przyzwoitym ſtopniu ciepła kompieli przekonać przez włożenie ręki w wodę, gdy ta n. p. ieſt tak, iak świeżo udoione mleko.

Jak prętko Pacyent mdłość w kompieli czuie, zaraz z niey wyiść powinien. Gdyby ſię zaś przytrafiło że osłabiony Człowiek aktualnie iuż zemdlał, trzeba go zaraz z kompieli na

łożko położyć tak, aby głowa nie wyżey nad całe ciało leżała, trzeba mu posiłkami serce orzeźwiać i cucić go. Takowe orzeźwiaiące serce posiłki są naprzykład, troche wina, albo likworu cynamonowego, te posiłki można nawet w samey kompieli używać, kiedy się iaka mdłość czuie. Wiele pomaga do zabieżenia mdłościom, kiedy Pacyent nie naczczo w kompiel idzie, ale wprzody suppą, parą filiżankami kawy, lub czokolaty z bułeczką zasili się.

Są tacy którzy się dwa dni kompią á trzeciego spoczywaią, lub też codzień po razu się kompią. Otyli i krwiści ludzie dobrze uczynią kiedy się tylko raz ná dzień zkompią, á to z rana, kiedy ciało ieszcze lekkie i kanały nie tak pełne są iak po obiedzie, gdzie wiele soków w massę krwi przechodzi. Przecież takowe osoby mogą ná odmianę sprobować i wieczorem się kompać, á każdy będzie z doświadczenia przekonany co mu lepiey służy.

Mocne

Mocne osoby mogą w ranney i wieczorney kompieli poł trzeci i trzy godziny zostać. Naydłuższy ten czas zostawania w kompieli, iest, codzień 5. lub 6. godzin w dwoch kompielach. Innym dosyć kiedy po cztery godziny codzień się kompią, dwie godziny z rana i dwie wieczorem. Widziałem w Krzeszowicach Pacyentów, którzy z rana o 5tęy weszli do kompieli i do 9tey godziny w niey zostawali, á po południu od 4tey do dziesiątey. Ale to robili z menażu, bo chcieli w iednym tygodniu tyle się kompać, ile inni w miesiącu, lecz sobie źle w tém postąpili bo skutek nie odpowiadał ich zamiarowi.

Zwyczayny czas kompielny iest 70: 80: aż do 100. godzin. Ale trzeba i w tém uważać więcey ná chorobę, siły, i stan chorego, niżeli ná tę regułę, która bardzo wielu wyłączeniom podpada. Wielu sądzi iż to prawdziwą miarą iest kompania, kiedy się osypka mała pokaże i znowu odpadnie. Ale

to ieſt zawodnie. Naylepſzy ze wſzyſtkich znaków ieſt, że ſię Pacyent dosyć kompał, kiedy ſię choroba zmnieyſza, á utracone zdrowie powraca. Niektórzy Pacyenci ozdrawiaią po 50. 60. do 70 godzinney kompieli inni potrzebuią ſto i więcey godzin.

Miałem w Krzeſzowicach Pacyentów którzy zadawnione i twarde choroby mieli, ci muſieli 120. 150. aż do 200. kompieli używać, nim pożądane i zupełne przywrócenie zdrowia naſtąpiło. Kto więc w znaczney chorobie z używania 10. 20. albo 30. kompieli znacznego ſkutku oczekuie, omyli ſię ná swoiey nadziei. A takowych chorych wielu do Krzeszowic co rok przybywa, i to mieysce złorzecząc opuſzczaią, że nie zupełnie ozdrowieli.

Osłabione, tkliwe i do kompieli niezwyczayne osoby i ci którzy z doświadczenia wiedzą, że kompiel zbyt ich dotyka, wchodzić powinny wprzód

noga-

nogami ná kilka minut, potym kolanami, á ná reszcze całym ciałem. Takowym sposobem przycisk wody nie raptem ciało obeymie, i nie wielką odmianę w nim sprawi. Zazwyczay nie siedzi się głębiey w kompieli tylko aż po pępek czyli po żołądek, ieżeli zaś osobliwsza choroba wyciąga, to się nad ramiona w kompieli siedzi. Gdyby zaś Osobom które tak głęboko siedzieć nie mogą, koniecznie się nad ramiona, iako to w Rheumatyzmie czyli rwaniu kości, lub Paraliżu kompać potrzeba, to się ná tę bolesną część woda leje, albo się gębką flanellą lub serwetą w tey samey wodzie umoczoną, tę część okłada. Lanie zaś wody skutecznieysze iest nad okładanie. W przypadku gdy Pacyent nikogo do posługi nie ma, może sam zdrową ręką wodę z szklanki ná bolesną część lać. Czém wyżey się woda na część leie, tém skuteczniey iest.

Głowa kompiącego się musi wyżey być nad kompiel trzymana, sucho

i lekko

i lekko okryta, reſzta ciała muśi zupełnie nago w kompieli być, oprócz że osoba w ciąży, muśi z podpasanym żywotem, i co rupturę maią z zwyczaynym paſkiem w kompiel wśiadać. Niekiedy dobrze ieſt z głową odkrytą śiedzieć, albo kawałkiem płotna w zimney wodzie umoczonym głowę okryć. Naprzykład, przy Pacyentach którym krew zbyt łatwo do mozgu, albo w oczy wſtępuie, albo którzy bolom głowy i innym chorobóm podlegaią. Kto okrytém ciałem w kompiel wchodzi, nie dozna i przez połowę dobrych ſkutków które ſobie obiecuie, bo ſkutek kompieli naywięcey od tego zawisł, żeby dopoki oſoba w kompieli śiedzi, świeża co raz woda ciało dotykała. Kto zaś pod grubem okryciem do kompieli wchodzi, tego woda więcey nię dotknie dla rozwolnienia i obmycia nieczyſtości ciała, tylko tyle ile w okryciu iego przy zamoczeniu śię w kompieli naſzła, aż do wyiścia z kompieli.

W kom-

W kompieli trzeba ſię mocno wyſtrzegać chłodnego powietrza, też ſamą oſtrożność trzeba i przy wyiściu z kompieli zachować, wyiście muśi ſię szybko odprawić, i dobrze ieſt mieć ogień ná kominie przy którym można koszulę lub inną płachtę płócienną rozgrzać, w którą ſię obwinąć należy, ale ta muśi być dosyć szeroka i długa od głowy aż do nóg, i nieznowego płotna, bo ſtare płotno ciągnie w ſiebie wodę iak gębka. Przy tey okazyi nie ma potrzeby obcieraniem ſię bawić, aby ſię nie wyſtawiać długo ná powietrzu, zkąd za zwyczay szkodliwe zaziębienia naſtępuią. Ci co Rheumatyzmem obciążeni są, uczynią lepiey kiedy rubdeszan czyli szlafrok z flanelli lub multanu do tego użyią. Podczas kompieli okrywa ſię cała wanna płótnem lub kobiercem, aby powietrze zwierzchney części ciała nie dotykało, gdzieby łatwo ramiona przeziębić można.

W kompieli nie trzeba ieść, ſpać, ani wiele mówić.

W oſtatnim tygodniu kompania trzeba tak zſtępowac godzinami, iak ſię w początku w górę poſtępowało.

Jeżeli kto po kompieli, że mu nie dobrze ieſt, czuie, i że dla zdrowia iego niepomyślne ma z niey ſkutki, trzeba ażeby kompiel zaniechał.

Po każdey kompieli trzeba z pół godziny w łożku zoſtać, dla ſprawienia tranſpiracyi czyli potów.

Ci którzy Pedogrę, rwanie i Rheumatyzmy cierpią iako i od Paraliżu tknięci, uczynią dobrze kiedy przed weyściem do kompieli, każą ſię flanellą dobrze nacierać, aby ułatwić tym bardziey rozeyście ſię soków zatkanych w boleiących częściach.

Gdyby kto w kompieli zimno lub drżenie uczuł, może kazać ciepłey wody zwolna dolewać, co ſię od nog czyni, inaczey mogłby Pacyent uſzkodzony być.

Naylepiey byłoby gdyby wanny dwoma kurkami czyli ſzpontami opatrzone były, gdzieby każdy Pacyent podług upodobania ciepłey lub zimney wody sobie sam przypuſzczał. Takowe wanny znayduią ſię u wſzyſtkich prawie kompeli. Takżeby dobrze było osobliwie do czyſtości gdyby wanny wewnątrz cyną oblane, albo z miedzi i polielane były, Krzeſzowice leżą w posrzod naypięknieyſzych marmurowych gór, iak łatwoby więc było wanny choć dla przednieyſzych Pacyentów z marmuru wykuć, także też ſkuteczniey kiedy wanna obszerna ieſt, że kompiący ſię może w niey do upodobania ſię ruſzać, i im więcey wody ieſt w wannie, tem przyciſk wody kompiel ſkutecznieyſzą robi.

Wielkim dla Pacyenta ieſt zyſkiem kiedy ſię w wannie nieznacznie poci, gdyż przez to wiele nieczyſtości i oſtrości ze krwi wychodzi, i przez otworzone dziurki czyli pory moc mineralna wody lepiey ſię w ciało wciſka.

Lepiey iednak wcale ſię nie pocić, niżeli przez zbyt gorącą kompiel gwałtownie poty wyciſkać. Bo tak wiele przykładów, które w Krzeſzowicach uważać okazyą miałem, przekonało mię, że przez nieznaczną exhallacyą, bez potow, moi Pacyenci przecież ozdrowieli. Tym którzy mało ſkłonnosci maią do potow, bardzo służy kiedy ſię przed i po kompieli flanellą nacieraią. Przez co nerwiſte błonki będą wzbudzone, ſprężyſtość poruſzona, i pory czyli dziurki potowe i zaſkórne gruczołki ſię otwieraią, że i bez potow, moc i duch wody wchodzi w ciało, ſkutek swoy ſprawuie, i zatkania ſię rozdzielaią.

O Przypadkach przy używaniu siarczyczyſtych Kompieli.

Gdy ogolnie wiemy że ciepła śiarczyſta woda ieſzcze tężey i tkliwiey w płynnych i mocnych częściach ciała ſkutkuie, niżeli zimna woda, i gdy przy ciepłych kompielach nie wątpliwie party-

partykułki czyli cząſtki mineralne wraz z wodą zewnątrz przez okrągłe dziurki czyli pory w krew wkraczaią, zbyteczność zatem oney ſprawuie bardziey niebeſpieczne ſkutki, niżeli zbyteczność zimney mineralney wody.

Podczas kompielney kuracyi trzeba dobrze baczność mieć ná Pacyenta, bo często zdarzaią ſię takowe przypadki, które w prawdzie pomyślne ſkutki przynieść mogą, ale wiele z pomiędzy tych takie są, że ſię żadnym ſposobem z kompielą zgodzić nie mogą. A w takowym razie zdrowy rozum radzi, aby zupełnie zaniechać kompieli. Ogolnie zaś przy rzuceniu ſię krwi, lub krwiſtego kaszlu, przy tęgich Hemorroidalnych i mieſięcznych upławach, przy ponurych febrach, suchotnich słabościach, i gdy ſię zaiątrzenie śledziony, wątroby, lub innych wnętrzności okaże.

Wymioty i biegunki powſtaią czasem przy kuracyi kompielney, przy-

czyna

czyna ieſt nayczęściey z przeładowania żołądka lub przeziębienia. Częſto można to złe przez trzymanie ciepło żywota, i przez ucierpienie trochę głodu pozbyć, gdyby zas nie przeſtawało, to ſię bierze *digeſtiva Rhubarbarum*, albo lekkie lekarſtwo ná wymioty, á po wyczyſzczeniu żołądka, używą ſię gorzkie żołądek wzmącniaiące lekarſtwo.

Częſto ſię trafia przy kuracyi bezsenność, ta nayczęściey pochodzi z kompieli zbyt ciepłey, która sok bardzo porzuſza. Tę burzącą ſię krew trzeba ſię ſtarać uſpokoić, to ſię robi przez ochładzaiące lekarſtwa, lub kompiel nog, á gdy tego koniecznie potrzeba, i przez krwi puſzczenie, lecz w takowym przypadku naylepiey ieſt rady Lekarza zaſiągnąć. Częſto zaś ieſt bezsenność, ze krwi do głowy zbyt ciſnącey ſię, kiedy ta przez zatkanie niedobrze przez wnętrznosci cyrkuluie czyli obiega, á w tym razie trzeba laxuiącemi czyli przebijaiącemi lekar-

ſtwy

ſtwy dopomodz, w obydwóch takowych przypadkach trzeba ſię wſtrzymać wſzyſtkich gorących napojów i korzennych potraw, i częſte agitacye sobie robić, sen ſprawuiących lekarſtw iako to *Opium* trzeba ſię bardzo wyſtrzegać.

Inni Pacyenci czuią zbyt wielką ſkłonność do ſpania, i radziby cały dzień i noc ſpali, czego przyczyną ieſt albo zbyteczność krwi, która cząſtki w mozgu obciąża i przyciſka, á na to krwi puſzczenie zapewne pomoże, lub też ta oſpałość pochodzi z osłabienia ciała którą kompiel po części ſprawuie, w tym przypadku można troche więcey iak zwyczay ſpać, albo też przez agitacyą od snu ſię wſtrzymać, á ieſzcze lepiey kompiel ná kilka dni zawieśić, w kompieli iednak nie trzeba nigdy ſpać, ponieważ przez to można ściągnąć mdłości, flusy, i wiele innych chorób, które z nieregularnego i wſtrzymanego obiegania krwi pochodzą. Przeto trzeba sen gdy w kom-

pieli

pieli napadnie pachnącemi wodkami rozpędzić, lub sobie co wesołego kazać czytać.

Ciężarne kobiety i ci którzy Rupturę pępka lub niżey maią, muszą żywot dobrze podpasać, boby łatwo kolki nastąpiły, znayduie się także wiele osob które w kompieli ná kurcz żołądka narzekaią, który czasem tak mocny iest że Pacyenci przykrych skutków ztąd doznaią, iako to mdłości, nudności i osłabienia. Takowy bol napada nayczęściey osoby delikatne, i tkliwe nerwy maiące, á czasem i tych którzy ze czczym żołądkiem w kompiel wchodzą. Po obiedzie mierny kielich wina iest naylepszy sposob zapobieżenia takowym przypadkom, á przed ranną kompielą śniadanie.

Osypka, iest zwyczayny skutek kompielney kuracyi, nie iest to prawdziwa osypka, ale bardziey wyprysz zaskórny, który z ciepła wody powstaie, i nayczęściey pochodzi z

ostro-

ostrości, która przez otwarte dziurki potowe czyli pory, ze krwi wychodzi i ná skórze osiada. Gdy zaś ta ostrość róźnego iest rodzaiu, zaczym i osypka róźna iest. Zwyczaynie ią nazywaią osypką kompielną. Ta u iednych wygląda czerwonawą, u drugich iak świerzb, u innych iak ukąszenie pchły lub komara. Czasem kompiący się wyglądaią iakby pokrzywami ścięci byli, á u niektórych się zdaie iak gdyby ná wypukłych czerwonych punkcikach, białe delikatne wschodziły. Tę osypkę dostaie Pacyent róźnie, z początku, w szrodku, lub ná końcu kompieli, naywięcey się okazuie ná szyi, piersiach, krzyżu, udach, i ramionach. Często w Krzeszowicach widziałem tę osypkę ná tych Pacyentach którzy Rheumatyzmem czyli rwaniem kości obciążeni byli, często ona iest suchą, ale czasem i wilgotnieie, ogolnie sprawuie bol dosyć mocny, i bardzo iest przykra przez świerzbienie i palenie. Trwa zwyczaynie ieden i dwa tygodnie, á czasem i dłużey. Ná

konieç

koniec odpada z ciała nakształt otrąb. Naylepſzą w niey ulgą ieſt kompiel, bo ſię bolu nie czuie w kompieli ſiedząc. Ta oſypka u tych którzy oſtrość we krwi maią ieſt naylepſzym ſkutkiem kompieli, ponieważ od swych nieczyſtości uwolnionemi zoſtaią. Ale dla tego nie trzeba żądać żeby wſzyscy takową osypkę mieli koniecznie, u tych którzy mało albo wcale oſtrości nie maią nie pokazuie się ona, albo też bardzo nieznacznie, á kompiel przecież swoie dobre czyni ſkutki. Gdy w teszcie osypka w pierwſzym tygodniu okaże się, i prędko odpadnie, to ieſzcze nie ieſt znakiem, że się Pacyent dosyć kompał. Bo lubo oſtrość wyprowadzona będzie, to nie idzie za tem że i wſzyſtkie inne przyczyny choroby przez to zniesione. Gdyby taka osypka niezupełnie wyſtąpić miała; á swierzbienie mocne było, to trzeba naturze dopomodz przez lekkie lekarſtwa ná poty do lepſzego wyrzucenia osypki.

Przy

Przy osypce odprawuie Pacyent wciąż kompiele, ale gdyby się osypka w roże zamienić miała, to trzeba kompiele zaprzestać, i okładanie z lekkiemi laxuiącemi i pot pędzącemi lekarstwy używać.

O Zachowaniu się przy Kompielach, o Dyecie czyli wstrzemięzliwości i poruszeniu Ciała czyli agitacyi.

Żadne lekarstwo nie może dobre skutki sprawić, bez ścisłego zachowania dyety, bo nieporządne życie coraz bardziey zchorzałe ciało niszczy, i to obala co dobre lekarstwo skutecznego zrobiło. Mineralne wody i kompiele są naydzielnieysze lekarstwa, które Twórca tak rożnie ziemi udzielił. Iest zatym przy używaniu onych, porządne zachowanie się i regularna dyeta troiako potrzebna. Bo nayprzod, nie zgadza się niektórych sposob życia z chorobą, dla tego właśnie odsyła się chorego w oddalone mieysca, aby takowego życia sposobu który go o chorobę

robę przyprawił i którego dla różnych okoliczności odmienić nie mogł, zapomniał, powtòre, nieregularny sposób życia nie zgadza się z kompielą, ale ią często szkodliwą czyni. Wreście potrzecie, lubo niektóry sposób życia skutkóm kompieli nie iest znacznie przeciwny, przecież czyni zwłokę w leczeniu, i zawsze gwałt ciału sprawuie. Każdy rozumny Pacyent który sobie przywrócenia swego zdrowia szczerze życzy, będzie tę tak zbawienną radę używania porządney d,ety, chętnie dopełniał.

Gdy porządne życie przy używaniu kompieli tak wielkie skutki sprawuie, przeto w tey mierze nieco się tu rozszerzę.

Trzeba wprzod, podczas, i po skończoney kuracyi dobrą dyetę zachowywać, i nie zaraz od zachowanego pod czas kompieli porządku życia odstępować, bo życzyćby trzeba żeby osoby które nieregularne życie

prowa-

prowadziły, i z zchorzałym ciałem do kompieli przybyły i w nich przy zachowaney dyecie ozdrowiały, w całem swem życiu ná potem raz obrany porządek życia utrzymywały.

Niektórzy dyetę zachowuią przy kuracyi i używaniu kompieli, wszystkie im przepisane reguły wypełniaią, ale nawyknienie do przeszłego życia sposobu odmienia ich w krotce.

Są oni posłusznemi i wstrzymuiącemi się z potrzeby tylko, dla tego z odmianą życia znayduie się zapaś materyi chorowitey w ich ciele.

Niektórzy nie mogą regularne życie prowadzić, bo powinności obowiązków ich są im ná przeszkodzie, takowych w prawdzie trzeba wymawiać.

Nakoniec. Muszę ieszcze iednę rzecz wspomnieć, która wielkiey iest wagi, i nad którą każdego Pa-

 cyenta

cyenta osobliwie zaſtanowićbym chciał, ponieważ to co teraz mówić chcę, baczności wielu uchodzi, i nie każdy potrzebę tego uznaie: Nayprzod: Trzeba kilka tygodni ieszcze po ſkończoney kuracyi tęż samą dyetę i porządek życia, iak pod czas samey kuracyi nayściśley zachowywać, bo zaniedbanie tego, naywiększą szkodę przynośi.

Naywiękſza część kompieli i wod mineralnych nie zawſzę zaraz dobre ſkutki okazuią, ale częſto bardzo poźno po odprawioney kuracyi, dopiero ſię polepſzenie czuie. Nazywaią to *polecżenie* czyli *poſkutek* kompieli, więc aby temu nie przeſzkodzić, trzeba długi czas po ſkończoney kuracyi regularność życia zachować.

Nieregularne życie po ſkończoney kuracyi ieſt głowna przyczyna dla ktorey niektórzy moc i przymiot kompieli zaprzeczaią. Nie rzadko też to uważano, że ci którzy kompieli z nayle-

naylepſzym ſkutkiem używali, przez nadużycie rzeczy w gorſzy potem ſtan odpadli niżeli przed kompielą byli.

Dyetę przed kompielą z dwoiſtey przyczyny zalecam. Jedna á ta główna ieſt przyczyna, że ci, którzy nie regularnie żyli, niewiele sobie dobrego z kompieli obiecywać mogą, kiedy dopiero przy zaczęciu oney ſposób życia odmienić chcą. Nawyknienie nie uſtaie bez niebeſpieczeńſtwa tak prętko: Ciało cierpi gwałt, i wiele ſtarań koſztuie, kiedy niektóre zaſtarzałe narowy za iednym razem kto zaniechać uśiłuie. Naylepiey więc ten czyni który w domu ieſzcze nim do kompieli ſię wybierze, swoy ſposob życia zwolna i ſtopniami poprawia, tym ſposobem będzie mógł, gdy do kompieli przybędzie, z większym dla zdrowia zyſkiem do potrzebnych przepisów przyzwyczaić ſię, i one bez trudności i niebeſpieczeńſtwa zachować.

I ci ktorzy nie przywykli do nieregularnego życia, dobrze uczynią, kiedy

przed

przed zaczęciem kuracyi do pewney dyety nakłaniaią się, gdyż przez to ciało ich wyczyszczone, materya choroby nieco przełamana i osłabiona będzie, á zatem kompiele wcześniey i lepiey spodziewany skutek wydadzą.

O Powietrzu przy używaniu Kompieli.

Czyste i pomierne powietrze, które niezbyt ciepłe ani zimne, niezbyt suche ani wilgotne, nie żadnemi złemi exhallacyami czyli parą obciążone, może się słusznie zdrowym powietrzem nazwać, takowe bywa częściey ná wiosnę, i w lecie. Że zaś niepodobna aby powietrze zawsze równe było, i w wspomnionych nawet czasach odmianie podlega, trzeba więc mieć się ná ostrożności gdy się właśnie w używaniu kompieli Pacyent znayduie. Dla używania zaś powietrza iáko sposobu dobrego do kuracyi i pomoc daiącego, nie trzeba koniecznie wielce znaiącym się ná powietrzu, ani głęboko uczonym Lekarzem być. Niektóre tylko

tylko małe rzeczy uważać trzeba, które sam zdrowy rozum podaie, á nad któremi się prawie nigdy nie zastanawiamy. Pacyenta naygłownieyszym muśi być staraniem, wszędzie gdzie tylko można czystym, i balsamicznemi zaśilaiącemi powiewy napełnionym powietrzem oddychać. Muśi przeto gdy pogoda i kuracya pozwala, zawsze ná wolnym powietrzu zostawać, muśi często po polach, ogrodach, i łąkach spacerować. Sciśnioney górami okolicy gdzie powietrze ściśnione, przytłumione i nie dosyć swieże iest, muśi unikać. Pokoy swoy muśi cały dzień przewietrzać, i przy dobrey pogodzie okna otwierać, lecz przy tym *Cugu* czyli powietrza ná przestrzał usilnie wystrzegać się. W gorącym lecie skrapia się podłoga Pokoiu octem, albo wodą, i stawiaią się naczynia z kwiatami i orzeźwiaiącemi roslinami, ale trzeba mieć ná uwadze aby w nocy pod czas snu bol głowy, przyćmienie, mdłości, i niespokoyne sny nie nastąpiły, przez tęgą wonność

kwia-

kwiatów], lepiey więc te naczynia przez noc wyſtawić z pokoiu, ile kiedy ten mały, i niſki ieſt.

Żadne powietrze nie wyciąga tyle oſtróżności, iak to które zimne i wilgotne ieſt, to ieſt dla Pacyenta, który go oboiętnie zważa, bardzo niebeſpieczne. Rzadko dobre z kuracyi naſtępuią ſkutki kiedy pora zimna i wilgotna zoſtaie. Często Pacyent przyniewolony ieſt oprocz innych oſtróżności dla tey przyczyny kuracyą powściągnąć i ná lepſzą pogodę czekać. Woda sama śiarczyſta ſtaie ſię przy uſtawiczney wilgotney porze mniey ſkuteczną, bo wiele inney dzikiey wody pod ziemią z nią ſię mięſza i osłabia iey leczącą moc. Połączone z wilgotną pogodą zimne wiatry wſtrzymuią exhallacyą i inne czyſzczenia powietrza, gdy więc takowa pora pod czas kompieli naſtąpi, muśi Pacyent tego zimnego i wilgotnego powietra unikać, w pokoiu swoim zoſtać, ná kominie ogień palić, i lepiey ná kilka czasów kompiel zawieśić.

Ranne, i poźne wieczorne powietrze bywa częſto zimne i wilgotne, trzeba za tym i tego unikać, pierwſze ieſt nayniebeſpiecznieyſze, kiedy wilgotna i zimna mgła lub rosa pada. Zimne wieczorne powietrze ſprawuie tym gorſze ſkutki im cieple yſzy dzień był. dla tego muſzą Pacyenci oſtróżnemi być i swoie ſpacery nie nadto poźno w noc odbywać. Wieczory w Auguście i w Maju są nayczęściey chłodne i zimne, i wiele nieoſtrożnemu szkodzą, kto w nocy otwarte okna w sypielnym pokoiu ma, nie mało ſzacuie i kocha swoie zdrowie, bo lubo ſię wieczor parny i ciepły zdaie, może przecież w nocy zimne i niemiłe powietrze naſtąpić, które nagle ściąga i gwałtownie zatyka dziurki któremi pot wyſtępuie, przeſzkadza więc i tamuie exhallacyą czyli parowanie, i ſprawuie zatkanie krwi i wyrzuty soków. Ztąd naſtępuią flusy, katary, kaszle, kolki biegunki, zawrot, ociężałość członków, wſtąpienie nazad w ciało osypki, febry flusowe, kurcz parali-

paraliże, Rheumatyzmy, i kontrakcye czyli okulawienia.

Wygody ciała przy zimnym, dżdżystym, i wichrzącym powietrzu, zależą na dobrym i należytym odzianiu onego. Letniey sukni można przy kompielach przyzwoicie zaniechać, dobra sukienna odzież która ciało ciepłe utrzymuie, i od wszelkiey przykrości powietrza broni, ieſt tu naylepsza. Jeſzcze iednę muszę tu wſpomnieć okoliczność na którą rzadko kto zważa. Nie można dosyć opisać te wielkie zyſki dla zdrowia które ciało odbiera z okrycia ciepłego nog, to więc przy kompielach także zachować trzeba, aby przeto, bieg krwi rowniey podzielony był, i zatykaniu oney zapobieżeć, które z lekkiego okrycia i oziębienia nóg powſtaie, i którego, hipokondryi ſpasmom, kurczom, i innym podobnym chorobom podlegli ludzie, nie dosyć ſię wyſtrzegaią.

W gorących letnich dniach trze-

ba

ba się ſpokoynie zachowywać, i mało agitacyi czyli poruſzenia ciała czynić, i orzeźwiaiących ale nieżimnych mieyſc ſzukać.

Kto te rzeczy zachowa, i ieſzcze tych ſposobów do przewietrzenia i odświeżenia pokoiow, o których iuż mowiłem, używa, ten nie ma przyczyny obawiać się kanikuły ani gorącey pory, ale trzeba mocney agitacyi wyſtrzegać się, i troche posiłku na upały ſzukać, ponieważ inaczey krew zbytecznie się burzy, zatykania i zapalenia ſprawuie, ciału wilgoci i wigoru uymuie i nerwy osłabia.

Ochładzaiące napoie, iako to migdałowe mleko, limonadę, orszady lody nie radzę, oziębiaią żołądek, i są przeciwne dobrym ſkutkom kompieli, nayprzyzwoitszy napoy przy tak ciepłey porze ieſt woda Seltcerſka, świeża woda z zrzódeł, sama, albo z troche kwaſkowatem winem.

O Po-

O *Potrawach y napoiu przy używaniu Kompieli.*

Zalecaiący dyetę tak dalece potrawy i napóy za zdrowe lub szkodliwe trzyma, iak one w chorobę lub w inne okoliczności ludzkiego ciała wpływaią, także niektóre lekarſtwa nie zgadzaią się z pokarmem, owſzem ſprawuią ciału, iako przeciwne rzeczy, wiele przykrości. Ztąd zważa lekarz przy rozrządzeniu potraw i napoiu tak na chorobę Pacyenta, iako i na własność lekarſtwa.

Gdybym dobry lub zły ſkutek potraw, względem różnych ludzkich chorób, teraz dochodzić i roztrząsać chciał, wziąłbym przed ſię rozległą i niepotrzebną pracę, boby mi niepodobna było wſzyſtkie przypadki okazać.

Poiedyncza ſtrawa ieſt naynaturalnieyſza i naylepſza, ſkromność nie można zadosyć zalecić, bo gdy ſię żołądek różnemi potrawami razem napełni,

ni, iakie są smażone, gotowane, pieczone, wędzone, solone, słodkie i kwaśne, to te sobie przeciwne rzeczy ſprawuią fermentacyą czyli burzenie i naysroższe wydaią przykrości. Dla wytłomaczenia się w krótkości, liczę między nayſzkodliwſze pokarmy, twarde nie łatwo ſtrawne, ciężkie, nadymaiące, z grubych i złych soków, albo z gorących i wysuszaiących cząſtek złożone potrawy. Między temi są: gruby, twardy, suchy, niewypieczony kleiſty, zbyt kwaśny i ztęchły chleb, wſzyſtkie tłuſte, słodkie i grube potrawy, surowe mleko, twarde jaia i ser, twarde, tłuſte, ſtare, wędzone mięśiwo z zwierząt i ryb, wſzyſtkie w łuſkwi owoce, iako to soczewica, bob, groch, iaglana kaſza, niegotowany jarmuż i sałata, także nadto kwaśne między temi, i sałata z octem, także korzenie, osobliwie z cebulą, czosnkiem, cynamonem, pieprzem, goździkami, muszkatułową gałką, i tym podobne potrawy.

Każde-

Każdemu wiadomo ieſt iak zbawienne własności surowe owoce maią, lecz iak ſkuteczne ich używanie ieſt, tak wielce ſzkodzi Pacyentowi kiedy zawiele onych zażywa. Częſte doświadczenie nauczyło mnie, że Pacyenci przez zbyteczne używanie owocu, mocne biegunki, wzdymania i kolki sobie ściągneli, i byłem przyniewolony kazać im ſię od kompieli wſtrzymać, owoców nie zażywać, i wprzód osłabiaiącą ich biegunkę leczyć nim ſię znowu kompać mogli. Prawda że te złe ſkutki nie łatwo ſię okażą kiedy ſię ſkromnie owoców używa, i żołądek w dobrym ſtanie ieſt, ale przy zbytnim onych używaniu, przy nieſtrawności żołądka, przy nerwowych chorobach i kurczowych przypadkach, wnet ſię złe ſkutki okażą.

Dobre i ſkuteczne zaś dla Pacyenta są wſzyſtkie potrawy, które miekkie, delikatne, łatwo rozwięzuiącą własność maią, które soczyſte, oleyne, kleiſte, tuczące i temperuiące są, które

dobry

dobry tuczący sok maią i krew przerzedzoną i płynną utrzymuią.

Między temi są nayprzód wſzyſtkie suppy które nie podług wysokiego guſtu, nie tęgie, nie korżenne, cebulą lub czosnkiem nie przyprawione, nie tłuſte, iajami oſobliwie białkiem nie zabijane. Kucharz który przy zrobieniu suppy te kondycye uważa, będzie zawſze zdrowe suppy dla Pacyentow robił, może on lekki rosoł do nich z zdrowemi korzeniami wziąć, iak to, seler, pietruſzkę, szczaw, trybulkę, portulakę, rzeżuchę i. t. d. także i ryż, perłową i owśianą kaſzę.

Powtóre: Mleczne potrawy w ſkromności używane są dobre, prawda że tu trzeba różność uczynić, że te osoby które z natury mleka znieść nie mogą i przykre ſkutki z niego, iako to wzdymania, biegunkę, i inne maią, ſtrzedz ſię tych mlecznych potraw przy kompieli powinny.

Potrze-

Potrzecie: Wszystkie delikatne, miękkie, łatwo rozwodzące, śliniste, korzenie, iako to, miękko wygotowana rzepa, selery, szparagi, pietruszka, cykorya, sorconera, biały pasternak, cukrowy korzeń, i młoda marchew dobre są.

Po czwarte: Wszystko łatwe do strawienia warzywo, iako to szpinak, lebioda, rzeżucha, sałata, młody chmiel, trybula, kalafiory, i szparagi. Przecież muszą Hipokondrycy, spazmy i wzdymania cierpiące osoby, i z temi niewinnemi potrawami ostróżnie się obchodzić.

Po piąte: Niektóre gotowane frukta, iako to śliwki, gruszki, rodzynki, pigwy, roże czyli amboty borsztuwki.

Po szoste: Delikatne i łatwe do strawiania mięsiwo Kurcząt, Pulard, Kapłonów, Jędyków młodych, gołębiąt, Turkawek, Bażantów, Jarzabków, Kuropatw, Przepiorek, Skowronków,

ków, Drozdów, Szpaków, Jemiołuchów, Kwiczołów i Ziębów. Wszystkie inne osobliwie wodne ptastwo iest cięźkie do strawienia. Potém mięso młode wołowe, cielęce, jagnięce, skopowe, młode kozlęce, młode jelenie, sarnie, i królików.

Posiodme: Z pomiędzy ryb można takowych używać, które delikatne i łatwo rozwięzuiące mięsa bez żadney grubey zbutwiałey posoki maią. Te są: młode karpie, młode szczupaki, okonie, karasie, iazgry, drobne rybki i pstrągi, które ostatnie bardzo dobre i w wielkiey liczbie w Krzeszowicach dostać można. Mnie się zdaie że ci lekarze zbyt twardo postępuią, którzy zakazuią wszystkich rybnych potraw. Ten zakaz iest prętki i wytężony, i nie ma potrzeby nad nim się zastanawiać tym osobom którym Religia wstrzymaniem się od mięśiwa, postne potrawy, ktore naywięcey są rybne, nie tylko potrzebnemi ale i nałogiem zrobiła, niech się tylko wystrzegaią

 ieść

ieść wszystkich twardych grubosoczystych, łykowatych wędzonych i suszonych ryb.

Po ormę: Z ciast, tort migdałowy biszkokt, paluszki i sucharki.

Okazuie się więc, że te wyrażone potrawy, które Pacyetowi służą nie w tak małey liczbie są, żeby nie można długą kuracyą wytrzymać z codzienną odmianą potraw. Kto się miesiąc i dłużey w kompieli bawi, i swoy własny stół utrzymuie, ten może bez trudności codzień inne potrawy iadać, gdy więc nie do iednych tylko potraw koniecznie przymuszeni iesteśmy, lecz między tylo, wolność wybierania mamy, to też i tyle miłości dla nas samych, tyle rostropności i uwagi mieć będziemy, że przez tak krótki czas kuracyi takowym potrawom pierwszeństwo damy, które przy używaniu kompieli nieszkodliwe są.

Przecież niedosyć ná tém że dobry

bry wybor potraw czyninemy, trzeba i w iedzeniu porządek zachować, i zbytku unikać. Przy używaniu kompieli naywięcey apetyt powiększa się. Temu można podczas obiadu dogodzić: aby tylko niechciwie ieść, i nie dobrze użute potrawy połykać, niestrawność, gniecienie żołądka, i wzdymania są zwyczayne tego skutki, aby się tém prędzey zbytku w iedzeniu ustrzedz, trzeba unikać wielości potraw i małym ich gatunkiem kontentować się. Przy kollacyi zbytek nayszkodliwszy iest, bo następuiący po niey sen, i nocny spoczynek, będzie przeszkodzony, i posiłek przy kuracyi tak potrzebny ciału, oraz skutki kompieli będą wstrzymane.

Naylepszy czas iedzenia podczas kuracyi iest w obiad, naywięcey w 4. lub 5. godzin po odbytey ranney kompieli. Ci więc którzy od 5. do 7. się kompali, obiaduią o 12 godzinie, ci zaś co się od 7. do 9. kompali, muszą w poł do drugiey lub o 2. obiadować.

Kollacya ſię bierze podług użytey kompieli. Potrawy ná kollacyą muszą być ſzczupłe lekkie, i do ſtrawienia łatwe, suppa, troche lekkiego mięsiwa, mały ptaſzek, lekka ryba, i troche gotowanych owoców, są nayprzyzwoitsze.

Ochędoſtwo nie może PP. Kucharzom dosyć zalecone być, warzywo muſi być naypilniey wymyte, i od robactw oczyszczone, także i inne głowiaſte rośliny, kuchenne ſtoły i naczynia muszą zawsze w czyſtym ſtanie być utrzymywane, w miedzianych, moſiężnych, cynowych, i srebrnych naczyniach nie powinno być nic przez noc ani też ná kilka godzin trzymane, Kucharze muszą samych ſiebie i suknie iak nayczyściey utrzymywać. Szczęściem że nieczyſtość w potrawach, tak iak przyprawienie rógów, ten zyſk ma, że dopoki Człowiek sam tego nie widzi, i nieprzekonany ieſt, żadnego wſtrętu ani przeciwności nie czuie.

O Napoiu.

Co się napoiu tycze, nie ma potrzeby zakazywać kompiącemu się piwa, ale piwo musi być dobrego gatunku, nie zaświeże i drożdzyste, nie zastare, niekwaskowate, ale dobrze uwarzone, iasne, lekkie, i spirytualne, kto w takowym gatunku nie może dostać piwa, lepiey zrobi, kiedy wodę z winem pić będzie.

Skromne używanie wina dobrego przy obiedzie, iest bez wątpienia przy kuracyi kompielney użyteczne, żołądek się przez to wzmacnia, strawność potraw się poprzedza i ułatwia, dobre Ryńskie, Burguńskie, albo Węgierskie wino, iest naylepsze ná żołądek, i kuracyi naypomocnieysze. Pierwsze nie ma mieć zawiele kwasu w sobie, ani nadto śiarkowane być, wcale stare, wytrawione, gorące wino Węgierskie zażywa się iak lekarstwo, i rzadko lub nigdy więcey nad dwa kieliszki się nie pije. Dobre Francuzkie wina są przy

kuracyi nieſzkodliwe. Ogólnie lepiey ieſt każdego przy tym gatunku wina zoſtawić do którego przyzwyczaiony i naylepiey znieść może. Tu różność może być uczyniona, że ci którzy piwa znieść nie mogą, i przeto więcey wina iak inni pić muszą, naylepiey uczynią kiedy lekkie nie ſtare Ryńſkie, albo dobre Mozelſkie wina sobie obierą, które bez ſzkody i zapalenia w dobrey porcyi używać można. Tym którzy wiele kwasu w żołądku maią, ieſt Węgierſkie wino, iako to Tokayſkie, Sekt, lub inne słodkie wina ſkuteczničysze. Przecież trzeba te wina, tak iako i Hiſzpańſkie, Portugalſkie i w bardzo małey porcyi dla wzmocnienia żołądka, i przy końcu obiadu zażywać.

Czyſta woda ieſt naylepszym napoiem dla Osob każdego wieku i temperamentu, przez swą płynność i lekkość poprzedza wolny i równy bieg krwi, od którego należyte dopełnienie wſzyſtkich ciała czynności zawisło.

sło. Dla tego ci co wodę piją nie tylko nayszybcieyśi, ale i między wszystkiemi ludźmi nayweselszemi i żywszemi są. Zapytaymy się tylko który ieſt mocnieyszy ieſt, ten co wino, czyli ten, co wodę pije, oſtatni zapewne zwycięſtwo otrzyma. W krwiſtych temperamentach ſprawuie woda bieg krwi przez rozrzadzanie oney, lekkim i równym; w cholerycznych wstrzymuie zimność wody prętkie poruszenie i zbyteczną gorącość soków, rozrzadza kleiſte soki w flegmatycznych, á grube i ziemiſte w melancholicznych. Co ſię różności wieku tycze, to ieſt woda dla dzieci dobra, ich mleczne kleiſte potrawy rozrzadza i łżeyſzemi do ſtrawienia uczyni. Srzedniemu wiekowi służy do osłodzenia i rozwolnienia oſtrości ſzkorbutowey która ſię w sokach znayduie. Dla ſtarych wreſzcie ieſt woda dobra, ztwardziałe żyły rozmiękczyć, i ociężały bieg krwi dla twardych i kurczących ſię kanałów naprawić. Zgoła między wſzyſtkiemi rzeczami które sztuka i

natura

natura wydaie, dochodzi woda naybliżey tego leczenia sposobu, który tak często od ludzi szukany, ale nigdy znaleziony nie był. Ogolnie wzmacnia woda żołądek, broni od flusow, przeszkadza zgniliznie, płucze naylepiey kanały ciała, odprowadza nieczyste i grube części, wzmacnia wszystkie zmysły, tuczy i w zdrowiu utrzymuie, i sprawuie długie życie.

Wielu lekarzów wahali się przy używaniu kompieli pozwalać Pacyentom kawy i herbaty, ale doświadczenie nauczyło mnie, że ten napoy przed i po kompieli dobre sprawował skutki, tym osobliwiey którzy się po kompieli pocić maią, służy bardzo herbata. Tym co słabego żołądka są uczyni w pół godziny po kompieli filiżanka Czokolaty bardzo dobry skutek, trzeba tu, tak iak i w innym przypadku, zważać na nałog, wiek, temperament, i chorobę Pacyenta, kto więc przyzwyczaiony do kawy, i przeświadczony że mu nie szkodzi, niech się przy niey

zosta-

zostanie, oprócz przy zażywaniu lekarstw które używania oney nie pozwalaią.

Rozumny więc lekarz będzie zawsze swoim Pacyentom to lub owo radził, co im przyzwoiciey i naylepiey służy.

O Wyborze Agitacyi, czyli poruszeniu ciała przy Kompielach.

Agitacya tak iest potrzebna że bez tey rzadko kuracya kompielna dobre wydaie skutki, dla tego przymuszonemu siedzieć Pacyentowi oboiętne skutki sprawuie kompiel. Agitacya ma ciało wzmocnić, grube soki rozrzedzić, bieg krwi wolnym i rownym sprawić, wyrzuty przyśpieszyć, i wodę przez krew i naymnieysze kanały pędzić. Trzeba zatym agitacyą tak urządzić, aby do pomyślnego zamiaru doyść można. Dla tego trzeba unikać zamocney agitacyi, częstego i szybkiego łażenia po górach, gdyż te

zapa-

zapalaią krew i ciało osłabiaią osobliwie przy gorącym czasie trzeba się tego wystrzegać. W początku muszą być poruszenia ciała wolne, á potym zwolna powiększone. Trzeba ie czynić w dzień w pomierney pogodzie, á w gorącey tylko rano i wieczorem, przed nastąpieniem i po przeyściu gorąca.

Potrzeba albo samemu uczuć przykre wypady z ociężałego przez sedentaryą ciała, albo też przeyrzeć się w obszernym regestrze smutnych iey skutków chcąc się o potrzebie częstey agitacyi ciała zupełnie przekonać. Mocni, zdrowi, robotni, i zbytkuiący ludzie, trzymaią dotąd ieszcze reguły Dyety czyli wstrzemięzliwości, za niepotrzebną uwagę lękliwych i chimerycznych Lekarzów, ostre napominania, naydoskonalsze rozumu przeświadczenia, ieszcze dotąd oboiętnie przyimuią, u takowych więc ludzi nayistarannieysze zalecenie wyboru agitacyi zbyteczne bedzie.

Słabe,

Słabe, chorowite i do ſpokoynego życia przywykłe osoby, muſzą nay-bardziey ná przepisy agitacyi iak ſię niżey pokaże uważać. JJ. PP. Uczeni, naukami ſię bawiący, maią zazwyczay ten zaſzczyt w pierwſzym rzędzie pomieścić ſię takowych osłabionych ludzi, do tych ſię przyłącza wielka część żeńſkiey płći, która ſię przez czytanie Xiążek albo przez lekką ręczną robotę do ſiedzącego życia przyzwyczaia.

Żadne ná świecie ludzkie ciało nie może zoſtawać przy zdrowiu, bez nieiakiey agitacyi i poruſzenia, tak iako zegar po wybiegnieniu gdy nie będzie znowu naciągniony, ſtawa, tak też zaſtanawiaią ſię wſzyſtkie czynności ciała i ná reſzcie wcale uſtaią, ieżeli nie będą przez agitacyą w nowy ruch wprowadzone.

Gnuśnienie lub niedoſtatek potrzebney agitacyi osłabia mocne części ciała, wątli i czyni ie náreście nieſposobnemi do ich czynności

bieg

bieg krwi, puls, exhallacyą czyli parowanie, i inne potrzebne wyrzuty i wypróżnienia ciała, oddech, i zgoła wszystko zatrzymuie i przytępia. Krew nie dosyć się przerabia, nieczystość pomnaża się, ztąd powstaią wzdymania, kolki, zatkania, i boleść macicy i śledziony, w ciele zmnieysza się wnętrzne ciepło i siły nikną. Strawność cierpi, wilgoć zbyt się wzmaga, gęstnieie, i własney korrupcyi czyli zepsuciu wystawiona iest, piers osłabiona podlega katarom i flegmie, ciało staie się bladym, niezdolnym, smutnym a nakoniec wodnistym, powstaią rwania członków i kości. Z nieczynności życia pochodzi że ludzie dobrego stanu i bycia podlegaią częściey strasznym chorobom appoplexyi, aniżeli czynni i pracowici wieśniacy, zgoła niezliczone rodzaie ciężkich chorob mozna nazwać corkami gnusności i nieczynności. To wyznanie iest dwoch oświeconych głow. *Galena*, i *Hipokrata*; to codzienne okazuie doświadczenie.

Niszczą-

Niſzczące człowieka próżnowanie, ieſt to złe, które żeńſką płeć po Miaſtach osłabia bladą i chorowitą robi, które w delikatnych ciałach grunt kładzie do powſzechney słabości, którą nazywaią Panieńſką chorobą, i iak mało ſię ná ów czas zaſtanawiamy nad głowną przyczyną takowych słabości, Matka litościwa coraz mniey swoiey słabey Corce do czynienia daie: naymnieysze poruſzenie ſtaie ſię tym Pacyentkom nieznośne, oddaią ſię więc wygodnemu ſpoczynkowi, który im ſię potaiemnie śmiertelnym ſtaie. Matka i sędziwa Babka gniewaią ſię ná zwłokę zwyczaynego czyſzczenia, które gdy gwałtem naſtąpić niechce, za iedyne zrzodło słabości Córki, podług swego mniemania trzymaią. Lekarze nazywaią to: ugryść kamień, który ná człowieka rzucony ieſt, nie ieſtże ten Młynarz wyśmiania godzien, który winę ná koło ſkłada, że ſię przy zbyt wolney wodzie, lub w cicho ſtoiącym ſtawie obracać nie chce? wzmocnić tylko kanały ciała: naprawić krew iey,

poru-

poruſz ć ciało i oderwać go od gnuśney a ponurości: to czyſzczenie u krwiſtych Córek bez zwłoki naſtąpi. Ta osłabiaiąca ciało nieczynność, czyni kobiety niezdolne do rodzenia zdrowych dzieci, chłopiec zdrowo porodzony ieſt u nich zazwyczay próżnie oczekiwaną nowością, płaczące tylko dziewczęta są powszechnie całym dobrem, którego od rodzayności takowych matek ſpodziewać ſię można.

Te konsekwencye z ponurey ſpokoynosci wynikaiące, pomnażaią ſię tym więcey, kiedy niedoſtatek agitacyi z gorliwą pracą głowy, z natężeniem zmysłów i uſtawném ſiedzeniem połączony ieſt. Ztąd pochodzą, zwyczayne choroby uczonych, bladość, wywiędłość, hipokondrya i wodnica. Cycero muſiał częſto prace głowy swoiey wſtrzymywać, i zdrowie swoie przez poruſzenie ciała i odmianę zaſilać.

Od

Od poruſzeń ciała czyli agitacyi, kiedy w mierze i dobrym wyborze czyniona ieſt, można wſzyſtkich dobrych dla zdrowia oczekiwać ſkutków. Zyſk iey dla zdrowia od tylu lekarzy ieſt okazany i oznaczony. Agitacya mowi *Galen*, może exkrementa czyli wyrzuty, i zatkane kleiſte soki rozdzielić przyśpieſzyć i przez dziurki potowe czyli pory wyprowadzić, i bierze pierwſzeńſtwo gorącym rozdzielaiącym lekarſtwom, gdyż dla ciała użyteczniey i zbawieniey ieſt, kiedy zbyteczność sokow wyprowadzona będzie bez wycięczenia go.

Przy agitacyi nie ma ſię czego obawiać, wzbudza ona naturalne ciepło, á z tarcia rożnych ciała częsci pochodzi krzepkość i moc. Trzy ogolne mamy z agitacyi ſkutki, te są, wzmocnienie członków, powiękſzone ciepło, i wolnieyſzy oddech, z tych trzech ſkutków wynikaią niezliczone zyſki dla zdrowia. Krzepkość członków czyni nas ſposobnieyſzemi i mocnieyſzemi

ſzemi do pracy, i zmnieyſza nam osłabienie i inne przygody z pracy pochodzące, wnętrzne ciepło ſprawuie że nam iedzenie i napoy lepiey smakuie, przyśpieſza ſtrawność, polepſza tuczność, i rozdziela wilgoć ciała po wſzyſtkich członkach w równości, wolny i prędki oddech, czyści kanały w pierſiach, i uwalnia śledzionę i organy od zbyteczney powietrza wilgoci.

W krótkości powtarzam co o agitacyi zapewnić można: to ieſt że bieg krwi przyſpieſza, czego dowodem ieſt puls, rozrzadza soki i utrzymuie one w uſtawiczney czynności, tak że ſię należycie między sobą mięſzaią, czyſzczą, i oddzielaią: Przeciwnie zaś prożnowanie czyni soki nakſztałt ſtoiącey wody zgniłemi i cuchnącemi, taż agitacya poprzedza exhallacyą czyli parowanie i wſzyſtkie naturalne wyrzuty, oddech częſto odmienia, wſzyſtkie kanały i tęgie części ciała wzmacnia, z dobrey ſtrawności appetyt ſię zdrowy wzbudza, i cały człowiek

ſtaie

ſtaie ſię ſposobnieyſzym, czynniey-
ſzym i nabywa mężney odwagi. w
owym czasie gdy ná Konsulów
Rzymſkich od pługa powoływano, gdy
Attiliusa śieiącego rolę Poseł zoſtał,
gdy *Kuriusa Dentata* rzepę sobie pie-
czącego zaſtano: w ow czas były
krzepkie i mocne ciała z zdrowym
wym appetytem.

Są lekarze którzy twierdzą, że
agitacya ieſt do zdrowia i przedłu-
żenia życia tak potrzebna iak po-
karm. Agitacya była przez którą
Hoffman tępość rozumu, *Herodicus*
osłabione nerwy, á *Galen* trzydzie-
ſtoletnią chorobę wyléczyć mogli, i
codziennie doświadczamy, że ludzie
którzy dosyć poruſzenia ciała maią,
są krzepcy odważni, i mało choro-
bom podlegli.

Mówienie, wołanie, śpiewanie,
chodzenie pod górę, służą na pierśi,
prędſzy oddech uwalnia ich od zby-
tniey wilgoci. Dychawicznym słabą

ſledzionę maiącym, i tym co częſto katarowi i wyrzucaniu flegmy podlegaią, i od każdey pary i dymu do kaszlu nakłonieni, radziłbym naſtępuiącą agitacyą. Niech częſto i głośno mówią, czasem śpiewaią i wywołuią, pod górę chodzą, á gdy ſię osłabią niech ſpoczną, á nabrawszy nowych śił daley niech idą. W takowych poruszeniach ciała muszą ſię powoli ćwiczyć, á co raz daley poſtępować. *Demoſthenes* był dychawiczny i szeplenił, literę R. nie mogł wymówić, oboiey tey niewygody pozbył przez uſtawiczne ćwiczenie ſię w głośnym mówieniu, tak dalece, że nay większym Mowcą swego czasu zoſtał.

Spód ciała czyli lędzwie można wzmocnić przez trzymanie ciężaru w rękach ſtoiąc, á ieſzcze lepiey przez dzwonienie albo pompowanie wody gdzie wraz pierśi ſię wzmacniaią.

Do wzmocnienia ſtawów w częściach krzyża i uczynienia ná wſzyſtkie

ſkie ſtrony giętkiemi, służy gra w piłkę ponieważ ſię przy tey ná różne ſtrony człek obraca.

Ci którzy do kamienia ſkłonni są, maią ſię w karecie przez kamieniſte i nierówne drogi wozić.

Osoby które Rheumatyzm albo słabość w ramionach maią, niech w bilard i piłkę graią, drzewo trą, i rąbią, niech fechtuią, i tympodobne ćwiczenia odprawuią, przez które osłabione części mocniey poruszone będą, robienie ramionami wzmacnia także kark, krzyż i barki.

Kto niedobrą ma ſtrawność, i ogólnie złe czyli słabe wnętrzności, muſi tym częściom większe poruszenie przez ieżdżenie na koniu ſprawić, lecz to podczas iasnego i suchego powietrza. *Galen* nazywa ieżdżenie ná koniu pomięszanym poruszeniem ciała, zewnątrz porusza nas chod konia, á części ciała, różnie przytym używamy,

my, gdyż kark i krzyż mocno, kolana sztywno, á nogi od ſiebie trzymamy. Patrzemy pilnie przed sobą i proſtuiemy przeto twarz i wyciągamy kark, wnętrzności i płuca wzmacniaią ſię przez ſtąpienie konia. Dla tego ieżdzenie ná koniu trzymamy zawsze za wzmacniaiące lekarſtwo osłabionych, daie moc zewnętrznym i wewnętrznym częściom ciała, uprzedza exhallacye i wyrzuty bez utraty śił. Z exhallacyi pomnożoney muśi to pochodzić, że ieżdzący ná koniu suchość nawet w ſtolcu czuie. *Sydenham* zaleca ieżdzenie ná koniu za nayprzednieysze lekarſtwo przeciw suchotom podagrze i chipokondryi.

Między użytecznieyszemi i powszechnemi poruszeniami ciała, ieſt naypierwsze chodzenie ſpacerem. Poprzedza exhallacyą, oddech, i wyrzut kleiſtey śliny, ciało wzmacnia, i bieg krwi rowno dzieli, osobliwie służy otyłym ludziom do zchudnienia troche.

O wielorakich ſkutkach gry w piłkę podaie nam *Galen* oſobliwy opis

Łowy, kręgle, bilard, i tym podobne, są nader dobre ćwiczenia ciała, łowy nie każdemu można radzić. Panowie prawo do tego maią, wiedzą iak ie ułożyć, aby w tym nie zbytkowali. Bilard czyni po obiedzie naylepszy ſkutek, mocnieyſzym lepiey służą kręgle.

Ieſt niewątpliwa rzecz iż naywięcey igrzyſk od uczonych mężow dla zdrowia ludzkiego wynalezione są. Byli niektórzy nauczyciele pod których dozorem młodzieńce takowe igrzyſka, podług okoliczności ich ſtanu, zawsze ná otwartym powietrzu obierać i wykonywać muſieli. Nazywano to *Gimnaſtyką* i była od wszyſtkich prawie Filozofów zalecona. Widziano przeto młode ciała wzmocnioné, hartowne i do pracy ſpoſobnieyſze, bo poruszenie dla ciała ieſt to, co dla ducha nauki, doſkonalenia, i pilne czytanie Xiążek.

Ogólnie gry w ſpołeczności są

nayſkutecznieysze, rozciągaią ná twa- rzach naszych wesołość i radość, u- walniaią nas od myśli głębokich, przy- wiązanie do samotności, ktora nas od- ludnemi i samotnemi czyni, ginie przez takowe gry ſkracaiące czas.

Ieſteśmy w prawdzie bardzo dzi- wnemi ſtworzeniami, że z miłości do iakowegoś gwałtu czyli uroioney nie- przyſtoynosci, takowe gry zaniedby- wamy, iak gdyby to wſtydem było o utrzymanie zdrowia naſzego przez różne ćwiczenia ciała ſtarać ſię wtedy kiedy naszą wyniosłą głowę czci go- dna urzędowa Peruka otacza. Tak to ſię ſprzeciwia naszemu zdrowiu, że nas słusznie do kota *Holbergowego* przy- rownać można, ten uczony mąż mó- wi, że kot poki podraſta, ieſt zwierze do zabaw i wesołości nayſkłonnieyſze, iak tylko zaś należytey wielkości i zu- pełności doydzie, ſkłada swoie weso- łe przymioty, i ſtaie ſię sędziwo-upo- ważnionym wzorem filoficzney nadę- tości. Takowych nie można przez

żadne

żadne zachęcenie i rozweselenie nakłonić, aby coś ich stanowi i wiekowi nieprzystoynego (iak im się zdaie) uczynili.

Racine był towarzyszem wesołych igrzysk dzieci swoich, śpiewał z niemi, i szedł z krzyżem w ręku przed tą pielgrzymuiącą młodzieżą. *Sokratesa* i *Agesilausa* widziano między ich dziećmi ná kiju ieżdżących, i wielu innych wielkich mężów umiało się tym sposobem od głębokich i sędziwych swych myśli oderwać, dla otrzymania wesołości, mocy, i lepszego zdrowia.

O Tańcach przy Kompielach.

Między różnemi rodzaiami skutecznych ćwiczeń i poruszeń ciała, liczy się i taniec. Niewątpliwa, iest że tak żywe poruszenie, które przy wesołey duszy, w należytym czasie z ochotą się czyni, użyteczne bardzo dla zdrowia być musi. Ten człowiek

musi zapewne bardzo flegmatycznego temperamentu, i nieprzyiacielem porządku, i przyzwoitości być, który w tańcu, tak matematycznym ſpacerze, nic powabnego i przyſtoynego nie znayduie.

Nie tylko wymierzony chod tańcuiącego do zdrowia pomaga, ale i połączona z nim muzyka daie takowym poruszeniom ciała nad inne pierſzeńſtwo. I komuż miły dzwięk muzyki miłe uczucia nie ſprawi? osobliwie kiedy zasępione obłoki ubliżaią nam ukontentowania, ztrudzone nasze zmysły pod wesołem niebem ożywić. Dopieroż nasz rodowity taniec iakiegoż nie ma mieć pierszeńſtwa nad inne?

Dwoiaki zyſk możemy sobie z naszych tańcow obiecywać, to ieſt ſkutki muzyki i dobrowolne z ſpołeczną wesołością połączone poruszenie ciała i iego części. Skutki tańca przyśpieszą w bladych Panienkach zwyczayne czyszczenie, które dla ſzczegulney

gulney słabości naſtąpić nie może; na bladych licach rozſieią żądany uśmie- niec, w ciałach wilgotnych, do wodnicy ſkłonnych i tym podobnych Pacyentach lepszy zyſk nad lekarſtwo ſprawuią. Gdy przy wesołych tańcach, ſkromnych żartach, trochę ſię w wesołości zbytkuie, lekkie ciepło po całym ſię ciele rozlewa, które w wielu chorobach niewymownie dobrze ſkutkuie. O gdyby wszyſtkie małe i ponure duſze chciały ſobie pilnie uważyć te ſkutki tak przyiemnych nader ſposobów. Jak w Jeſiennym poranku zciągaiąca ſię powoli mgła, ciężko na powietrzu nad nami wisi i ciemnością nam grozi, á potym od przełamuiących słonecznych promieni rozpędzona iaśnemu dniu uſtąpić musi, tak też troſki rozpaczaiąca ponurość, i wſzyſtkie kłopoty, przez wesoły taniec, i czyſtą harmonią muzyki, z duszy naszey uſtępuią, á wesołość i ſpokoyność umysłu powraca. Taniec pomnaża exhallacyą ciała, członki wzmacnia i czyni ie szykownieyszemi,

łona.

dodaie męztwa, odwagi, i zdolności do pracowania głową, gdyż wraz i ná duszy skutkuie. Jedném słowem taniec sprawuie to wszystko zupełnie, czegokolwiek od ćwiczenia i poruszenia ciała spodziewać się można. Taniec ma ten przymiot że iakowyś wdzięk nad każdą czynnością ciała rozszerza, która nigdy nie przestaie. Daie on wesołą i wolną minę, która się niewymownie w młodych ludziach wydaie.

Rozgniewany Sędzia obyczaiow który sam ná siebie i ná rząd całego świata się gniewa, iuż swoię świętą niechęć przy nadaniu tylu pochwał tańcom przez zmarszczenie swego czoła, dawno okazał, iego ponura i zasępiona dusza, która zarazę czarnego smutku, cnotą nazywa, dawno iuż może zniszczenia wszystkich muzycznych instrumentow i sztuki taneczney z upragnieniem życzyła, bo ten Sędzia obfity w ostre obyczaie, iest tak, iak owa zestarzała Panna, którey wło-

sy

sy ná głowie powſtaią gdy tańcuiących widzi, śiarka i smoła rozpalona byłaby u niey naymnieyszą karą, którąby ona ná hałsaiącą zgraię ſpuſzczała, gdyby miała co do rozkazywania w Niebie.

O Muzyce.

Od naydawnieyſzych czasow była muzyka w wielkim względzie, dawni Poetowie byli wraz śpiewakami albo muzykami, á muzyka dała pierwszą do Poezyi okazyą, nie tylko dla ukontentowania słuchu, ale i w chorobach używana była, bo muzyka ma nieiaką moc omamienia. Przez dobrze dobrany dzwięk rożnych tonow, nie tylko ſię słuch rozwesela, ale i serce przez słodkie uczucie podnoſi ſię. Wiedzieli ſtarożytni podług różnych okoliczności Pacyenta, różne ſposoby w muzyce obierać. Wiedziano że inney potrzeba harmonij muzyczney umysłu poruſzenie wzbudzać, á iney one zaſpokaiać.

Ludwik Rogier zoſtawił nam wiele przykładow szczęśliwie uleczonych chorob przez muzykę. Scyatyka czyli bol krzyża leczono w dawnieyſzych wiekach odgłosem dętego Inſtrumentu, do cierpiącey części ciała przykładano dęty inſtrument, i przez odgłos iego poruszał ſię uśmierzał i rozchodził ſię ból. To opowiadaią *Athenaeus Coelius, Aurelianus, Aulus Gellius*.

Pithagoras miał naypierwszym być, który muzykę do leczącego używania nadciągnał, on osobliwie wiedział iak muzyka zdolną ieſt, ciało żywſzym zrobić, i że wraz lekarſtwem ieſt, natężone namiętności zaſpokoić. *Clinias* umiał swoie do gniewu ſkłonne serce przez lirę wnet łagodzić. *Galen* zachwala te mamki które krzyk dzieci, przez lekkie poruſzenie ich ciała i śpiewanie zaſpokoić umieią. Skłonność do muzyki ieſt naypewnieyſzą oznaką łagodnego ducha, dla tego *Sokrates* w swoich rozmowach zachwala ią koniecznie *Cliniasowi* iako część bez którey ſię obeyść nie może dobre wychowanie.

wanie. Nigdy żaden Monarcha nie miał przednieyſzey muzyki nad Ludwika XIV, wiadomo że nigdy nie usnął bez odgłosu Symfonij, którą w przedpokoiu iego grano.

Sokrates miał w ſtarości swoiey zacząć uczyć ſię muzyki, może dla zaſpokoienia żony swoiey Xantyppy, kiedy ſię domowym gniewem daleko uniosła, albo dla rozpędzenia mgliſtey ponurości i troſkow z umysłu swego, *Plato*, *Euclides*, *Kepler*, i wielka liczba naywiękſzych Filozofow znali ſię ná muzyce i byli iey czcicielami.

Wiadomo ieſt że ukąszenie Tarantali niczym iak tylko muzyką i tańcem leczyć ſię może, ukąszeni, zoſtaią z swego pomięſzania i głębokiego smutku przebudzeni i ozdrowieni.

Wpływanie muzyki w obyczaie, które ſtarożytni wſzyscy przyznawali, *Plutarch* naylepiey opisuie.

Jeżeli

Jeżeli więc przy używaniu kompieli ná tém zależy, żeby umysł w ustawném był ukontentowaniu, łatwo można zgadnąć iak wiele dobrego muzyka sprawić może, i ná téy w Krzeszowicach w niektórych czasach nie zbywa, lubo nie zawsze dla wszystkich Pacyentow przeznaczona, gdyż nayWięcey wielcy Panowie dla swoiey tylko własney zabawy tam ią utrzymuią.

O Woiażowaniu czyli Podróżach.

Rozum i doświadczenie przekonywa dostatecznie iż Podróże, obszerne pożytki maią. Są prawda podług różności zamiarów różne gatunki podróży, lecz te nie interessuią mnie, ponieważ o tych tylko mówić chcę które dobroczynne wpływanie do zdrowia maią.

Zobopolny skutek który dusza w ciele, á ciało w duszy sprawuie, przyczynia wiele do zdrowego lub niezdrowego stanu Człowieka, od tego skutku

ſkutku iako pierwszey ſprężyny ogólnego działania w ſztucznie ukſztalconey naſzey machinie i iey różnych części, zawisł prętki, lub powolny bieg krwi, płynność lub gęſtość soków, wſzyſtko tedy co duszę rozweselić i czynną zrobić może, muſi oraz i ciału pewną żywość przydać, i płynność soków, która do utrzymywania zdrowia nieodbicie potrzebna ieſt, pomnożyć.

Podróże więc są dla zdrowia bardzo pożyteczne, ponieważ one przez różne odmiany które ſię na nich zdarzaią, duszę przyiemnością napełniaią, i wraz zapobiegaią, zatkaniu y zgęſzczeniu soków, i ich płynność pomnażaią. Jeżeli pewna ieſt że iednakowość przedmiotów, ociężałość nieiaką i ſprzykrzenie duszy ſprawuie, toć przeciwnie rozmaitość ich wesołość i roſkoſz nam przynoſi, zewnętrzne zmysły, przez rozmaitość przedmiotów poruszone, wyſtawiaią duszy za pomocą nerwów przyiemne obrazy, które ią dotykaią i poruszaią.

Winny

W inny ieſzcze ſpoſob ſprawuią podroże takowe ſkutki dla duszy, które ciału za przedmurze przeciw ſtraſznemu orszakowi chorob służą. Smutek osłabia duchy życia, wſtrzymuie bieg krwi, obnaża ią z naturalney i należytey iey płynności, i przyprowadza ią do kleiſtey gęſtości. Coż ztąd innego wyniknąć może iak tylko uporne febry, chipokondrya, melancholia, mania, zatkania i inne niebeſpieczne choroby. Nayprzednieyszy ſpoſob tych niemiłych gości z domu naszego pozbyć, są podroże. Smutek ná ten czas żaden nie ma przyſtępu do naszego serca, bo przyczyny iego po części oddalone są od nas, po części też kompania podróżna i rozmaite co moment zdarzaiące ſię widoki przeszkadzaią smutkowi.

Do radości i ukontentowania, wyſtawuią podroże obſzerne pole; piękność natury zachwyca oko nasze, przez rozmaite widoki powabnego okręgu, to nas uciesza piękne położe-

łożenie Miasta iakiego, owdzie kompania podróżna staie się miłą zabawą, i znowu nasze własne przypadki wzbudzaią w nas słodkie poruszenia.

Ustawiczne przemięszkiwanie w Miastach ieſt nader niezdrowe. Liczba wielka mieszkańców, wysokość domów, wąskość ulic, pomnożenie nieczystości w kloakach, palenie nieczystych materyałow, roboty różnych Rzemieślników którzy farbowaniem i węglami się zatrudniaią, napełniaią powietrze szkodliwemi i zaraźliwemi wydechami. Dla tego Miasta wielkie słusznie nazywaią grobami ludzkiego rodzaiu, z tego powodu potrzeba się czasem ná wolne i zdrowe powietrze udać, dla poprawienia tego złego, którego człowiek przez złe i grube powietrze w Mieście nabył. W podróżach znayduiemy zazwyczay czyste, suche i od szkodliwych exhallacyi uwolnione powietrze, bo wiatr ná drogach wolno wieje. Iest rzecz doświadczona, że powietrze ieſt bal-

sam życia, od którego życie i zdrowie zawisło. Bez pokarmu i napoju możemy żyć kilka dni, bez powietrza zaś ani kilka minut. Powietrze iest właściwie pierwszym początkiem cielesnego życia, przez swoią nader wielką subtelność i ciężkość przenika wszystkie części ciała, mięsza się z niemi, i przez swoię sprężystość sprawuie wewnętrzney wilgoci poruszenie, ożywia wszystkie żyły w których bieg krwi przyśpiesza się i czyni ie bardzo sposobnemi do ich czynności.

Każdy więc człowiek obowiązany iest, czystego powietrza szukać i nim oddychać i żadney okazyi nieopuszczać. Nie wzgardzi więc nikt moią radą gdy choć małą czasem podróż uczyni, aby przez użycie czystego powietrza soki ciała naprawić. Pozna wnet człowiek że się więcey wesołości ducha i ciała nabywa wystawiaiąc się na wolne powietrze. Wszak widzemy żywe przykłady, że te osoby które się nayczęściey podróżami

bawią,

bawią, zawſze prawie trwałego są zdrowia i nie tak często iak inni chorobom podlegaią.

Wyśmienity pożytek z podróż, przez nieuſtaiące poruſzenie, mogę dwoiakim ſposobem okazać, podług uwag które nad niemi ogólnie, lub w ſzczegulności czynię. Ogólnie przynoſi poruſzenie, naſtępuiące pożytki dla zdrowia, że bieg soków przez wſzyſtkie kanały przyśpieſza, naturalne ich ciepło wzmacnia, kleiſtość ich rozwalnia, exhallacyą pomnaża, zbyteczną krew i tłuſtość trawi, ſtrawność ſprawuie i wſzyſtkim czynnościom ciała dopomaga, wiadomo ieſt iak wyśmienity sen podróż ſprawuie, że nie ma potrzeby więcey o tém mowić.

Który Pacyent przychodzi do kompieli i używa tych dobrodzieyſtw podróży, te za powrotem od kompieli podwoynie czuie.

O Grze kartowey, á osobliwie o iey szkodliwości przy używaniu kompieli.

Jak wyraźnie i dokładnie zalecałem wprzód zabawy i rozweselenia dla nabycia zdrowia i sił, tak też tém żywiey muszę przeciwko grze w karty powstać. Gdyż naturalny i moralny uszczerbek który ztąd dla doczesnego szczęścia iako i ciała pochodzi, przez codzienne doświadczenia okazany iest.

Choroby ciała, które z gry kartowey zarazę sprawuiącey pochodzą, są rozmaite, i naywięcey przez stan i ułożenie ciała oznaczone, wszystkie poruszenia potrzebne ustaią, gdy człowiek do ciepłego krzesła tak przykuty, iak oko do fatalnych kart. Nieczystości pomnażaią się w żołądku i kanałach, ztąd pochodzą obstrukcye wzdymania, wiatry, odbijania, kolki, zatrzymanie uryny, zgęszczone soki, bole głowy, zawrot, hemorroidy, i całkowite osłabienie, z niezliczonemi innemi słabościami ciała. Ale iak daleko

leko niebeſpiecznieyſze i w wyżſzym ſtopniu do leczenia cięższe są dolegliwości duſzy! iak rzadkie są te przypadki żeby ie kiedy uzdrowiono. Tyſiączne przykłady nauczaią nas że wieczyſty smutek lub nieuleczona mania okropne dni nieſzczęśliwego Gracza ſkróciły, albo ſzaleńſtwo, w domu ſzalonych do łańcucha go przykuło, lub też nędzy swoiey sytym, sam ſię przez samoboyſtwo zgubił. Co za obfita materya do uwag ieſt, widok ſtolika gry! wſzyſtkie łagodności zwyczayne w obcowaniu nikną tu, i tylko naytężſze namiętności naymocnieyſzemi ſarbami, i nayokropnieyſzemi cieniami są odmalowane. Zapalczywość, bladość, niekiedy rozpacz, są ná każdego prawie czele wyryte, i nayſkromnieyſzego, który twarz ſztucznie ułożyć uſiłuie, męczarnia dręczy wewnątrz. Wszyſtkie związki krwi i przyiaźni rozrywa namiętność gry, cały maiątek, honor, dobro dzieci, częſtokroć ſię w uporney zaciętości ná kartę łoży, á tak z oſtatniego groſza złupiony

piony gracz, ná swoim łożu od sumnienia prześladowany besennie się przewraca, i nie sen ale osłabienie, powieki iego zamyka, unoszą się straszne obrazy przed duszą iego: często śpiący sięga drżącą ręką karty, i we śnie powtarza się iego strata.

Ale iak smutek, tak też i zbyteczna radość iest dla ciała i duszy szkodliwą, lubo radość rzadko się sama przy grze przytrafia. Bo ktoż może mu ná iedną przynaymniey godzinę ią zapewnić. Nawyknienie do gry, i chęć pomnożenia zysku prowadzi go do kart, á boiaźń straty iest nierozdzielną iego towarzyszką, i chociaż mu się w tey pracy iego nad oboiętną i nieszlachetną czynnością nieprzerwanie szczęści, niezbiera on iednak nigdy bez zarzutów sumnienia owocow iey, z których się często krew samoboystwa sączy! Wiem ia że takie wyrazy są niemiłe, iednakże, żal się Boże! gdy przez coroczne przykłady w Spa, i przy innych kompie-

lach

łach to ſię prawdzi, i Krzeszowice nie były od tey zarazy ochronione. Własne uwagi moie nauczyły mnie, że ci Pacyenci, ktorzy z dobrym ſkutkiem dla zdrowia kompieli użyli, przez ciciwość gry, tych dobrych ſkutków nie tylko poſtradali, ale w gorſzym ſtanie tak szczęścia iako i zdrowia niżeli przedtém, zoſtali.

Radzę więc każdemu Pacyentowi, aby dla utrzymania zdrowia, od tey srogiey namiętności wſtrzymał ſię. Mała gra z doswiadczonemi przyiaciołmi przy pochmurnym dniu pozwala ſię, ponieważ żadna szkod dla worka i zdrowia ztąd nie wynika

ODPOWIEDZ

Na niektore zapytania tyczące ſię kuracyi kompielney.

wraz

z Uwagami o ſkutkach po kompielach.

Ná wſzyſtkie zapytania, ktoreby o kompielach czynić można, odpowiedzieć

dzieć, sądzę za rzecz niepodobną, bo zamiast tey małey Xiążki, musiałbym foliały pisać.

Powstaią czasem namyślania się, czyli dla starości można ieszcze kompieli używać, ná to nie można odpowiedzieć, nie bywszy wprzody o stanie tego, który ma kompiel używać, nauczonym. Lata tu nic nie oznaczaią lecz stan zdrowia. Niektórzy w sześćdziesiątym roku iuż zwątleni, inni w ośmdziesiątym ieszcze nie. Jeżeli machina zbiegła i kołka ztępione, to żadne lekarstwo, mineralna woda, ani kompiel nie potrafią naciągnąć i naprawić. Gdzie zaś przypadek choroby iest, ná który kompiele pomagaią, to lata nie mogą żadnego zarzutu czynić, naturalnie z podstarzałym człowiekiem ostrożniey postępować trzeba, gdyż mogą być czasem przypadki, których wprzody nie można zupełnie przewidzieć.

Że dzieci pierwszego momentu

urodze;

urodzenia z naywiększym beſpieczeń-ſtwem i naylepszym ſkutkiem kompieli używaią, ieſt przez codzienne przykłady okazano, tak że wszyſtkie wątpliwości nikną. Jak widziemy przy nayuporczywſzych dziecinnych chorobach, że takowe dzieci przez używanie kuracyi kompielney w krotkim czaſie do śił i żywości przychodzą i rozwijaią ſię.

Co za wielki pożytek ciepła kompiel ná końcu brzemienności ſprawuie, ieſt także wiadomo. Odbierałem niektorym kobietom dzieci, które nayuporczywsze porodzenie miały, kazałem im ſię przy nowo naſtąpioney brzemienności ciepło kompać, á ich porodzenie było lekſze i prętsze. Przecież nie maią ciężarne osoby Pirmontckiey Spaſkiey, i wiele Salcerſkiey wody pijać, bo takowe wody ſkutkuią mocno ná ſtolec i urynę, przez co bieg krwi cierpi, i łatwo zły przypadek przytrafić ſię może, i aktualnie ſię przytrafia. Prawda, że czaſem iednę z tych mineral-

nych

nych wod, ciężarne osoby niewiedzące ieszcze w iakim stanie są, bez uszkodzenia piły, przecież wyciąga ostrożność aby takowe za przykład nie wystawia.

Pytaią się czasem ieżli obcowanie z niewiastą przy kompielney kuracyi szkodliwe iest. Każdy w tém zbytek, iest w każdym czasie dla każdego, ieżeli nie iest Herkulesem szkodliwy, á zatém i przy kuracyi kompielney, lubo ta do roskoszy pobudza, dla tego powinny i mocne osoby, które dla małych chorob kompieli używaią, skromnemi w tem być. Słabe i chorowite osoby uczynią rostropnie, kiedy zaniechaią tego przy kuracyi kompielney, co ich całą machinę tak mocno wzrusza. Naywiększa część Pacyentow kiedy delikatney komplexyi są, znayduią się podczas kompieli w poruszonym stanie, w którym tém bardziey się tego wystrzegać należy, chociażby żądza naywiększa do tégo była. Ogólnie więcey tem sobie męszczyzni, niżeli kobiety szkodzą.

Jchmość Panom tytuń palącym przykrzy się czasem kiedy kilka godzin bez niego wytrwać muszą, są niektórzy co i w kompieli tytuń palą. Ci robią bardzo źle, po odbytey kompieli gdy do tego bardzo przyzwyczaieni są, mogą oni faykę wykurzyć, przecież ci którzy przy kompieli merkuryuszowe frykcye czyli nacieranie biorą, muszą się zupełnie od palenia tytuniu wstrzymać, ieżeli niechcą podpaść szkodliwym przypadkom, które dym tytuniu ná ślinistych gruczołkach sprawuie. Zażywanie tabaki przez czas siedzenia w kompieli także nieużyteczne iest, ponieważ przy tkliwych nerwach ile w kompieli zawrot nastąpić może. Jednak zażywaią niektórzy bez nayinnieyszych złych skutków, á kiedy zażycie tabaki zaraz z początku nie szkodzi, to się i nadal nie ma czego obawiać.

Względem południowego spania przy kuracyi, także niektórzy w niepewności są. Jeżeli kto do tego nie przyzwyczaiony, to nie iest dobrze

po

po południu sypiać, ponieważ ogólnie sen który nas przy pełnym żołądku napada, krew, która przez potrawy i napoy rozgrzana i wydęta ieſt, do głowy pędzi, i zazwyczay nabrzmiałą twarz, poſępne oczy, gniecienie nad czołem, albo tyłu głowy, bol głowy, ociężałość i ciężkość żołądka ſprawuie.

Po południowe ſpanie, które takowe przypadki wydarza, nie ieſt nikomu użyteczne, osobliwie kiedy pęd krwi do głowy leci. Naygorzey zaśby było gdyby ſobie kto winem lub zbytecznym iedzeniem ten południowy sen ſprawić chciał. Kto nocny ſpoczynek należycie zachowuie, zawczasu ſię w łożko kładzie, i niepoźno w noc bałamuci, ten ſię może w naſzym zimnym klima bez południowego ſpania obeyść, ieżeli osobliwsze okoliczności inaczey nie wyciągaią. W Krzeſzowicach można tę ociężałość popołudniową łatwo rozpędzić, kiedy ſię po powietrzu chodzi, lub w kompanij znayduie, zyſk

tego

tego ieſt pewny ten, że ſię smaczniey i mocniey w nocy śpi. Nie radzę zatém ogolnie snu popołudniowego zażywać.

Są prawda osoby do tego przyzwyczaione, i dobrze ſię po krótkim śnie maią, tym nie można zupełnie tego odradzać. Przy nader wielkiey gorącości słońca, kiedy nie zaraz po południu ná powietrze iść można, á chłodu wieczornego używać ſię pragnie, to ſię także po południu ſpać pozwala, tylko trzeba to codzienną regułą zrobić. Że po południowe ſpanie nie tak niebeſpieczne ieſt, iak niektórzy wierzyli, okazuią nam ciepłe kraie, tylko i to uważać trzeba, że w ciepłych kraiach mniey podczas obiadu iedzą, iak u nas. Nauka którą wſzyſtkim kompiele używaiącym Pacyentom, po obiedzie ſpać lubiącym dać chcę, ieſt ta, aby podczas obiadu ſkromnie ied i pili, to mniey ſzkodliwe będzie im ſpanie, á może nie będą od niego nagabani. Kto ſię dla ſpania ná łożko położyć chce, niech ſię przynaymniey

nie

nie przykrywa wiele, bo pot który i tak po południu przy gorącey porze, ile przy kompielach rad się wydaie, przychodzi tém mocniey, á wielkie pocenie się iest szkodliwe.

Ostatnie zapytanie które tu rozstrząsnąć chcę, tyczy się powtarzaney w kilku latach kuracyi. Przy upornych i głęboko wkorzenionych chorobach bywaią czasem przykłady, że pierwszego roku następuie zupełne ozdrowienie, á drugiego lub trzeciego roku przy powtarzaney kuracyi nastąpi dobry skutek, dla niecierpliwych Pacyentów są to niemiłe widoki, ale długo trwaiące i rebellizuiące choroby nie idą inną drogą, kiedy z takowych przyczyn, albo dla recydywy, lub dla zupełnego wzmocnienia zdrowia, kompieli przez kilka następuiących po sobie lat używa się, człowiek nieiako przyzwyczaia się do nich, pyta się więc czy takowey kompieli ná zawsze używać trzeba?

Trze-

Trzebaby przez wiele lat kompieli używać, gdyby miała urosnąć konieczna potrzeba iak niektórzy twierdzą używania ich i nadal co rocznie. Wiele takich przykładów wiem, że osoby używały przez wiele lat kompieli, okoliczności zaś ich wſtrzymały ich nadal od tego, á żadne ztąd nie naſtąpiły przykrości.

Przez takowe kuracye chce ſię utracone zdrowie przywrócić, przywrócone umocnić, lub też uniknąć choroby którą człowiek przeczuwa. Ozdrowiawſzy zaś człowiek, nie przeczuwa więcey grożącey mu choroby, więc niknie z nią i potrzeba dalſzey kuracyi. Niewcale bez fundamentu ieſt ta obſerwacya bo czasem za powrotem pewney roku pory, toż samo przeszłoroczne złe znayduie ſię. Ale zdrowie nie idzie tak Aſtronomicznie, żeby pod karą i niebeſpieczeńſtwem podług tego ſię regulować. Wſzakże nie zawſze znayduiemy ſię w naſzém powodzeniu po upłynionym roku tam, gdzie dziś ieſteśmy;

ſteśmy: dyſpozycye ciała odmieniaią ſię, á natura nie zawſze iedną drogą chodzi. Kiedy człowiek niechory, i przyczyny nie ma choroby ſię ſpodziewać, to mu nie potrzeba żadnego lekarſtwa, choćby przedtém i naywięcey go używał. Zdaie mi ſię więc, że można kilka lat naſtępnie kompieli używać bez wydarzoney potrzeby używania ich co rok poki człowiek żyie. Doswiadczenie, i te tu wyrażone zasady potwierdzaią to.

Przychodzę teraz do oſtatniego punktu, o którym mówić mam, to ieſt do kompielnych ſkutków. Ieſt rzecz prawdziwa, że wielu chorych, nie czuię podczas kuracyi pomyślnych polepſzeń, á że przecież po zakończoney kuracyi w kilku tygodniach i nawet w kilku mieſiącach ozdrowiaią, to ieſt więc co ſię nazywa: *pokompielny ſkutek.*

Czasem Pacyenci nie czuią przy kompieli polepſzenia dla tego, że w poruſzonym nieco ſtanie zoſtaią, albo ten uſtawi-

ustawiczny skrzęt w którym żyią, i niezwyczayne chodzenie wiele ich trudzi i dotyka. Gdy zaś potém do domu w przyzwyczaione życie i spokoyność powracaią, to dopiero czuią i poznaią zupełnie co zyskali.

Przy dokończeniu tego Opisania powtarzam ieszcze.

Że mineralne wody i kompiele przednim lekarstwem są w długich chorobach, naprzykład w łamaniu członków, zatkaniu Infaretu, wielkiey chorobie, okulawieniu członków, paraliżu, hipokondryi, histerycznych przypadkach, spazmach, i.t.d. iest rzecz wiadoma, że do tych tak wielkich skutków które z używania mineralnych wod i kompieli pochodzą, łączy się wiele pobocznych rzeczy, które maią swoią część przy tych przednich i wyśmienitych skutkach.

Nayprzód przez podróż do kompieli, nim się do niey przyiedzie, czyni

się ſtrzęſienie i poruſzenie ciała. Znałem maiętnych Pacyentów, którzy w dużych mieſzkaiąc gmachach, w ſzczupłym pokoiu. w którym kilka ledwie kroków uczynić mogli, z niedoſtatku potrzebney agitacyi i zamkniętego powietrza choremi byli.

Powtóre: Odmiana mieyſca, wolny umysł, wesołość, okolica mieyſca kompielnego, maią wiele powabów natury, do ktorych ſię więcey przez ſztukę łączą świeże powietrze, wolny oddech, kompania, oddalenie od domowego zatrudnienia, troſków, smutku i fraſunku, wſzyſtko iak ná wyścigi ſtara ſię Pacyenta ucieſzyć i w wesołość wprowadzić. Nowe znaiomości, zdarzenia pocieſzne, przyiazne pouſałości, zgoła tyſiąc nowych przedmiotów.

Potrzecie. Agitacya w mieyſcu kuracyi przez chodzenie ſpacerem, ieżdzenie konno lub w powozie i tym podobne.

Poczwar-

Poczwarte: Muzyka i wypocznienie od wszystkich obowiązków, zamiast natężenia do pracy, mała lektura, koncert, taniec, wszystko to ugasza wspomnienie przykrych zdarzeń.

Popiąte: Dyeta, kto w domu nie zachowuie przepisow dyety, pełni ie przynaymniey przy kuracyi kompielney, gdyż tu każdy ozdrowieć chce, á choćby tylko z menażu dyetę zachować, bo kuracya kompielna kosztuie.

Poszoste: Lekarstwa, długo chorujący stracił w domu ochotę do używania onych: cierpliwość zwyczaynych domowych lekarzow ustała, lekarzowi zaś kompielnemu albo każdemu nowemu więcey się posłuszeństwa okazuie.

Wszystko to zebrawszy może wiele do kuracyi przyczynić.

Niektóre choroby przy używaniu Siarczystych kompieli wyleczone w Krzeszowicach.

1sza.

Młodzieniec ieden tak z niepowściągliwości wynędznionym został, że z wielką trudnością cokolwiek płynnego pokarmu używać mogł, i prawie głos stracił, trzy całe lata był on w nędznym stanie, wszystkie znajome lekarstwa naprzeciw tey weneryczney zarazie były od wielu lekarzów zachwalane i dawane, á przecież to złe nie tylko zawsze iedno było, ale się i pogorszyło ieszcze, tak dalece że nakoniec wszystko czego się napić chciał nosem nazad wychodziło. W Roku 1785 widziałem pierwszy raz tego Pacyenta tak do mnie przyszedł po radę i pomoc. Moia rada była odesłać go zaraz do Krzeszowic aby tam ciepłych kompieli używał.

Gdy on wszystkie gatunki Merkuryuszu już używał, kazałem mu szczególnie

gulnie dekokt z *Saſsaparyli* z *Antymonium* przy ſiarczyſtych kompielach pić. Do płukania gardła dałem mu ciepło ſiarczyſtą wodę, w którą sześć funtow i dwa grana *Sublimatu* przymięſzano było. Po używaniu tych lekarſtw i dwa razy w dzień kumpaniu, polepſzał ſię znacznie Pacyent, á 27 dnia kompielney kuracyi, były iego weneryczne choroby zupełnie wyleczone, przecież kazałem mu ieſzcze 10. dni kompieli używać, i tak pozbył on przy używaniu tych poiedynczych lekarſtw swoią zaſtarzałą i niby nieuleczoną chorobę w czaſie 37 dni. Pożegnał on z naywiękſzym ukontentowaniem Krzeszowice, w których naylepſze co ná świecie być może, zdrowie znowu odzyſkał.

29a.

Pewien miał wyrośnienie czyli *exoſtoſim* wielkości pięści, przez lat dziewięć ná goleni *tibia*. Namaſzczano go, smarowano, plaſtrowano, kataplazmami okładano, tyſiącami pigułki połykał,

łykał, dekokta wiadrami pijał, á iednak bolejące złe zawſze rowne zoſtało. Gdy on tak wiele lekarſtw bezſkutecznie używał, porzucił to mieyſce w ktorym żadney nie doznał pomocy z niechęcią, i powrocił ná swoię wieś. Srogie i nieznośne prawie bole, które ucierpiał gdy ſię w ciepłym łożku znaydował, zniewoliły go ieſzcze raz do szukania pomocy Lekarzów, w Mieſiącu Marcu 1786. byłem od niego wołany, który czas dla tey choroby był nader nieprzyiemny. Przygotowałem przez sztukę kompiel śiarczyſtą, w którey dwa razy codzień ſię kompał, nad parą tey samey wody częſtą cierpiącą część trzymał, co trzeci dzień dawałem mu lokalną frykcyą z *unguento Neapolitano*, przymięszawszy kamfory i *opium*, srogie bóle uśmierzyły ſię w krótkim czaſie, ale wyrosły guz zoſtawał zawſze w iedney mierze. Używał Pacyent tego ſposobu leczenia aż do Maja odesłałem go potym do Krzeſzowic, gdzie dwa razy ciepłych śiarczyſtych kompieli używał.

Nie

Nie dawałem mu iuż więcey frykcyi, ale zamiaſt tego kazałem mu bolesną część mułem z ſtudni siarczyſtey przymięſzawszy troche merkuryuszowey maści, okładać, z rana ſiedział w paruiącey kompieli ćwierć godziny, potém w ciepłey kompieli, á nakoniec kładziono mu z maścią muł iak kataplazm, aż do naſtępuiącey kompieli, to takie czyniło ſkutki, że puchlina kościſta codzień ſię zmnieyszała, á w czwartym tygodniu zupełnie zgineła. Pacyent ten miał ukontentowanie dziewięcioletnią dolegliwość w Krzeszowicach zupełnie pozbyć.

3cia.

Pewna zwyczayną z nadużytey krewkości nabawiona chorobą, długo ſię z nią taiła, aż nakoniec sama poznała że ta mogła być dla niey śmiertelną. Nie iedna baba radziła iey różne rzeczy, lecz bez ſkutku. Byłem więc wołany, á że właśnie w lecie było, posłałem ią do Krzeszowic. Po używaniu

kilku

kilku kompieli, dawałem iey merkuryuszowe frykcye: to ieſt dwa dni kompała ſię codzień dwa razy, á trzeciego dnia brała bez kompania merkuryuſzowe frykcye, które w krótkim czaſie naylepſze ſkutki ſprawiły, piła krew czyszczący dekokt, i nie iadła prawie nic, tylko mleczne potrawy, w trzecim tygodniu zagoiły ſię wrzody, ale pozoſtało mocne wypływanie w częściach nadużytych, dawałem przeto ſzprycowanie z wody śiarczyſtey z przymięſzaną troche sublimatą, tym ſposobem ozdrowiała zupełnie w pięciu tygodniach.

Nie wſpominam tu iak wielu pleyzerowanych z niepowściągliwości uleczonemi w Krzeſzowicach zoſtali, mówię tylko, że śiarczyſte Krzeszowickie wody pomagaią wſzyſtkim tym, którzy ie pod dozorem doſkonałego lekarza lub Chirurga używaią. Prawda że czasem więcey do tego potrzeba iak tylko kompieli, chcąc ozdrowieć zupełnie, dla tego nie trzeba nigdy swoim własnym być lekarzem.

Dla takich Bohatyrów, którzy wiele merkuryuszu używali, ieſt Krzeszowicka śiarczyſta kompiel pierwszy ſposób ratunku, bo przez śiarczyſtą parę i pomnożoną exhallacyą wyprowadza ſię nayprędzey merkuryusz z ciała. Widziałem tam niektórych, którzy od partaczow leczeni przez wielość żywego srebra, osztywnieli i okulawieli, zupełnie ozdrowionych. Antymonialny dekokt i ciepłe śiarczyſte kompiele chorobę ich do szczętu zniesły.

4ta.

Miałem także Pacyenta w Krzeszowicach lat 62. maiącego, od 5. lat, paraliżem ná prawym boku zarażonym był. Używał on wszelkich lekarſtw dla uwolnienia ſię od kalectwa, bez naymnieyszego ſkutku. Kazałem mu kompiel śiarczyſtą dwa razy co dzień brać, w pierwszych dwoch tygodniach nie uczuł większego ſkutku, tylko że więcey ciepła ná okulawionym boku doznawał. Kazałem mu potém

têm paruiącą i mulistą kompiel używać. Rano nim w kompiel wszedł nacierano tęgo nakadzona flanellą zarażony bok póty, póki Pacyent nie uczuł palenia, i poki się bok nie zarumienił, potym był parą od śiarczystey wody napuszczony, i nakoniec do kompieli wsadzony. Gdy Pacyent nie mogł głęboko w wodzie siedzieć, musiał mu iego sługa ustawnie wodę na okulawione ramię lać, głowę kazałem mu serwetami w bardzo zimney wodzie umoczonemi okładać dla wstrzymania impetu krwi, która się do głowy cisnela. Po skończoney kompieli spoczywał spokoynie w łożku dla transpiracyi godzinę iednę, á potym cały okulawiony bok okładano mułem, gdy ten usechł, odeymowano go i świeży się przykładał, śiodmego dnia okładania mułem czyli 21 dnia kuracyi uczuł chory znaczne polepszenie, mogł iuż nieco nogą ruszać, ale ręką nie władał ieszcze. Przez sześć Niedziel postępowano tym sposobem leczenia, w którym Pacyent zupełnie ozdrowiał,

tak

tak dalece, że kule porzucił, i ręka i noga w tak dobrym była ſtanie iak przed paraliżem.

Miałem więcey Pacyentow pod moim dozorem w Krzeſzowicach, á naywięcey z nich ſzczegulnie śiarczyſtemi kompielami wyleczyłem. Gdzie zaś złe zaſtarzałe i uporne było, brałem ná pomoc paruiące i muliſte kompiele, á takim ſposobem byłem zawſze ſzczęśliwy w doyściu zamierzonego celu.

5ta.

Siedmdzieſiątletnia Pani miała od 13 lat nieznośne bóle w obydwoch nogach które z dziur i wrzodów pochodziły. Od pierwſzęgo lekarza, aż do oſtatniey baby, było wſzyſtko używane co ſię tylko smarowaniem, namaſzczaniem i plaſtrowaniem zowie, lecz bezſkutecznie. Przed dwoma laty byłem do rady wezwany, á gdy wielu podobnych Pacyentów w Krzeszowicach leczyłem, nie mogłem tey Pa-

cyentce inaczey radzić iak tę kompiel. Poiechała ona w Sierpniu do Krzefzowic kompała fię z początku po puł godziny, á ode dnia do dnia do dwoch i połtrzeciey godziny w kompieli fiedziała. Gdy zaś brzegi wrzodow twarde były, kazałem mułem ztrochę ná profzek fpalonym hałunem dwa razy ná dzień okładać, w kilku dniach zrownały fię wrzody, twardość ich znikneła, á Pacyentka codzień fię lepiey miała, czyftym iuż mułem ze ftudzien bez przydatku kazałem okładać, w piątym tygodniu tego poiedynczego fpofobu leczenia przy kompielach, wyleczyłem wfzyftkie wrzody, i zdrową zoftała.

6ta.

Dziewczyna lat 16. maiąca, która od dziecińftwa niezdrową była, doftała w ów czas gdy natura zwyczayne wyproznienia nieczyftości w tey płći przedfię bierze, ból głowy, zawrot, bicie, szum w uszach, bladość, ociężałość we wfzyftkich członkach, bezsenność

senności inne przykrości każdego dnia, radziłem iey ciepłą siarczystą kompiel w Krzeszowicach, wiele agitacyi na wolném powietrzu, i serwatkę. Dziewczyna zachowywała pilnie te przepisy, 13 dnia kompieli iuż się czyszczenie okazało. Kazałem iey zatrzymać się z kompielą aż poki ten czas nie minął, á potém znowu Kompiele i pierwsze przepisy odnowić. Miesiąc ieszcze ieden zostawała przytym sposobie leczenia, aż powtórne czyszczenie nastąpiło. Opuściła potém Krzeszowice i wszystkie iey bóle ustały. Nabyła lepszego koloru twarzy i zupełnie ozdrowiała.

Gdzie zwyczayne czyszczenie wcale nie płyneło, lub nieporządnie i zatkane było, miałem ukontentowanie doznać w Krzeszowicach, iż takowe leczenie naypomyślnieysze przynosiło skutki.

7ma.

Pani lat 30. maiąca, z zdrowych Rodzi-

Rodziców, powierzchownie iak samo zdrowie wyglądała, cierpiała iednak od wielu lat dolegliwość, która nakształt Rheumatyzmu, w głowie, oczach, uszach, karku, pierſiach żywocie ná przemiany, á naywięcey w ramionach i kolanach okazywała ſię. Niecierpliwa z tych rozmaitych bólów, radziła ſię i mnie, ſtarałem ſię uſilnie prawdziwą i naybliższą przyczynę choroby odkryć, ale ona nie wiedziała o inney przyczynie, tylko że mamka iey kołtun miała. Że zaś właśnie lato było, odesłałem ią zaraz do Krzeszowic, gdzie ciepłe ſiarczyſte kompiele, i dekokt z *Saſsaparylli* i *Antymonium* używała. Przez 19. dni bez naymnieyſzego polepſzenia używała to wciąż, nakoniec okazały ſię lipkie poty, mianowicie przy głowie, po których 26 dnia w nocy, materya choroby w włoſach krytycznie oſiadła i wielki kołtun uformowała. Jak prętko to naſtąpiło, uſtały zaraz wſzyſtkie te bole kazałem moiey Pacyentce przez 12 dni ieſzcze zaczętą kuracyą ciągnąć, ale

poty

póty lipkie iuż ſię nie okazywały, ani inne przypadki. Odprawiła ona ze wſzyſtkim 64 kompieli, przez które wſzyſtkie swe bóle i męki pozbyła i błogosławiła to mieysce w którym tak dawno utracone zdrowie odzyſkała.

Wkrótce po zakończonych kompielach oddzielił ſię kołtun od głowy i nowe włosy okazały ſię, które od dobroczynney natury przeznaczone były, aby zaś głowie ozdobę iey przywrócić, odciąłem kołtun od zdrowych włosow, á kobieta nie miała naymnieyſzego złego przypadku potem.

Częſto miałęm w Krzeſzowicach okazyą uważania, że osoby z ukrytym Rheumatyzmem tam ſprzychodziły, w których kołtuniaſta materya we krwi cyrkułowała, i przez pomnożoną tranſpiracyą lipkich potow, ná włosach oſiadła i kołtun formowała, po którym Rheumatyczne bóle zgineły, á chorzy ozdrowieli. Między innemi choremi tego gatunku, widziałem w Krzeszowicach

wicach kobietę, która przez wiele lat nieznośne bóle w końcach palców miała, które to złe chiragrą być sądziła. Używała kompiele, materya choroby osiadła ná paznokciach, które napęcnione grube i rogowate stały się, po czém Pacyentka ozdrowiała i nigdy mniemana iey chiragra nie powróciła, więc to nic innego nie było, iak tylko materya kołtuniasta. Lecz tu nie ieſt mieyſce żebym obſzerniey o tém mowił, będą dokładne uwagi nad tą chorobą w innem dziele które już pod praſsą ieſt.

8ma.

Żyd od lat 41. który z zwyczayną Hebreyczykom chorobą to ieſt z świerzbem iuż ná świat wſtąpił, używał żydowſkim ſposobem różnych lekarſtw, dla pozbycia ſię tego świerzbiącego i palącego złego, ale bez nayinnieyſzego ſkutku. Widziałem go przed dwoma laty w Krzeszowicach. Radził ſię mnie, kazałem mu nie tylko

śiarczy-

śiarczystą kompiel używać, ale i wodę śiarczystą pijać, po wziętém laxowaniu zaczął śię kompać, kazałem mu po kompieli kilka filiżanek ciepłey śiarczystey wody z mlekiem iak herbatę pijać, przez dzień pijał śiarczystą wodę bez mleka, w kilku dniach dostał ten Hebreyczyk mocną osypkę, tak dalece że w rozpacz wpadł, i o dalszém używaniu kompieli słyszeć niechciał. Wszystkich musiałem używać sposobów abym go przy zaczetey kompieli utrzymał, ná mocną moię perswazyą dał śię nakłonić do używania kompieli przez dni 20. gdzie potem świerzb usechł i opadł. Kazałem mu przecież 10 dni ieszcze kompać śię, w którym czaśie od świerzbu i wszelkich bolów uwolnionym zóstał.

Wszystkich moich zaskórną chorobą dręczonych Pacyentow podobnym sposobem leczyłem; i nigdy prócz śiarczystey wody wewnątrz i zewnątrz, innych lekarstw nie używałem. Prawda że śiarczysta woda ile z mlekiem

przykra ieſt do picia, gdyż wcale iak zgniłe, iaia trąci i smakuie, i nie wſzyscy ludzie mogą znieść tę wodę: Naywiekſza część Pacyentów mogła ią z mlekiem pijać, lecz przecież byli niektórzy co iey wcale znieść nie mogli. Zwyczayna porcya ciepłey śiarczyſtey wody ieſt dwie filiżanek wody á iedna mleka, z rana i w wieczor po kompieli, niektórzy mogą i więcey znieść, w dzień można ią zimną do trzech butelek wypić.

Krzeſzowicka śiarczyſta woda winna ieſt Żydom początkowe rozsławienie swoie, bo ten lud świerzbem obsypany, przychodził tam corocznie kupami dla używania kompieli, nim o tém ieſzcze pomyślono, aby publiczną zdrowia świątnicę tam wyſtawić.

9ta.

Młody człowiek maiący w obydwoch nogach sztywność, tak dalece że áni w górę áni ná doł nogi poruſzyć nie

nie mogł, i więcey nie był w ſtanie chodzenia, radził mnie ſię w tey mierze. Odesłałem go natychmiaſt do Krzeſzowic, i kazałem mu przy zwyczaynych śiarczyſtych kompielach, i paruiące kompiele brać, które bierał poł godziną wprzody przed zwyczayną kompielą, napuſzczałem mu parą śiarczyſtą przez liiek zagiętość kolan, potém śiadł w kompiel, z początku narzekał mocno ná takowe używanie kompieli, bo mu bòle ſprawiały, kazałem go więc kompać w śiarczyſtey wodzie pomięſzaney przez połowę z rzeczną i tak ieſzcze dla niego mocna była, przylewano więc ieſzcze część mleka, i dopiero mogł ie bez złych ſkutkow używać. Powoli gdy ſię iuż do kompieli przyzwyczaił, odrzućiłem mleko i rzeczną wodę, i w czyſtey samey śiarczyſtey wodzie kompał ſię, i mogł nakoniec trzy godziny w kompieli wytrzymać bez naymnieyſzey przeciwności. Gdy po kompieli z łożka wſtał, kazałem mu ná wysokim ſtołku śiąść i nogami przez kwadrans

lub poł godziny tam i sam kołysać, 21 dnia mógł iuż bez kuli o kiju chodzić, á 29. dnia bez oboyga śię obszedł, ale przecież używał on ieszcze kompieli aż do 120. ze wszystkim, przez co zupełne zdrowie otrzymał.

10ta.

Jedna ná pozor bardzo zdrowa Pani, zawsze w śiodmym mieśiącu brzemienności swoiey pozbawioną zostawała oczekiwanego potomstwa, i nigdy do zwyczaynego czasu nośić dziecie nie mogła, pytała śię mnie o radę w tey okoliczności, ponieważ być Matką Familij bardzo sobie życzyła, właśnie ná ów czas była w piątym mieśiącu w ciąży. Zdawała śię być bardzo krwista, dysponowałem więc krwi upuszczenie, ochłodzenie, mniey tuczne potrawy, i wstrzymanie śię od gorących win i tego wszystkiego co sok burzyć i przymnażać może, mimo tego iednak nie uszła zwykłego w śiodmym mieśiącu uszkodzenia. Gdy zupełnie

ozdro-

ozdrowiała i śił nabrała, odesłałem ią do kompieli Krzeszowickiey, kazałem iey przez mieśiąc ciepłe śiarczyſte kompiele używać, potym przez 20 dni zimne żelazne kompiele. Po używaniu tego wszyſtkiego pośpieszyła do domu, á po 9. mieśięcach miałem ukontentowanie odbierać iey zdrowego syna, w rok potém powiła drugie zdrowe dziecie.

Męſzczyzna od 43 lat, doſtał po długiey artrytyczney chorobie, schnięcie nogi lewey, tak dalece że nie mogł ná nią ſtąpić, ſkóra tylko okrywała kości, przez trzy ćwierci roku używał co tylko mogło być, choroba nie tylko nie ubywała ale coraz ſię pogorſzała, tak dalece że wszelka nadzieja do ozdrowienia znikneła. Poiechał on do Krzeszowic i zaczął śiarczyſtych kompieli używać. Codziennie ſię noga iego poprawiała i wzmacniała, że po 63 kompielach mogł iuż ná nodze ſtaći kilka

kroków po pokoju bez kuli uczynić, przecież kazałem mu do 100 kompieli używac. Przez ten czas odzyſkał on pierwſzą nogi poſtać, ruch, śiłę i moc, i odiechał z Krzeſzowic nie bez wnętrznego uczucia wdzięcznosci temu przedziwnemu mieyscu, w którem nieſpodzianie swoie zdrowie w tak wysokim ſtopniu odzyſkał.

12ta.

Pani 27. lat maiąca miała puchlinę twardą pod przegięciem kolan u lewey nogi, która puchlina 9. cali w przerznięciu była, á trzy cale wzwyż, ta puchlina leżała tęgo ná muszkule i części ná ſpodzie leżącey. Operacya Chirurgiczna byłaby niebeſpieczna, iakoż i Pacyentka niechciała ná nią pozwolić, używano extraktu, wſzyſtkich wewnętrznych i zewnętrznych medykamentow bezſkutecznie. Puchlina ſię ieſzcze przez to powiękſzała, ſtała ſię bolesną, aże co raz bardziey ſpodem leżące muſzkuły gnietła, przeſzkadzała

i cyr-

i cyrkulacyi, noga zaczeła puchnąć, i wiele na niey *Varrces* powstały. Pacyentka nie mogła iuż więcey chodzić i nogę tylko wyciągnioną trzymać musiała. W takowym stanie rzeczy, zasiągano moiey rady, pokazano mi kilkaset recept, które wszystkie nic nie skutkowały. Wziąłem Pacyentkę do Krzeszowic, i kazałem iey paruiące siarczyste i muliste kompiele używać, z początku puchła noga więcey, co z ciepłych kompieli pochodziło, przecież kazałem iey kompać się, puchlina nogi nikneła powoli, ale twardość pod kolanem zostawała taż sama. Przymięszałem więc do mułu który się iako kataplazm przykładał Essencyą *Galbani.* To skutkowało lepiey, że twardość w 14. dniach zmiękniała. Pacyentka miała mocne cuchnące poty, dysponowałem dla utrzymania onych herbatę z bzowego kwiatu i spiritusu, *mindereri*, i tak poty się zgubiły, zeszła i puchlina. Tym sposobem była ta Pacyentka uwolniona od choroby, która zapewneby z czasem gagrènę i śmierć przyniosła, á cała kuracya 37 dni trwała.

Wiele innych szcześliwych kuracyi odbyłem przez Krzeſzowickie ſiarczyſte wody, gdzie medycyna i chirurgia nic iuż dopomodz nie mogły, Jak wiele ich mogłbym tu ieſzcze przytoczyć gdybym chciał moich Czytelników w dłużey smutném wyliczaniem chorob zatrudniać.

CZĘSC II.

O
ZIMNYCH KOMPIELACH

O Znakach i Własnościach Krzeszowickiey wody.

I Jey używaniu.

Ta woda ma ściągaiący lub *ſtyptico vitriolico* ſtalowy smak.

Od potłuczonego gałasu lub iego miazgi, od trocin dębowego drzewa, liścia dębowego, kwiatu lub ſkorupek granatu Tormentili, i od extraktu zieloney herbaty, ſtaie ſię woda ta ciemno czerwonawa lub czarna, i zoſtawia na dnie szklanki czarniawy, proſzek, ten kolor niknie znowu á woda odbiera swoią przezroczyſtość i duch Vitriolny do niey ſię mięsza.

Subtel-

Subtelna solucya lakmusu farbuie tę wodę pięknym purpurowym kolorem, ná wierzchu powstaie cienka piana, á lakmus jak sadź w niebieskim kolorze opada.

Kiedy woda spokoynie ná wolném powietrzu stoi, to się ściaga ná wierzchołku iey błonka do kolorow tęczy podobna, toż samo się dzieie kiedy się ta woda ná trawę rozlewa.

W studni, w rurach i gdzie tylko ta woda płynie, osiada żołta, lub żołtoczerwonawa ziemia, którą *Ocher* nazywaią, takowy *Ocher* znayduie się i ná dnie flasz w których ta żelazna woda niejaki czas stoi, lub gdy takowe flasze dobrze zatkane są.

Jeżeli ta woda w otwartym naczyniu ná wolném powietrzu zostawiona, albo gdy się do ognia przystawi, staie się mętną i zostawia ná dnie *Ocher*, ná ow czas smak inkaustowy ginie i już przez wrzucenie w nią galasu lub

innych

innych rzeczy, nie będzie więcey czarniawą.

Kiedy się *Ocher* kalcinuie, to się czerwonym ſtaie, i od magnesu pociągany bywa.

Że się Vitriol w żelazney wodzie znayduie, można wyraźnie po smaku tey wody poznać i po czarnym kolorze ktorego iey galas udziela.

Że kwaſkowata śiarczyſta moc nigdzie tężey iak w żelazney wodzie nie znayduie się; okazali to dokładnie *Seip i Hoffman*, ten więc subtelny kwasek ieſt to, co z żelazem w żelaziſtey wodzie vitriol wydaie. Lecz gdy ten kwasek bardzo subtelny, á żelazne cząſtki bardzo miałkie, to z tego dwoyga generuiący vitriol nie może nigdy wzrok nasz odkryć, ponieważ ſpiritus czyli moc gdy woda ewaporuie albo naymnieyſzemu zepsuciu podlega zaraz uchodzi, á żelazo nakształt *Ochry* zoſtawia.

Skutki żelazney Wody są następuiące.

Żelazne leczenia sposoby i China, są między wszystkiemi znanemi wzmacniaiącemi i ściągaiącemi lekarstwy naywiększe. Gdy tedy żelazo i vitriol naygłownieyszą własnością żelazney wody iest, to naturalnie głowny skutek tey wody ná tém zależy, że powiązanie mocnych części ciała zwięzleyszemi czyni, błonki wysusza, tegość i sprężystość błonków pomnaża.

Nigdy tey wodzie nie schodzi ná ziemiastych cząstkach, przeto tłumi ona kwas w żołądku i uskramia ostrość we krwi. Procz tego laxowanie iest czesto skutkiem wzmocnienia, ponieważ vitriol żelazny poruszenie wnętrzności żywszym czyni, i przez tę pomnożoną moc wnętrzności, to co się w nich znayduie wypędza, ztąd pochodzi że tych którzy natężone wnętrzności maią, więcey stalisse wody laxuią, iak tych ktorzy osłabione maią. Tym samym sposobem laxuią poiedyncze

cze ſtalowe wody często tych, w których żadna laxuiąca sól nie ſkutkowała. Bo *Boerchave* i *Hohl* dawno okazali, że vitriol żelazny sam przez ſię moc laxuiącą ma.

Salińſkie ſtalowe wody czynią więcey, rozrzedzaią one przez swoy *Alcali* krew, rozwalniaią i rozdzielaią one mocą swey delikatney i nader rozwalniaiącey posrzedniczey soli kleiſtość sokow, i krew grubą, wdzieraią ſię w małe kanaliki ciała, otwieraią i wyprowadzaią oſtrość przez poty i urynę a bardziey przez ſtolec. Dla tego laxowanie ieſt ich naypierwszym rozdzielaiącym ſkutkiem. Przenoszą one w tém poiedyncze ſtalowe wody, które mniey a często i wcale nie laxuią. Lubo na tém rozdzieleniu niewiele zależy kiedy woda należycie przez urynę i poty odchodzi, i ciało lekkim utrzymuie, przecież ten ſkutek laxowania ieſt naypowſzechnieyſzy, i w tym zamiarze, że przytłumia albo zmnieyſza rozdzielenie nieczyſtych materyi

ciała

ciała, naypotrzebnieyſzy ieſt. Wſzyſtkie te ſkutki widziałem po wielekroć razy z wody żelazney Krzeszowickiey gdy ią z gorzką Seidſzycką wodą zmięſzałem,

Lekarze doświadczaią tego codziennie, iak często i pracowicie im przychodzi, osłabionym uśpionym i miękkim żyłkom nerwów i muszkułów naturalny ſtan i moc należytą przywrócić. Widzą oni bezuſtawnie że osłabione ciało całe orszaki chorob w towarzyſtwie ma. Doświadczenie też ich już nauczyło, że żelazne wody iedyne ſposoby są, ktòremi ſpodziewanego celu zmocnienia ciała doſiągnąć mogą. Zaprawdę ieſt wiele chronicznych chorob ktòre bez wody ſtalowey, iako nayprzednieyſzego na nie lekarſtwa, nie byłyby nigdy wyleczone, poſtaremu zaniedbuie ſię żelaznych wod z dobrą nadzieią ſkutku, używać w takich chorobach.

Te wody są w sztuce lekarſkiey tak potrzebne, że w wielu chorobach przez

przez Salińſkie i śiarczyſte mineralne wody nie dogodzi ſię zamiarowi przywrócenia zdrowia, ieżeli ſię woda ſtalowa na pomoc nie weźmie. Chociaż ſię soki rozrzedzą nieczyſtości wyprowadzą, zatkane naczynia i wnętrzności otworzą, to ſię w prawdzie przez to wiele chorob oddali, ale któremuż to Lekarzowi niewiadomo ieſt, że ſię wnet znowu grubość sokow i nowe zatkania w kanałach okażą, kiedy osłabionym częściom naturalny ich ſtan nie będzie przywrocony.

Wielki *Hoffman* był tego zdania, aby ciało po odprawioney kuracyi przez wzmacniaiące lekarſtwa od napaści nowych chorob zabeſpieczone było. Wszyscy dziſieysi rozumni lekarze zachowuią iego przykłady, bo wielkie z nich ſkutki upatruią i ponieważ wiedzą że gdyby to opuścili, toby przez połowę tylko kuracyą odbyli. Ieſt zatém bardzo potrzebna rzecz po odprawioney kuracyi śiarczyſtych wod, ciało żelaznemi wodami wzmocnić

Opatrzność nie beż przyczyny w bliſkości ſiarczyſtych wod żelazne zrzodła otworzyła, w tém maią Krzeſzowice pierſzeńſtwo nad wiele innych kompielnych mieysc, bo oba gatunki tych wod o kilkaset tylko kroków od ſiebie oddalone są. Nim ſię do używania wody żelazney przyſtępuie, trzeba wprzody przez rezolwuiące i rozwalniaiące lekarſtwa albo przez mineralne wody, które te ſkutki ſprawuią, soki rozrzedzić, kanały otworzyć, i kurcze zmnieyszyć. Oſtrożność ieſt przed używaniem żelazney wody nader potrzebna. Woda pędzi na ów czas lepiey i łżey przez kanały kiedy iey ſię droga do tego wprzody otworzy.

Kiedy ſię więc uważaią ſkutki żelazney wody z tém zachowaniem ſię które przy nich przyięte bydź muśi, to można wielką liczbę chorob łatwo widzieć w których one lekarſtwem są. Choroby głowy są między innemi: ból głowy, zawrot, ſluſy głowy, wielka choroba, kiedy od zatrzymania

krwi,

krwi, robaków albo powszechney słabości nerwów pochodzi, bezsenność, zadawnione i wkorzenione katary, zbytne krwi płynienie z nosa, szkorbut i solifte wrzody w gębie, podniebieniu, dziąsłach, karku i nosie, solifte flusy w oczach, uszach i innych częściach twarzy, w chorobach piersi broni ta woda od suchot, wrzodów płuc, plucia krwią uduszenia krwią, gdyż oftre solifte wilgoci osładza, przylgnienie iey do płuc rozpędza, błonki żyłki iednym słowem całe sztuczne przędziwo płuców przez wolnie ściągaiącą i leczącą moc zafila i wzmacnia. Leczy ona hypokondryczne i hyfteryczne *Afthma*; zadawniony kaszel, ochrapienie, dychawiczność, wycięczenie szkorbutne z kaszlem i wypluwaniem mocnym połączone, gniecienie, i kłucie w pierfiach. A lubo rzecz pewna ieft że suchotnicy, których płuca już prawie przez wrzody zniszczone są, nie wiele sobie od żelazney wody obiecywać mogą, iednak z rady *Hoffmana* i *Seypa* maią ią pić z mlekiem lub serwatką; ale początkowi

 sucho-

suchotnicy maią sobie wiele dobrego z zażywania żelaznych wod obiecywać.

Choroby w żywocie leczą żelazne wody, iako to: różne słabości żołądka, wzdymania, zgagę, kolki, długo trwałe biegunki, suchość i zatwardzenie, kleiſte soki i zepſucie żołci. Daley znoſzą one zatwardzenie gruczołow mlecznych i wodniſtych żył wewnątrz, gubią i wypędzaią robaki, gdy czasem wszyſtkie inne lekarſtwa nie pomagaią.

Są także przednim lekarſtwem ná obciążenie śledziony, zatkanie i zatwardzenie wątroby, w żołtaczce, ná hemorroidy, są także ſkuteczne w puchlinie, i wodnicy, kiedy, wnętrzności niedoszczętu ieſzcze zepſute, w krwawey urynie, kamieniu, zaślimaczeniu, nerków, w zbytecznym urynowaniu i bladości, w ſtranguryi i naturalnych pollucyach, w pozoſtałey słabości, po złey kuracyi na ſlusy naſienia.

Do chorób ſkornych zewnętrznych

człon-

członków i części, należeć mogą szkorbutne i katarowe, Rheumatyzmy, kurczei bolesne wytężenia, Podagra, scyatyka, okulawienia, świerzb, trąd, ſtare zgniłe uszkodzenia i otwarte wrzody.

W chorobach krwi i sokow ſprawuią ogólnie ſtalowe czyli żelazne wody wielki ſkutek, ponieważ większa część wody uryną odchodzi, idzie zatém że z krwią i całą wilgocią ciała ta woda w mnogości pomieszana bywa, że przez całą maſsę wnętrzności i zewnętrzne części, przez wſzyſtkie wielkie i małe żyły przebiega, przeciſka się i przerabia. Poczém koniecznie wielkie rozrzedzenie i wyczyſzczenie krwi naſtąpić musi. Tak iż grubą szliniſtość, przymnożone ziemne grube części, materyą szkorbutną i słoną, zbyteczną gorącość, palącą oſtroś żołci, jednym słowem wſzyſtkie nieczyſtości, wſzyſtkie grube soki rozrzedza, rozwalnia, rozdziela wewnątrz przez wſzyſtkie wnętrzności, zewnątrz zaś przez całą powierzchowność z ſkory wypędza.

 Wcho-

W chorobach niewiaſt broni i niedopuſzcza, ta woda zatkania zatrzymania zwyczaynego czyſzczenia, bladości, białego płynienia, zaślimaczenia macici i iey części, niepłodności, bolów, i wrzodow macicy.

Wiele okazyi miałem żelazney Krzeszowickiey wody w pomienionych chorobach używać, że zaś ta woda niewiele słonych części ma; nadſtawiłem sztuką to czego natura nie dodała; to ieſt kazałem do każdey butelki żelazney wody 8--10--12--16--do 20 uncyi wiadomey Seydszyckiey gorzkiey wody przymieſzać. To czyniłem u wſzyſtkich Pacyentów gdziem chciał więcey mieć rozwolnienia i wyprożnienia.

Drugie doświadczenie czyniłem żelazney wody takie, że ią zamkniętym powietrzem w Machinie *Prieſtleja* napełniłem, gdy ſię to należycie zrobi, tedy woda żelazna Krzeſzowicka tak dobrą ſię ſtaie iak Spaſka Altwaserſka

albo

albo Freydentalſka woda, i ſprawuie te ſame ſkutki. Kto nie ma Machiny szklanney *Prieſtleja* do ſprawienia zamkniętego powietrza, może zamiaſt tey, wodę *Sale Sode* i *Spiritu Salis acidi* podług *Hulmes* nauki napełnić i *Sal-Tartari cum ſpiritu vitrioli* udzielaią wodzie powietrznych cząſtek i oſtrości.

Szkoda że dotąd ieſzcze nie wiele ta woda żelazna w używaniu ieſt, gdy ſię tak wiele dobrego po niey obiecywać i ſpodziewać można: Gdyby odmieniona moia sytuacya nie była mnie z Krzeszowic oddaliła, byłbym gdy corocznie tak wielu Pacyentow tam w dozorze swoim miałem; więcey uwag nadtym ważnym przedmiotem uczynił, które wielkieby mogły mieć wpływanie w przyſzłości. To tym czasem niech ſkazowką będzie, aż wſpaniała Właścicielka Krzeſzowic w czaſie uczonego Doktora albo w Akademii Krakowſkiey ćwiczącego ſię Chirurga tam osadzi, który ſkutki tych dwoch leczących wod obſzerniey Publiczności opiſze.

O Zl-

O ZIMNYCH KOMPIELACH.

Gdy wszystko to, co do używania ciepłych siarczystych kompieli należy, powiedziałem; przystępuię do drugiey ważney części o zimnych kompielach. A gdy pożytek tak wielki i tak powszechny z nich iest, chcę obszerniey nieco o tém mówić, zwłaszcza że mało iest mieysc ná świecie, gdzie z tak wielką wygodą i pożytkiem zimnych żelaznych kompieli używać można iak w Krzeszowicach. Dobroczynna natura sama nas wzywa dotego, gdy tam takie zrzodło założyła, które skutki zimney kompieli niezmiernie powiększa, to iest tameczne żelazne zrzodło.

Każdy zwyczay, każdy wynalazek, każda sztuka są w początku swoimproste, z tey strony uważaiąc, nie mogły być pierwsze kompiele inne iak zimne, to iest; pierwiastkowi ludzie myli się w strugach lub rzekach, te były ich kompiele, które od ich następców po czę-

ści

ści ceremoniałem Religij, po części ſormalném lekarſtwem, poczęści rozkoſznym zbytkiem ſtały ſię.

Pierwſze ślady zimnych kompieli znayduią ſię w Kraiach wſchodnich z których do zachodnich prżeniesły ſię. U Egipcyanow iako Ceremoniał Religij okazuią ſię, tam ich Kapłani w bieżących wodach zawſze ſię kompali, nim do ofiar szli, częſto po trzy razy na dzień to czynili, kiedy ſzczególniey dzień iaki obchodzili. Panienki i kobiety muſiały ſię także w niektórych czasach kompać, iak Corka Faraona kompała ſię w Nilu dla nabycia płodności.

Pitagoras wział z sobą ten zwyczay Egipſkich Ofiarników do Grecyi. Uczynił on zimną kompiel iednêm z nayważnieyſzych iego praw, które Grekom dał. Gdy on sztuce lekarſkiey ſię poświęcił, zalecał kompiel z podwoynych przyczyn, i założyi tym ſposobem fundament do har-

towania

towania ciała w młodzieży, zkąd na- potem zwycięzcami Narodów ſtać ſię mieli.

Jednak nieſzczegulnie do Ceremoniału tylko Religij zimne kompiele w Egipcie służyły: zważano także że do zdrowia bardzo użyteczne i w wielu chorobach naylepſzém lekarſtwem były. Plato był takowym ſposobem przez Egipſkich Ofiarników uleczony.

Moyżeſz zatrzymał zwyczay Patryarchow, czyſtość, á oſobliwie umywanie się zimne, było u niego głownem Prawem. Wszyscy ci, którzy ſię trupa lub inney nieczyſtości dotknęli, Mężowie po obcowaniu z Żonami, Niewiaſty maiące swoie czyſzczenie zwyczayne, albo po połogu, nie mogły ſię w zgromadzeniach lub kompaniach znaydować, poki ſię wprzody w bieżącey wodzie nie obmyły, wſzyſcy trędowaci muſieli zdrowia swego w bieżącey wodzie ſzukać. Saw w Betesda był powſzechnym ratunku mieyſcem

ſcem wſzyſtkich kaleków i w nim uleczeni zoſtawali. Wszyſtkich swoich Prozelitów nurzali w bieżącey wodzie po obrzezaniu. Przy uroczyſtościach, wielkich modłach, w dniach pokutnych trzeba ſię było zawſze w bieżących wodach kompać. Dzieje zgoła napełnione są temi przykładami.

W Grecyi używano zimnych kompieli za powſzechne wzmacniaiące lekarſtwo, każde dziecię młodzian i obywatel muſieli ſię wſzyſcy częſto kompać. Jedna z naywiękſzych ich uſtaw była hartowanie dzieci w młodości, obeznać ich z gorącem i zimnem, i częſta kompiel w rzekach, Corki nawet ich nie były od tego wyłączone. *Homer* wſpomina częſto o kompielach Bohatyrow swoich, *Uliſses* po rozbiciu Okrętu kompał ſię z namowy *Nauſicaasa* w rzecé. W morzu ſię nawet kompaią dla wzmocnienia nerwow. Lekarze zaś używaią zimnych kompieli w różnych chorobach w okulawieniach, chipokondryach i Reumatyzmach

zmach. Fundator Medycyny *Hipokrates* zimne kompiele zalecał iako nay-lepsze i nayprzednieysze lekarstwa.

U Lacedemończykow i Parthow było zimne kompanie się w rzekach naysurowszém prawem. Dzieci od Matki świeżo odebrane zanurzali w bieżącey wodzie. Sami się latem i zimą kompali w rzekach, hartowali tym sposobem ciało i zyskali przez to ową woiuiącą siłę przez którą u Sąsiadow postrachem się stali.

U Macedończykow zważano ciepłe kompiele iako naygorsze narzędzia rozkoszy, ani położnicy niewolno się było ciepło kompać tylko w zimney wodzie.

U Luzytańczykow powiada *Strabo* że zimne kompiele zwyczayne były, u Scytow, u tego to Narodu stalistego, była zimna kompiel iedną z naypierwszych ich ustaw, od naydelikatnieyszego dziecińst wa kompali się, mroz ani

zimno

zimno niewſtrzymało ich od tego.

Dawni mieſzkańcy Portugalij tak iako i Spartanie niepowinni ſię byli inaczey kompać iak w zimney wodzie.

Że umywanie ſię u dawnych Rzymian było także częścią nabożeńſtwa, można z różnych opisań wiedzieć. Lekarzy znaydziemy bardzo mało którzyby zimną kompiel w rożnych chorobach za nayzbawiennieysſze lekarſtwo zalecać nie mieli. *Asclepiades* pierwſzy Rzymſki lekarz dla tego był tak wysoko czczony, że przez poiędyńczy ſposób leczenia do naturalnego lekarſtwa ſię zbliżył. Jego zwyczayne lekarſtwa były: rozumna dieta, agitacya, napoy wody i kompiel.

Uczeń iego *Antonius Musa* daley ieſzcze rozſzerzył używanie zimnych kompieli. Nigdy poſzanowanie żadnego lekarza tak nie wygurowało iak iego. Kochanka i Bożka ludu Ceſarza Auguſta wyprowadził on z dwoch

niebe-

niebeſpiecznych chorob. Wſzyſtkiego używano dla uwolnienia tego Cesarza od iego długo trwałey choroby któraby go zapewne w grob wprowadziła, ale nic nie pomogło. W tym ſtanie rzeczy przybył Musa, kazał Cesarzowi w zimney wodzie ſię ſzczegolnie kompać, to tylko uratowało Cesarza od bliſkiey śmierci i przywróciło mu dawne zdrowie. Wſzyſtek lud zgromadził ſię dla dania nadgrody wybawicielowi Ceſarſkiemu. Wyſtawili ku czci iego kolumnę wpodle kolumny Esculapiusza, a Senat obdarzył go złotym pierścieniem i innemi podarunkami.

Celſus, zalecał bardzo zimne zachowywanie ſię i zimne kompiele, nic nie ieſt ná głowę tak zdrowo mowi on, iak zimna woda. Nie tylko tym którzy ná osłabienie głowy narzekaią ieſt używanie zimnych kompieli użyteczne, ale i tym którzy mdłym oczom, katarom i bolu gardła podlegaią.

Nakoniec przybył *Galenus* á po

nim

nim *Coelius Aurelianus*, ktòrzy obadwa obronicielami zimnych kompieli byli, i przeciw miękkości Rzymianow w pismach swoich powstali. Zalecali oni zimną kompiel w bólach głowy, dla uniknienia wielkiey choroby, w chorobie pęcherza, w reumatyzmie, okulawieniach, żołtaczce, obciążeniu śledziony, i zatkaniu.

Cały szereg przytoczonych lekarzy okazuie nam, że żaden znaczny lekarz nie był ná ow czas w Rzymie, którby nie miał kompanie się w zimniey wodzie za nayprzednieysze lekarstwo w wielu chorobach zalecać.

Jeszcze Narod ieden przywieśdź mi zostaie, który naywiększe wrażenie w nas czyni, i który naywięcey kompieli używał, to iest dawni Celtowie i Niemcy. Ci którzy iak dęby przez głowy Rzymian patrzyli, których spoyrzenie Rzymskich żołnierzy strachem przerażało, tych żołnierzy, którzy świat podbili, á tu nad tym Narodem stanąć i cofnąć się

musieli,

muſieli, á nakoniec ich łańcuchy dźwigać byli przyniewoleni. Zkąd ten Narod miał tę naturalną moc? Wszyscy Dziejopisowie, wſzyscy ci którzy ná ów czas do niego przyieżdżali dla zadziwienia ſię nad śiłą barbarzyńſkiego Niarodu, nad tą śiłą którey wszyſtkiemi sztukami i przebiegłością nabyć nie mogli, wſzyſcy ſię ná to zgodzili, że ta śiła naywięcey z ſkromnego ſpoſobu życia. Z agitacyi, ćwiczenia ciała, i z codziennych zimnych kompieli pochodziła. *Juliusz* pisze otych Celtach i Niemcach, że ſię bez różności w rzekach kompali, á *Herodian* dodaie, że Niemcy nie mieli innych kompieli, iak tylko otwarte rzeki i ſtrumienie.

Dawni Gallowie mieli swoie poświęcone zrzodła, które nazywali *Divona* w których ſię pewnych czasów kompali, i chorych swoich w nie kładli. Rzeżkość, nowe ożywienie, które przez to otrzymali, i zdrowie, które tak wielu z ich chorych odzyſkało,

uczy-

uczyniły te źrodła cudwnemi i świętemi.

Tungusowie w Tartaryi hartuią swe ciało przez zimne kompiele od dziecińſtwa. Latem i zimą idą ſtarzy i młodzi oboiey płci dwa razy w tydzień w zimną kompiel, w zimie daią dzieciom po godzinie w śniegu leżeć, i w nim igrać, którzy ſię do zimna tak przyzwyczaiaią iak my do opalanych izb. A to są ludzie którzy bez lekarzy dłużey i zdrowiey żyią, iak my ze wszyſtkiemi naszemi murami, które naprzeciw śmierci wyſtawiamy.

W Indyi wſchodniey ieſt wſzędzie zwyczay, umywać dzieci w zimney wodzie, z ciepłym ieſzcze od Matki dopiero odebranym nowo narodzonym dziecięciem idą Kanarczycy do pierwſzey zimney wody, i obmywaią go, także woda u Indyanów ieſt naylepſzém z ich lekarſtw.

Machometanie, osobliwie ci co w Azyi mięszkaią, muszą ſię co sobota w bieżącey

bieżącey wodzie kompać, á nim do swoich Meczetow idą, umywaią wprzody nogi, ręce, i twarz zimną wodą.

Każdemu z nas wiadomo ieſt iak Roſsyiczycy od młodości ciało swoie hartuią, i po każdey ciepłey paruiącey kompieli, zaraz chociaż wposrzod zimy w zimną wodę wchodzą bez naymnieyszych złych ſkutkow.

Jeżeli kiedy w tey mierze wydane opisy przekonać mogą, to zapewne każdemu pożytek takiego leczenia ſposobu doſtatecznie okazuie ſię, kiedy u każdego trwałego ludu, pod każdym nieba okołem, u obyczaynych nawet Narodow, w każdym wieku, czaſie, i tak daleko iak dzieje Narodów zaſiągaią, wſzędzie w używaniu, z wielkim dla zdrowia pożytkiem takowy był leczenia ſposób.

Ale iak w Grecyi i w Rzymie, tak i we wſzyſtkich częściach Europy wypolerowanie obyczaiow przy-

niosło

niosło w poznieyszych czasach miękkość, gdzie nakoniec zaczęto unikać tego co tylko cieniem nieprzyiemności było. Mała w kilku momętach przechodząca ogrożka ktora przy wstąpieniu w zimną kompiel ile w początku uczuć się dała, była dostarczaiąca, tęż kompiel za sposob twardy y do wytrzymania nieznosny poczytać, ktoren tylko barbarzyńskię y hartowne narody wytrzymać mogły.

Nietylko Miękkość szczególna, godności y wartości kompieli zimnych uymowała, lecz y lekarze byli iey nieprzyiaciołami. Bo sztuka leczenia wtym ołowianym czasie konaiącą była. Już nie używano poiedynczego *Hippokratesa* leczenia sposobu, lekarstwo, była mięszanina, chimer, prześladowań i hieroglificznego uroienia. Zimna Kompiel była lekarzom za poiedynczą.

w Tém mniemaniu leżała cała

sztuka leczenia, aż *Floijer* Angielſki Lekarz w Roku 1698. powſtał, powszechny pożytek zimney kompieli wydobył, y na nowo ie wprowadzić usiłował. Wiele szczęsliwych kuracyi które on przy zrzodle *Wirnefreds* odprawił, uczyniły mu sławę wielką, a między Lekarzami dały mu wielu przychylnych. Przecież używanie kompieli zimney było przez długi czas Monopolium Angielczykow. Jnne Narody niechciały przez długi czas tego zbawiennego ſposobu używać, aż nakoniec *Hoffmann* w Roku 1729. opisanie pożytków zimney kompieli wydał. Po nim naſtąpił *Sczwertner*, *Hahn*, którzy zimną kompiel ze wszyſtkiemi iey ſkutkami opisali, y tę do Hollandyi, Niemiec y Szwaycaryi wprowadzili.

W roku 1750. opisał *Kryeger* pożytek zimney kompieli. Mowi on o niey co naſtępuie. Gorącość lata rozciąga wszyſtkie płynne materye ludzkiego ciała, y rozprzeſtrzenia przez to dziurki potowe w ſkórze, z kąd

mocna

mocna exhallacya ktora się potem kończy, naturalnie pochodzi. Ospałość y niemoc są tego skutki, dla pozbycia się tey przykrości, obieraią zwierzęta kompanie się w zimney wodzie, á ludzie dobrze by uczynili żeby w tém ich naśladowali, nieznaczna exhallacya nie będzie przez to wstrzymana, y owszem będzie iak przez inne poruszenia ciała pomnożona, á przez nie poty y z nich pochodzące osłabienia ciała, będą zniesione.

Jednak brakowało na mężach, którzyby się obronicielami zimnych kompieli stali. W roku 1761. wydał P. *Tissot* pierwszy raz naukę swoią wieyskiemu ludowi. Wiadomo nam że te dzieło prawie we wszystkich ięzykach znayduie się y powszechnie czytane iest, mógłbym wiele pochwał zimney kompieli z tego dzieła tu przytoczyć, gdybym niewiedział że każdemu z moich czytelnikow, poczęści w oryginale częścią w Polskim ięzyku znaiome iest.

Pomme Lekarz Francuzki w Montpellier wydał nam doſkonały opis umywania y kompania ſię: widziemy że on naywątpliwsze choroby przez zimne szczególnie kompiele leczył. Między innemi mowi on że na przypadki kurczowe są zimne kompiele bardzo pożyteczne, w bolach Macicy, duszności częſto z temi połączoney, kompanie nóg aż do kolan w zimney wodzie, lub cała zimna kompiel tak dalece ſkutkowała że ſię złe nie powrociło nigdy. Na bol połowey głowy, nie znał on żadnego lepszego lekarſtwa, nad okładanie zimną wodą głowę.

Zaczęto na koniec we wszyſtkich kraiach, gdzie nie wszędzie żelazne zrodła y należyte kompiele były, zimney wody używać, y budowano na bieżących wodach ſtatki z domami ktore do kompania przeznaczone były. Sami tu w Warszawie mamy takie łaznie na Wisle.

Przy-

Przytoczę, tu teraz wszyſtkie niemal te choroby, w których zimna kompiel za nayſkutecznieyszą uznana była.

Zimna woda iak mocno dziurki potowe kompiącego ſię zciąga, tak przecież rzecz wyprobowana y pewna ieſt, że podczas kompieli wsiąkanie iey w ciało naſtępuie. Tego nas codzienne doswiadczenie uczy, że u ſpragnionego człowieka, ktorego ięzyk iak drewno suchy ieſt, pragnienie zaraz uſtaie, iak tylko w kompieli siedzi.

Ze zimna kompiel mocne części wzmacnia, ſkórę twardszą y ciało tęższém robi á zatem osłabienie fibrow czyli żyłek y ruch nerwów wzmacnia y pokrzepia, ieſt powszechnie wiadomo. Lecz y na płynnych częsciach ciała zimna kompiel tez ſkutki okazuie, czyni ie gęſtszemi y zapobiega wycięczeniu y rozpuszczeniu sokow, wſtrzymuie tym samym ſposobem krwiſtość y leczy ią.

Gdy

Gdy pierwszy ſkutek tych zimnych kompieli ſtężenie ſkóry ieſt, więc to samo prowadzi do podobney exhallacyi ktorą takowe kompiele ſprawuią.

Mocne poty przez ktore człowiek w lecie topnieje, y przez które ciało bardzo słabieje przeſtaią po tych kompielach, chłodzą one zewnętrzne części ciała y robią ie dychtownemi, zatrzymuią poty, wſtrzymuią utratę cienkich sokow. *Floyer* mowi o zimnych kompielach co naſtępuie ,, Nic niechroni ciało od przeciwności czasu tak dobrze, iak zimne kompiele, zciągaią ſkorę, y robią ią przy odmianach czasu y powietrza mniey tkliwą, tak co ſię ich zimna iako y wilgoci tyczy, a zawsze ieſt zdrowiey mocną y tęgą ſkorę mieć, niżeli słabą y cienką, ktora swoię tuczność y cienkie duchy przez poty pozbywa.

Tiſsot mowi że na Reumatyzm nie masz lepszego lekarſtwa nad zimną kompiel. Podagrzę nawet przez zimną kompiel

kompiel zapobieżono, á gdy iuż aktualnie była, to ią zmnieyszono. Tak *Savanarola* iednego Podagryſtę ktòryprzez nieznosne bole do rozpaczy przychodził, wyleczył, gdymu zimną wodą cierpiącą część okładał, u Rzymian używano takiego Lekarſtwa na taką chorobę. Sam Hippokrates uważał że zimna woda obficie na cierpiącą część lana, puchlinę z członków zmnieysza y podagrę leczy. Gdzie doswiadczenie mowi, musi duch ſprzeciwiania ſię milczéć.

Pietsch leczył sobie sam częſto podagrę zimną wodą, o Scyatyce mowi on, że ią w kilku godzinach u chorych ktòrzy naysrożey cierpieli, y rozebrać się nawet, ani z mieysca ruszyc ſię niemogli; zimną wodą wyleczył, ieſt za tem fałsz, mowi on daley, że zimna woda soki nazad pędzi, y że na wnętrznych przednieyszych częsciach więcey ſzkody, iak na zewnętrznych członkach dobrego ſprawuie.

Łatwo

Łatwo pomyslic można, że część ciała którą woda bezsrzednie *immediate* dotyka, skutek iey naprędzey uczuie, że skora przez zimną kompiel z brudu oczyszczoną będzie, który się w skornych gruczołkach przysadził, że żyłki mocnieysze, dychtownieysze y tęższe: á przez to exhallacya ułatwiona y rownieysza będzie. *Floyer* przytacza wiele przykładow, że trąd zimną kompielą uleczony był, *Hermann* pisze o iednym człowieku który podarte ręce miał, y prawdziwym trądem *Elephantiasis* obsypany był, położono go pod spadkiem wody młyna, y kazano zimną wodę zwysoka na niego spuszczać, to dwa razy na dzień powtarzano, á w krotkim czasie z pomocą chłodzących lekarstw został zdrowym.

Przez zimną kompiel zapobiega się krwawey biegunce, ktora z ostrości y zatkania exhaluiącey materyi pochodzi: ponieważ przez ten sposob, te części ktoremi ta materya exhaluie, zmacniaią się y sposobią do wyparowania

nia onéy y do przeszkodzenia zatkaniu. Wielu ieſt ktorzy tey chorobie nad innych podlegaią więcey, w takowym przypadku nic nie ieſt lepſzego nad zewnętrzne uzywanie zimney wody. To potwierdzaią *Lieutaud* y *Marteau*.

Do tych chorob można y Szkorbut liczyc, ieżeli on chorobą ſkorną ieſt, iak mowi *Leygh*, że Szkorbut, który w Hrabſtwie *Lancaſter* tak powszechnym ieſt, naylepiey przez antiszkorbutne zioła y zimne kompiele leczony bywa.

Jak wiele zimne kompiele na przycisnienia ſkutkowały, okazało nam wielu Lekarzy doſtatecznie.

Teraz naſtępuią choroby które z osłabienia pochodzą, á w których zimne kompiele dobre swoie ſkutki okazały. Lecz nim daley poſtąpię, muszę, wprzody na przymioty zimney kompieli oko zwrócić do zimnośći wody która ią ſkuteczniejſzą robi, przybywa ieszcze druga okolicznosć, to ieſt

ciężar

ciężar y przycisk wody na kompiącego się. Iest rzecz pewna że ciało gdy wchodzi w wodę, znayduie się w elemencie który osmset razy cięższy iest nad powietrze w którém człowiek zostawać zwykł, ciało więc musi przez to daleko większy ucisk cierpieć w wodzie niżeli na powietrzu. Ten przycisk iest w doskonałey proporcyy z wysokoscią wody która nad ciałem stoi, tak, że przycisk tém mocnieyszy być musi, im głębiey ciało pod wodę idzie.

Short, który naywiększy skutek zimnych kompieli od ciężaru ich okazuie, naznacza całego zewnętrznego obwodu powierzchni ciała naszego 15. stop, y z tąd sądzi, że gdy na dwie stopy głębokosci w wodzie stoiemy, musiemy znieść ciężar 2280. funtow. Żyły powierzchni ciała naszego muszą koniecznie przez ten przycisk ścieśnić się, y krew tęższą mocą w większe części y kanały wpędzać, ale w tey samey proporcyi, iak serce,

wieksza

większą mnogość krwie odbiera, tak moc tego przez mnogość tężey pobudzona iest, y pędzi w tey samey proporcyi podwoioną siłą krew w zewnętrzne kanały, y tym sposobem staie się obieg krwie w kompieli żywszym, zatkania rozchodzą się a mocne części przyciskaią się bliżey, przez to rozwiązuie się pytanie dlaczego nam wstępuiąc w kompiel mocniéy oddychać przychodzi, bo to nie z zimna szczególnie pochodzi, gdyż widziemy, że w ciepłą kompiel wchodząc mocniey oddychamy.

Można zatém sądzić że zimna kompiel w strudzeniu po mocney pracy ciała, iak y duszy, na zasilenie y rozrzéźwienie służy, y że w każdém osłabieniu naystarszych ludzi orzezwia y wzmacnia. Przykłady rożnego rodzaiu przekonywaią nas otem. Nieznaią Rybacy y ci co naywięcey w wodzie brodzą bolesney starości? *Hahn* kompał się zimą y latem w zimney wodzie maiąc iuz 80. lat. *Fischer* powiada o

iednym

iednym Człowieku ktory 105. lat miał, ten był przez wiele lat Reumatycznemi bolami męczony, á został przez zimne kompiele uleczonym.

w Bolach żołądka, zatkaniach, y nieporządnym stolcu, czyniły zimne kompiele większą często ulgę iak wszystkie inne zażywane lekarstwa. Doswiadczenie okazuie to wielorako, kilka razy się tylko kompać potrzeba, to większy apetyt się wnet do iedzenia pokaże. *Seplalius* używał zimney kompieli z wielkim pożytkiem gdy mu inne lekarstwa na kolki z wiatrow pochodzące nie pomagały. Własnie ta zasilaiąca moc kompieli zimney przynosi tym, którzy na obstrukcyą choruią, nayczęsciey wolny stolec. *Hahn* nawet mowi, iż widział że ludzie którzy w dzień nogi w zimney wodzie moczyli, nie podlegali zatwardzeniom y zawsze porządny stolec mieli. *Slevensow* wyleczył, iednego 77. lat maiącego na obstrukcyą zimnemi kompielami, gdy wszystkie wiadome

dome na takową chorobę lekarſtwa bezſkuteczne były, y gdy ten Pacyent iuż konał, w 35. Minutach otworzył mu ſię ſtolec y ozdrowiał. *Lieutaud* y *Whitt* toż samo pokazali.

W okuławieniach gdzie ieſt zupełne uſpienie nerwow, ſprawuie zimna kompiel naylepszy y nayprętszy ſkutek, na to ſię zgadzaią wszyscy lekarze, nawet y przeciwni zimnym kompielom, sam paraliż można tu leczyć, który nic innego ieſt, iak raptowne okuławienie wszyſtkich lub niektórych nerwow, *Boerhave* mowi o okuławieniach, że gdy zimna woda często ſię na okuławioną część leie, ta część wprzody mocno oziębnie, potém zacznie swierzbieć, kłuć, boleć, á nakoniec w mocnych potach rozwalnia ſię. Często przydaie on; przez febrę wzbudza ſię w części takiey ruch ciała.

Na wzrok osłabiony ieſt kompanie oczów y całego ciała w zimney

wodzie

wodzie bardzo ſkuteczne, tego samego ſkutku ieſt zimna kompiel na głuchotę y zaniemienie, do tego należy y płynienie uryny, ieżeli ieſt ſkutkiem osłabionego pęcherza.

Że zimna kompiel także w długich chorobach galanteryi. w osłabieniu członkow płeć rożniących iak *Baynard* wyraża, *in languida erectione* ſkuteczna ieſt, powszechnie iuż wiadomo, że niema potrzeby większego obiaśnienia. Tiſsota doswiadczone lekarſtwo dla przywrocenia sił, młodości, y żywości, ieſt zimna kompiel.

Toż samo ſię rozumie y obiałym płynieniu niewiaſt, ktorego początkiem y upornem trwaniem naywięcey osłabienie przyczyną ieſt. Jezli kiedy lekarſtwo iakie w takich chorobach pewną y prędką ulgę ſprawiło, to zapewne zimne kompiele.

W osłabieniu tych członkow ktore niegdyś złamanie, albo zwichnienie

lub

lub inny gwałt uczuły, y należytego swego ruchu z zwyczayną lekkością odprawić nie mogą y przy każdey odmianie powietrza bolesne rwanie czuią, ieſt zimna kompiel naylepszém lekarſtwem.

w Płynieniu krwie zimna kompiel czyni także swoy ſkutek, gdzie niby osłabienie mocnych, albo burzenie y wycięczenie płynnych części lub nakoniec kurcze tego przyczyną są, w upławach macicy, y w tęgich upławach zwyczaynego czyszczenia, ieſt zimna kompiel nayſkutecznieyszém lekarſtwem, kiedy te upławy krwie powiada *Cullen* od osłabienia naczyniow ktore około macicy są, pochodzą, to bardzo dobrze ieſt w czasie czyszczenia mieſięcznego zimne kompiele y żelaziſte lekarſtwa używać. Co także naylepszym ſposobem ieſt w wczesnych połogach, y w tem, co ſię nazywa naywiększém złém Nie-właſt w Miescie żyiących.

Hemo-

Hemorroidy należą do chorob z osłabienia pochodzących. Jak wiele zaś w bolesném nabrzmieniu Hemorroidow, y w zbytecznych ich upławach, zewnętrzne używanie zimney wody ſkutkuie, ieſt teraz między Lekarzami powszechnie wiadomo. Zimne enemy, okładania zimną wodą, á dla zapobieżenia recydywy zimne kompiele, są teraz za naylepsze przyięte sposoby.

w Wodniſtéy głowie (*Hidrocephalus*) dzieci, co częſto z Angielſką chorobą połączone ieſt, á ztąd wzaiemnie osłabienie mocnych części pochodzi, ieſt zimna kompiel naylepszém lekarſtwem. *Wittie* y *Rosenſteyn*, dali nam wiele przykładow, że znaylepszym ſkutkiem zimnych kompieli w Angielſkich chorobach używali, to y codzienne doswiadczenia doſtatecznie okazuią.

Floyer zaleca zimną kompiel we wszyſtkich zamięszaniach duchow życia,

cia, które z gorączką krwie połączone są. Takowe są: epileptyczny zawrót, kurcze, hyſteryczne, i chypokondryczne duſzności, bicie serca, *Chorea St: Viti:* kaszel duszny, w ſtrasznych przypadkach wścieklizny, ieſt od wielu zimna kompiel zachwalona, w kurczu uſt: (*Spaſmus Cynicus*) zimna kompiel często dobre ſkutki ſprawiła. W manii powiada *Van Swieten* ieſt zimna kompiel między wſzyſtkiemi naylepſzy ſposob leczenia.

Kiedy ſkutki dziſieyſzego wychowania ſposobu, i życia doſkonale uważamy, to ſię łatwo okaże, że ſię wſzyſtkie w osłabienie ciała, i mocne drażnienia nerwow zchodzą, które wſzyſtkie poſpołu to ſprawuią, co ſię pod nazwiſkiem: słabości nerwow i kurczów rozumie. Sposób więc który naturalną śiłę ciała pomnaża, każdy nerw przyciąga, każdemu naczyniu żywą moc daie, muśi przeciw tak głowney chorobie nayſtosownieyſzym, i naydzielnieyſzym być, á ten ſposob ieſt zimna kompiel.

Każdemu wiekowi każdemu ſtanowi, i każdey konſtytucyi człowieka ieſt zimna kompiel użyteczna, dla nay-delikatnieyſzego dziecięcia można iey z największą pewnością używać, á ſkutki ſię z niey okażą, których ſię od innych lekarſtw przez długi czas próżno ſpodziewaią. To ieſt iedyny ſpoſob, dla ſtanu i kraiu, mocnych i zdrowych ludzi, nie przez lekarſtwa, które żołądek dziecięcia pſuią, á które choć czaſem dobry ſkutek ſprawuią, przecież smutny zwyczay po ſobie zoſtawuią, że ich ná potem zawſze używać trzeba. Niech nikt nie mówi, że to przykro dla dziecięcia ieſt, w zimney wodzie ſiedzieć, ſprobować tylko, á wnet człowiek inaczey ſię przekona, tylko z początku można letnią wodę wziąść, á gdy dziecię w wodzie ſiedzi, można co raz zimney wody dolewać, w kilku dniach poydzie dziecię śmieiąc ſię do zimney kompieli. *Locke* którego dzieło o wychowaniu dzieci iużby doſtateczne było pamiątkę iego uwiecznić, nic nie zaleca tak mocno, iak zimną kompiel

dla

dla dzieci, dla dania przez to ciału tey siły, i trwałego zdrowia, które podług niego wielką duſzę w nich kſztałci. dzieci które naydelikatnieyſze są, potrzebuią naywięcey być kompanemi w zimney wodzie. Dziewczęta potrzebuią tyle śiły, ile i chłopcy, potrzebuią iey dla znoſzenia w czaſie brzemienności i połógow, á tak mocne dzieci ná świat wydawać, i dobrze ie karmić będą.

Niechcę o Zwierzętach mówić, które z ſzczególnego inſtynktu w zimney wodzie ſię kompią, i w wielu chorobach tym ſpoſobem ozdrawiaią, delikatny kanarek trzepie ſię w wodzie, i leczy ſię od konwulsyów którym częſto podlega. *Floyer* widział pieſka przez pływanie od konwulsyi uleczonego. Naśi ſtangreci dobrze wiedzą iak zimna woda zmordowanym koniom służy, i iak ich nogi wzmacnia. Ogolnie każde zwierze ma inſtynkt w zimną wodę przez lato wchodzić: Człowiek tylko obyczaiami chlubiący ſię, pyta ſię wprzody swoiey miękkości, ieżeli mu też ten inſtynkt ſzkodzić może.

Pożytki zatem zimnych kompieli ſą: wzmocnienie ſkory, wzmocnienie całego ciała, ſtrzęśnienie wſzyſtkich nerwów, i wyſsanie zbytecznego gorąca, z tego punktu powſzechnego zważaiąc, muśi pożytek zimnych kompieli tém obſzernieyſzy być, im wielorakie choroby ſą, które z przeciwnych przyczyn pochodzą, ale ztąd można też poznać, że używanie zimney kompieli nie zawſze pożyteczne, i częſto szkodliwe bywa.

Kiedy ſię mocno ſpociwſzy w nią wchodzi, muśi przez to, osobliwie kiedy krew rozgrzana i tarcie naczyniow mocne ieſt, pot nazad w ciało wſtąpić, ruch zewnętrznych części razem ſię zatkać, á wewnętrznych tym ſilnieyſzy być. Zapalenia więc, sztywność zewnętrznych członków, metaſtazy ná zewnętrznych częściach muszą ztąd powſtać, które częſto śmiertelne ſą.

Kiedy mocne części zbyt wyciągnione, i iuż przez to choroby po-

wſtały, toć muszą przez zimną kompiel koniecznie pomnożone być. Ludzie wybuchnieniem krwie z tey przyczyny obciążeni, mogą w recydywę wpaśdź. Zatwardzenia iakich części które nie z osłabienia pochodzą, albo które iuż w kościſtość ſię przemieniły, przez zimną kompiel powiękſzone bywaią.

Osłabieni ludzie, którzy od każdego tchu iuż drżą, muſzą wprzody od umywania ſię zimną wodą zaczynać, powolne wchodzenie w zimną kompiel ieſt zawſze naybeſpiecznieyſze, i mniey ſzkodzić może choćby i w przeciwnym razie, raptowne rzucenie ſię w wodę, zwyczayne tylko Pływaczom, i w pomierney ciepłości zoſtaiącemu ciału nieſzkodliwe ieſt, w reście zaś chcąc ſtrzęśnienie ciału ſprawić, większy ieſt pożytek z rzucenia ſię iak z powolnego wchodzenia w wodę.

Wſtępuiąc w wodę zawſze ieſt dobrze nogi wprzody umywać, i powoli

woli wzwyż aż do głowy postępować, wielką gębkę umoczoną w wodzie, albo pęcherz do połowy wodą napełniony ná głowę włożywszy, umywanie twarzy iest w wielu okolicznościach bardzo pożyteczne, ale nic szkodliwszego iak długie siedzenie w wodzie, bez względu ná siły swego ciała. Właśnie w ów czas kiedy się człowiek naylepiey w kompieli znayduie, trzeba z niey wyiśdź i nigdy powtórney ogróżki nie oczekiwać, kiedy zaś człowiek znowu zimno uczuie, á ieszcze w kompieli zostać chce, to musi drżenie, bol głowy, i wszelkie złe przypadki które z takowey nieostrożności pochodzić zwykły, samemu sobie á nie zimney kompieli przypisać.

W początku dosyć iest dwie minuty w kompieli zostawać, po kilku zaś kompielach kiedy człowiek iest młody silny, może ćwierć godziny, poł godziny, á potém i całą godzinę w niey zostać: Osobliwie kiedy się w niey człowiek poruszał. Ogolnie ludzie otyli, osobli-

osobliwie Niewiasty mięśiste nie tylko że nie będą wstępuiąc w kempiel mocno drżały, ale i dłużey w niey zostawać mogą.

To więcby było o używaniu zimnych kompieli, których wprowadzenie nazad iest właściwie owocem wyższego obiaśnienia lekarskiey sztuki, i których pożytek będzie zawsze w miarę większego lub mnieyszego upowszechnienia onych. Prawda że temu sposobowi leczenia nie schodzi i teraz ná przeciwnikach, iak zdawna nayznaiomszym prawdom ná powątpiewaczach nie zchodziło, i są ieszcze w tych czasach, w których każdy prawie Adept, swoy własny sposob leczenia ma, przesądy! których ani przekonania ani doświadczenia znieść nie potrafiły. Ale chcąc takie głowy naprawić, byłaby próżna praca, bo przesądy kiedy raz głowę opanuią, ztwardnieją z czasem i zadrdzewieją, takie zatwardzenia mozgu, są nieuleczone.

Kto

Kto zimne kompiele odrzuca, muſi uczeńszy być niżeli *Hippokrates*, *van Swieten*, *Tyſsot*, *Zimmermann*, i wszyscy wielcy Lekarze.

Niektóre Choroby przez używanie zimnych żelaznych kompieli wyleczone.

1sza.

Hemorroidalny człowiek który ciągłem ſiedzeniem nad nauką wycięczał ſię, cierpiał od wielu iuż lat wſzyſtkie męki, które z tą przykrą choroba połączone są. Radził ſię mnie dla umnieyſzenia swych mąk, i abym go ile być może do zdrowia przyprowadził. Miał tak wielkie hemorroidalne gruczoły, iak wielkie orzechy, które mu wielki ból ſprawiały i do chodzenia przeſzkadzały. Gdy on tedy naydoſkonalſzych Lekarzow przeciw tey chorobie bezſkutecznie użył, nie zoſtało więc żadne nad zimne żelazne kompiele. Dla oddalania go od natężonego i pracowitego życia, radziłem mu do Krzeſzo-

wic,

wic, usłuchał mnie i udał ſię tam, i zoſtał kilka dni bez kompania ſię. Ná hemorroidalne gruczoły kazałem tylko płatki w zimney żelazney wodzie umoczone kłaść i dwie enemy codzień z żelazney wody brał. Do zwyczaynego napoiu dawałem dwie części żelazney wody z iedną częścią Seydszyckiey gorzkiey wody zmięſzaney, to kilka mu lekkich ſtolcow ſprawiło, zaczął ſię też po razu codzień kompać, że bardzo był tkliwy, nie mogł przez długi czas nad kilka minut w kompieli wytrzymać, odprawiał swoię kuracyą z wielką ulgą, za każdą enemą odchodziła mnogość flegmy, w trzecim tygodniu zginęły zupełnie hemorroidalne gruczoły, z czego Pacyent był mocno ucieſzony, widząc że to swoie złe w Krzeſzowicach pozbył, zoſtał ſię ieſzcze trzy tygodnie, pił żelazną wodę z gorzką wodą, kompał ſię, y enemy brał po dwa razy ná dzień, przy tém używaniu nabierał codzień więcey sił, i iuż więcey nie czuł hemorroidów i ich mąk. Gdy po enemach flegma iuż nie

odcho-

odchodziła, odminiłem mu żelazną iego wodę, i zamiaſt gorzką wodę w nią mięſzać, napełniłem ią zamkniętém powietrzem, i po dwie butelki ná dzień ią pijał. Ná oſtatek kazałem mu do tey powietrzem zamkniętém napełnioney wódy wina przymięſzać, i tę pod czas obiadu pić, tym tylko ſposobem bez innych lekarſtw, ozdrowiał Pacyent; á gdy teraz nie samotne życie prowadzi, i często enemy z zimney wody bierze, nie doznaie mąk i bolów hemorroidalnych.

W tey chorobie ieſt Krzeſzowicka żelazna woda do wnętrznego i zewnętrznego używania ſzczegelném prawie lekarſtwém. Jedna tylko sama żelazna woda, bez przydania gorzkiey wody albo zamkniętego powietrza, nie przynieſie zewnątrz wielkich ſkutków. Tam gdzie kleiſta flegma rozdzielona, rozwolniona, i wyprowadzona ma być, ſprawuie żelazna woda z gorzką pomięſzana nayprzednieyſze ſkutki, tam zaś, gdzie więcey wzmacniać i rozwolnionym częściom ſtan przyzwoity

przy-

przywrócić potrzeba, muśi ta woda zamkniętém powietrzem napełniona być. Na ów czas nie ustąpi w tęgości Spaskim Freüdenthalskim i Altwaiserskim wodom, á może ie i przeniesie.

zga,

Dwoie dzieci, iedno od 4. drugie od 2. lat, miały w naywyższym stopniu Angielską chorobę, podobnieysze były do trupa niżeli do człowieka, kości były nabrzmiałe, i nadnaturalnie wielkie i grube, wszystkie gruczoły były zpuchłe i ztwardniałe, w tym stanie widziałem to dwoie nędznych dzieci przed dwoma laty pierwszy raz. Umyśliłem więc wszystkiemi sposobami ie ratować, zaraz ie odesłałem do Krzeszowic, dla rozpoczęcia z niemi zimnych żelaznych kompieli. Kazałem z początku te słabe dzieci dla przyzwyczaienia ich do zimney kompieli, zimną wodą całe myć, á gdy się do tego przyzwyczaiły, zaczęły się kompać, w krotkim czasie przyzwyczaiły się

do

do tego, że w tydzień potém bez naymnieyszego szemrania w kompiel wchodziły. Ná zwyczayny ich napoy ordynowałem dekokt, *radicum graminis cum sale tartari*, przez 6. tygodni piły ten dekokt i kompały się codzień dwa razy. Ná noc kazałem nabrzmiałe nad naturalnie wielkie ich kości zimnym mułem z żelazney studni okładać. Stoł ich był iuż tucznieyszy, tak iak i ich napoy, u stołu było wino Burguńskie z wodą żelazną zamkniętém powietrzem napełnioną, przez ieżdzenie musiały ile pogoda pozwoliła pilnie agitacyi używać. To wszystko tak dobrze skutkowało, że te nędzne dzieci w zdrowe wesołe i mocne przemieniły się, w osmym tygodniu odiechały z Krzeszowic, gdzie pierwszy fundament trwałego zdrowia w przyszły czas założyły.

3cia.

Pani 36 lat maiąca utraciła przez wiele lat przy każdém zwyczayném czyszczeniu mnogość krwie, á zawsze

czém

czém więcey wſtępowała w lata, têm więcey utracała co mieſiąc krwi, to złe nakoniec tak wielkie ſię ſtało, że zamiaſt czyſzczenia, wraz *hæmorrhagie* doſtała, która z mdłościami i konwulsyami połączona była. Szukała wſzelkiey pomocy, lecz nie znalazła żadnych ſposobów dla wzmocnienia powſzechney słabości ciała, i osłabioney macicy.

Z niedoſtatku potrzebnych życia sokow, wyglądała bardziey umorzoną iak żywą, ledwie mogła czaſem tyle sił zebrać że przy powracaiącey chorobie chodzić mogła, á każde nowo powracaiące upławy krwi, zdawały ſię śmiercią grozić. W tym okropnym ſtanie zaſtałem tę Pacyentkę, i do Krzeſzowic ią odesłałem, dla używania tam zimnych żelaznych wod, bo prawdziwie lepſzego nie widziałem lekarſtwa, dla znieſienia tey tak wielkiey słabości, nad wzmacniaiące zimne te wody. Jak niemiłe te zimne kompiele iey ſię zdawały, tak przecież miłość życia przeważyła.

ważyła. Zaczeła więc z razu zimne wodą myć się, aż się do zimna przyzwyczaiła, potém nastąpiły kompielą zimne, kompała się codzień po razu potém po dwa razy, dla powiększenia skutku kazałem iey żelazne te wody które, zamkniętém powietrzem przez machinę *Priestleja* napełniłem, pijać, brała też codzień w godzinę po kompieli enemę z żelazney zimney wody, i sprycowanie tąż samą wodą wzmacniaiące macicę kilka razy ná dzień. Znaydowała się Pacyentka codzień lępiey, używała ona z wielką przezornością tych wszystkich sposobów, aż do czasu gdzie nowe upławy krwi nastąpić miały, lecz w ten czas iuż nie nastąpiły, tylko zwyczayne czyszczenie było nieco mocnieysze, tak iak w iey zdrowym stanie. Jeszcze została trzy tygodnie w Krzeszowicach. Kompała się, enemy, sprycowania brała, piła żelazną wodę z powietrzem zamkniętém, iadła lepsze i tucznieysze potrawy, piła troche dobrego wina, agitacyą iuż nie co czyniła: krótko mówiąc tak w tym czasie wyleczo-

leczoną została, że potém nigdy więcey nie nastąpiły upławy któreby mocnieysze były, iak natura wyciąga. Tym sposobem była uwolnioną od choroby, którąby ią w krótce o śmierć przyprawić mogła. Ordynowałem Jey przy odeyściu z Krzeszowic dekokt *Chinæ* któren kilka czasow u siebie w domu pijała.

4to.

Przed dwoma laty przyszedł do mnie do Krzeszowic Człowiek około 24 lat maiący, który od dawnego czasu powszechne osłabienie ciała cierpiał, naywięcey zaś ná blady wzrok żalił się, z trudnością przychodziło mu poznać iaki przedmiot, ile w jasnym dniu, albo kiedy słońce naywyżey było, długo był przedtém dekoktami, merkuryuszem, wizykatoryami, laxowaniem i podobnemi osłabiaiącemi lekarstwy męczony, także i dyeta iego bardzo ścisła była: Przy wszystkich źle przysposobionych lekarstwach, zostawał Pacyent coraz słabszym, á tak

iak

iak iego ciało cierpiało, cierpiały więcey i oczy. Kazałem mu zaraz zimną kompielą początek uczynić, że zaś zbyt tkliwym był, wsadziłem go wprzod w letnią kompiel, potém kazałem zimney wody dolewać, aż poki kompiel wcale zimną nie była. Po kompieli iezdził wierzchem poł godziny, oczy także codziennie po kilka razy kompał w teyże samey żelazney wodzie za pomocą kubka czyli machinki ná oczy, zwyczayny iego napoy był. *Decoctum Chinæ z Valeriano.*

Po kilku dniach mógł iuż poł godziny w kompieli wytrwać, tak że ná końcu drugiego tygodnia po godzinie w kompieli zostawał. Pokarm iego był tucznieyszy, i napoy mocnieyszy, czynił w dzień agitacyi więcéy wierzchem, i tak widziano z ukontentowaniem że się Pacyent za każdym dniem poprawiał, nowych sił nabierał, i lepiey widzieć mogł, używał tych sposobow przez trzy tygodnie ieszcze, tak, że ze wszystkim 78. zimnych kompieli

odbył,

odbył, przez co tak mu się polepszyło, że ten zupełnie prawie ślepy Pacyent, doskonale widzieć mogł, á słabość ciała i nerwow do szczętu zgineła.

5ta.

Pani, ktora cztery razy iuż połog odprawiła, przy każdey brzemienności takie nabrzmienie nog miewała, że z wielką trudnością chodzić mogła, lecz po każdym połogu iak tylko fizykalna przyczyna zniesiona była, zawsze ozdrowiała. Po ostatnim połogu puchlina nog mimo wszelkich używanych sposobow zeyść niechciała, nawet okładania Thedeńskie nic nie pomogły. Na koniec byłem przywołany, á gdy znalazłem całe ciało relaxowane, co przyczyną fundamentalną tey choroby było, zaleciłem zimne żelazne kompiele, niechciała z początku ná to zezwolić, ale iak widziała że puchliny żadnym sposobem zgubić nie mogła przystała nakoniec. Kazałem iey wprzody w zimney kompieli nogi moczyć potém

dzień ſprycowanie, á kiedy Pacyentka w łożku była, tedy zimną wodą żywot i poniżſze częſci okładano.

Skutek odpowiadał moim i moiey Pacyentki żądaniom zupełnie, bo płynienie zaczęło ſię zmnieyſzać. Używała ona pełna nadziei i ukontentowania wſzyſtkich tych leczenia ſpoſobów, nabywaiąc sił, więcey czyniła agitacyi, iadała tucznieyſze potrawy, pijała wino Burgunſkie przy ſtole, i czém więcey nabywała sił, tém bardziey ſię choroba zmnieyſzała, i w czwartym tygodniu już ſię płynienie uśmierzyło. Mimo tego radziłem tych lekarſtw nie zaprzeſtawać, co też uczyniła, używaiąc ie 14. dni ieſzcze, i potém wyiechała z Krzeszowic z wnętrzném uczuciem wdzięczności ku Tworcy, który ná nieuleczoną prawie chorobę otworzył zrzodła które choremu ciału tak wielkie pożytki ſprawuią.

Jak wiele podobnych przykładów mogłbym tu przytoczyć! Płynienie białe,

białe, którego ostrość przyczyną iest, może przez ciepłe śiarczyste kompiele i inne lekarstwa w Krzeszowicach pewno być wyleczone, gdzie zaś to złe z osłabienia pochodzi, czynią żelazne kompiele takie skutki, iakie żadne lekarstwo ná świecie nie uczyni.

Gdzie tedy iest takie mieysce, gdzieby sobie obiecywać można, przywrócenie utraconego zdrowia; iak w Krzeszowicach? Wody dwoch osobliwszych gatunków i skutków znayduią się tam, co iedna nie uskuteczni, można się od drugiey zapewne spodziewać. Jak wielki w czasie pożytek z tych wod będzie, kiedy iaki pilny i doskonały Lekarz wszystkie szczęśliwie co rok tam odprawione kuracye opisze i swiatu do wiadomosci poda! czego nieomylnie spodziewać się należy, gdy J.O. Xiężna Jmć Dziedziczka tego mieysca zdrowia, doskonałego Doktora lub Chirurga przy nim osadzi, iakoż tego dziwnie pragną wszyscy przybywaiący tam dla pozbycia

zbyćia chorob przez używanie wod támecznych.

Jak smutno ieſt widzieć w mieyscu kompielném, iak Krzeszowice są, tylu chorowitych, wynędzniałych, i wyſchłych, ták czułe serce rozpływa ſię od radosci, widząc tylu śmiertelnych prawie, którzy żadnego w Aptekach nieznalezli ſpoſobu ná odzyſkanie zdrowia, przy tych cudownych zrzodłach zupełnie uzdrowionych. Jak poruſzaiące, iak zachwycaiące dla uważnego Spektatora są te widoki, kiedy chromi, kulawi i ułomni, kule swoie ná tém mieyscu porzucaią, w którém używanie członków swoich odzyſkali, i kiedy co rok wielka liczba schorzałych i od srogich bolów umęczonych osob z odnowionemi śiłami, i radosném uczuciem kompiel, w którey prawie odmłodnieli, opuſzczaią.

KONIEC.

PRZESTROGA.

Gdyż z przyczyny niebytności Autora ná mieyscu prasy, liczne do tego dzieła wkradły się omyłki, które po części przeciwny zamysłom Autora Sens wyrażaią: więc uprasza się Łaskawego Czytelnika, aby też omyłki podług ninieyszey noty poprawiać raczył.

W Przedmowie ná karcie 9 wiersz: 5. od końca popraw: *temu.*
- - - 10. - - 6. od początku p: *Markarda.*
W samym dziele ná kar: 14. wiersz: 9. od końca popr: *kosztuie.*
... 18. ... 6. 7. od koń: popr: *na żywych drzewach spoczywa; ta służy ku spoczynkowi i ochłodzeniu i. t.*
Ná kar: 22. wier: 2. od koń: p: les *rediront.*
. . . 26. ...... 12. 13. od początku, popr: razem odważonych gr. 5 $\frac{9}{19}$
. . . 27. . . 13. popr: *arthritis.*
.. . . 14. popr: *anchylosis.*
.... 4. od koń: popr: *choruiącym* należy się *punktum.*
- - - 28. - - - 4. popr: *rheumatismach.*

)1(Na

Ná kar: 30. - 2 - - od pocz: po: *wodnicę.*
- - - - - - - - - 4. - popr: *lymphatyczne.*
- - - - - - - - - 11. popr: *arthritis.*
- - - 31. 4. popr: *ludziom* należy ſię *punkt.*
- - - 33. - - - 4. popr: *tak.*
- - - 34. - - - 3. popr: *wſpołeczna* zmaż komma.
- - - 36. - - - 1. popr: *Manilla.*
- - - 37. - - - 12. iako też i ná kar: 38. popraw: *Thermae.*
- - - 40. - - - 7. popr: *połnocne.*
- - - 42. - - - 20. popr: *epoſtoſes.*
- - - 44. - - - 13 od pocz: popraw *przyśpieſzyć.*
- - - 49. - - - 3. *Mochingerbad.*
- - - - - - - - - 9. *l' eau ſavonneuſe.*
- - - - - - - - - 12. *Barreges.*
- - - 50. - - - 3. *zatwardziałe.*
- - - 24. po *inokulacyą* doday *trypra.*
- - - 57. - - - 3. od końca po *potrzeba* zmaż *komma* i położ po *wyciąga,*
- - - 64 - - - 1. 65. - - - 6. od pocz: popr: *Farenheitſkiego.*
- - - 75. - - - 6. popr: *upornych febrach.*
- - - 76. - - - 14. od pocz: popr: *poruſza.*
- - - 89. - - - 14. zmaż to: *nie* przed *mało*
- - - 113 - - - 3. zmaż to: *na* przed *Konsulow.*

Wierſz

Wierſz 5. popr: *zaſtoł.*

Ná kar: 124. . . . 9. 10. po *Athenaneus* należy ſię *komma*, zmazać zaś trzeba go po *Coelius.*

. . . 141. wier: 12. popr: tylko *nie* trzeba.

. . . 145. . . . 12 p: *zatkaniu, infarktu.*

NB. 149. . . . 4. 5. popraw: *śiarczyſtą wodę, do sześć funtow teyże wody dwa grana Sublimatu przymieſzaiąc.*

. . . 150. . . . 2. po: *dwa razy* doday: *na dzień.*

. . . 162. . . . 2. od pocz: po: *zgniłe* zmaż *komma.*

. . . 166. . . . 2. od końca po: *extraktu* zmaż *komma.*

. . . 167. . . . 2. od pocz: popr: *varices.*

. . . . 5. 6. od końca popr: *Spiritusu Mindereri.*

. . . . 2. *gangrenę:*

. . 169. . . . 4. od końca po: *czarniawy* zmaż *komma* i po: *proſzek* należy ſię *punkt.*

. . . . 73. . . . 3. od pocz:

- . . 179. . . . 7. od końca popr: *oſtrość.*

- . . 181. . . . 5. od pocz. popr: *Sale Sodae.*

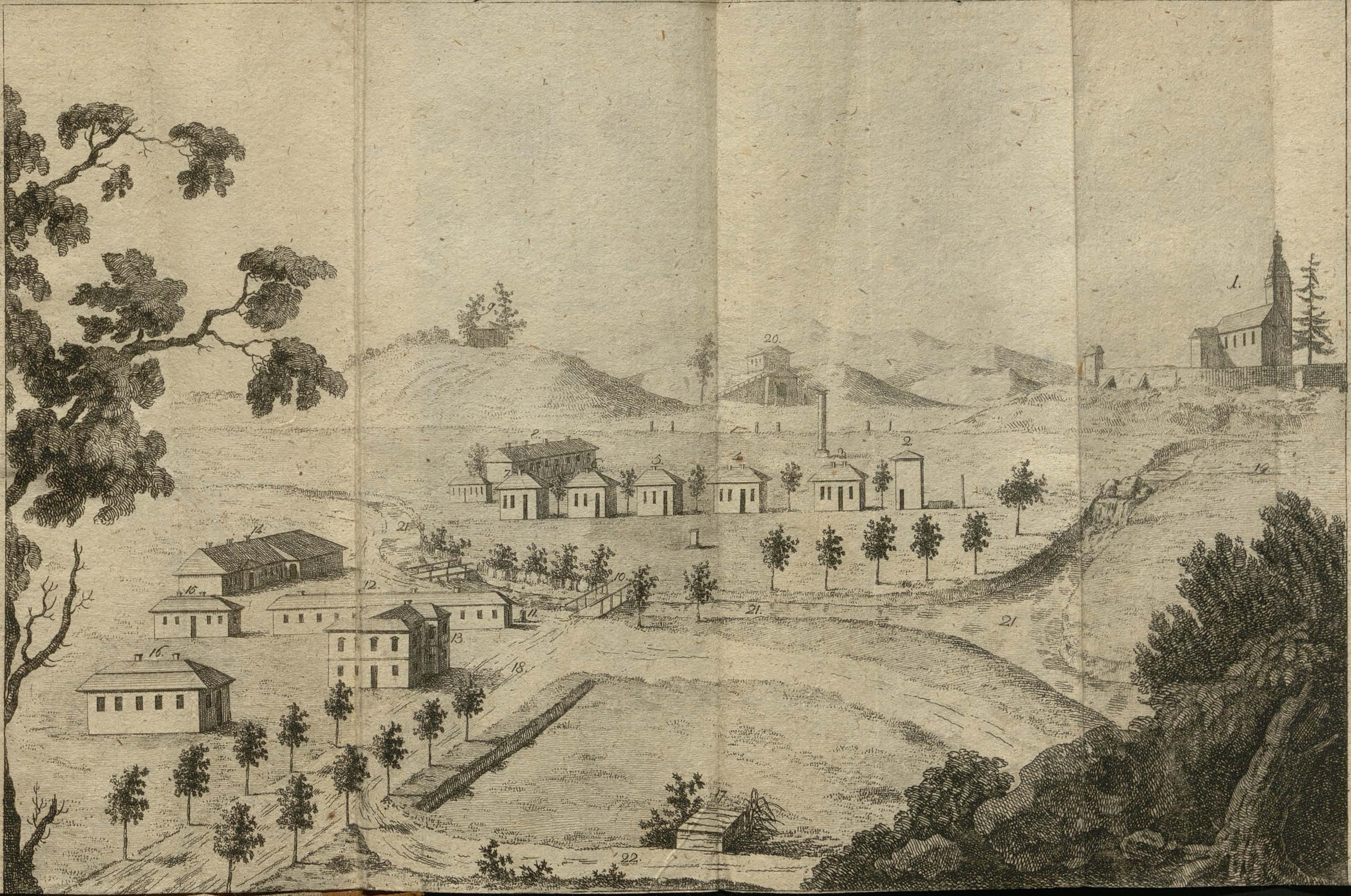
. . . 184. . . . 2. od końca popr: *Staw.*

. . . 190. . . . 11. od pocz: po: *życia* zmaż *punkt* i połącz z naſtępuiącym.

Ná karcie 191. . . . 1. popr: *cudownemi*
. . . . 194. . . 16. popr: *Szwertner.*
. . . 202. . . . 5. od końca popraw *powierzchne.*
. . . 204. . . 12. od pocz: po *Septalius.*
. . . . 23. popr: *Stevenſon.*
. . . 212. 4. od końca popr: *wewnętrznych.*
. . . 214. . . . oſtatni popr: *porusza.*
. . . 218. . . 1. od pocz: *odmieniłem.*
. . . . 15. . . . *ſzczegolnem.*
. . . 222. . . . 3. . . . . . *kompiele.*
. . . 224 . . . 13. zmaż *punkt* popr: *był* i łącz z naſtępuiącym: *Decretum Chinee cum Valeriana.*

EXPLIKACYA KOPERSZTYCHU.

1.) Kościoł.
2.) Studnia wody śiarczyſtey.
3. 4. 5. 6. 7.) Mieszkania dla gości dyſtyngwowanych.
8.) Mieſzkania dla ubogich czyli Szpital.
9.) Altanka wzwyż Krzeszowic, dla rozrywki i ſpaceru.
10.) Moſt.
11.) Studnia żelazney wody.
12.) Mieſzkania dla poſpolitſzych gości.
13.) Foxhal.
14.) Mieszkania dla rożnych gości.
15.) Mieszkania dla nowo przybyłych gości, w których iednak nie kąpią ſię.
16.) Traktyernia.
17.) Zrzodło żelazney wody, która do ſtudni *Nro. 11.* ſprowadzona płynie.
18.) Gościniec do Krakowa.
19.) Droga do Promenady dzikiey.
20.) Lodownia.
21.) Rzeczka przedzielaiąca Krzeſzowice.
22.) Droga do szyb marmurowych.

1.
2
4
5
9.
20.
14.
12.
10.
11.
13
16.
18.
21.
19.
17.
22.